

САЩХЪЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

НОЯБРЬ • 2020 • ДЕКАБРЬ

6

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ кыдоки

ноябрь **6** декабрь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кӀэзонэ
гуэхущӀаплэм кыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Баклуу Хъанджэрий,
БищӀо Борис, Гъут Іэдэм, Къэрмокъуэ Хъэмид,
Тэтрокъуэ Астемыр, Тымыжь Хъэмыщэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2020

Псалъащхьэхэр

ЖьантIэ

УсакIуэ ЩоджэницIыкIу Алий кызыэралъхурэ илъэси 120-рэ ирокъу

ХьэкIуащэ Андрей. Адыгэ усыгъэм и дыгъэ.....	3
Тхьэгъэзит Зубер. Гъуэгугъэлыгъагъуэ.....	38
БжэныкIэ Мухьэб. Ди зэхуэдэ кьалэн.....	40
ЩоджэницIыкIу Алий теухуа усэхэр.....	43
ЩоджэницIыкIу Алий. <i>Усэхэр</i>	53

УсакIуэ КIуащ БетIал кызыэралъхурэ илъэси 100 ирокъу

Къэрмокъуэ Хьэмид. Ноби кыддопсэу.....	67
Хьэвжокъуэ Людмилэ. «Стхар си макъкIэ вджы».....	80
КIуащ БетIал. <i>Усэхэр</i>	91

ТхакIуэ Елгъэр Кашиф илъэс 85-рэ ирокъу

ГъащIэм куууэ пхыплъыф.....	103
Елгъэр Кашиф хужаIахэм шыщ пычыгъуэхэр.....	105
Елгъэр Кашиф. <i>Усэхэр</i>	111
Елгъэр Кашиф. Псы кьиуа. <i>Рассказ</i>	127

Усыгъэ

Мыкъуэжь АнатоIэ. Гум тель дыркъуэ. <i>Поэмэ</i>	135
---	-----

Литературэ щIэныгъэ. Критикэ

ТIымыжь Хьэмыщэ. Лъэпкъ лъапIэныгъэхэм Бэрбэч Зубер и усэхэм щаубыд увыпIэр.....	168
---	-----

IуэрыIуатэ

Адэм и уэсят. <i>Нарт хъыбархэм шыщы</i>	172
---	-----

Псалъэжьу зэхэль псалъэзэблэдз.....	174
-------------------------------------	-----

Усаклуэ ЩоджэнцЫкЛу Алий кьызэралъхурэ илвэси 120-рэ ирокъу

АДЫГЭ УСЫГЪЭМ И ДЫГЪЭ

Литературэм и кьызэгъэпэщаклуэм лъэпкъ культурэм хуищІ хэлъхъэныгъэр инщ, абы и зэфІэкІыр гьунапкъэншэщ. Псом нэхъыщхъэуи апхуэдэм и ехъулІэныгъэр зыщалъагъури и тхыгъэхэм абы ящІилъхъэ гупсысэхэм я пэжагъ, кууагъ, куэдагъырщ, и зэманыр, абы и щытыкІэ нэсыр кьызэригъэлъэгъуэфырщ, кьыдалъхуахэм ягу кьызэришхыдыкІыфырщ, ахэр зыгъэпІейтей Іуэхухэр кьызэрызэщІикъуэфырщ. Ауэ, абы нэмыщІкІи, апхуэдэ усаклуэшхуэм лъэпкъ литературэм и жанрхэм пхужымыІэну зрегъэужь, анэдэльхубзэр ирегъэфІаклуэ, лъэпкъ усэ гъэпсыкІэм хэлъхъэныгъэшхуэхэр хуещІ, лъэпкъ тхылъеджэр зэрегъэпэщ. Абыхэм ящыщ дэтхэнэ зыми ЩоджэнцЫкЛу Алий и зэфІэкІымрэ и Іэзагъымрэ кьыщигъэлъэгъуащ, абы и цІэ лъапІэр емыхауэ абыхэм зыри яхэткъым. Революцэм ипэкІэ лъэпкъ усыгъэм кьыхыхъа усаклуэ нэхъыжъхэм я гугъу умыщІмэ, Октябрым и ужькІэ кьэбэрдей литературэм щылажъэу щІэзыдза тхаклуэ, усаклуэ псоми ЩоджэнцЫкЛуум ижъ уэр къащІихуащ, псалъэмакъыншэуи лъэпкъ усыгъэм и тхъэмадэ махуэ, куэдым я егъэджаклуэ Іущ ар ящІащ.

ЩоджэнцЫкЛу Алий и тхыгъэхэм кьэбэрдей литературэм пхужымыІэну зыужьыныгъэшхуэ иратащ, лъагапІэщІэхэм ар хуашащ. Абы и тхыгъэхэр лъэпкъ тхылъеджэхэм фІыуэ ялъагъу, яхузэры-

мыгъэгъуэту ядж, фIым, пэжыгъэм, захуагъэм ахэр хураджэ, хуагъасэ, усакIуэм зэригъэпэща образ хьэлэмэтыщэ уахьтыншэхэр къуэш пэж, ныбжьэгъу нэс ящIауэ сытым щыгъуи ящIыгъуш, я гъусэщ. УсакIуэ гъуээзджэм и цIэр зымыщIэ, фIыуэ зымылбагъу, и тхыгъэхэм щымыгъуазэ лъэпкъым и цIыхухэм зыри яхэткъым. Ар щыхьэт тохъуэ абы и тхыгъэхэм мылIэжыныпсэ зэраIутым, лъэпкъ лбагъуныгъэр абыхэм къызэрахьам.

* * *

ЩоджэнцIыкIу Алий Iэсхьэд и къуэр 1900 гъэм Къэбэрдей-Балъкъэрым щыщ Старэ Крепость (жьымкIэ Кушмэзыкъуей) къуажэм къыщалъхуащ. Ар къызыхэкIар мэкъумэшыщIэ бынунагъуэшхуэщ, и натIэ хьунур, абы къышэплъэр къуажэ щIалэ къызэрыгуэкIым и гъащIэрт – мэкъумэш лэжьыгъэрэ Iэщ гъэхьунрэт. Ауэ и шынэхьыжьхэм я гъуэгу ар теувэркъым, шапхэ хуэхьун и къуэшхэм яхэмытамы, сабийр пасэу нэгъуэщI Iуэхухэм хуэплъэу, еджэныр, щIэныгъэр нэхь фIэкъабыл хьууэ щIедзэ. ЩIэныгъэ Iуэхум и мыхьэнэ псори къуажэ сабий къызэрыгуэкIым къыхуэмыхутэнкIи хьунт, ауэ, и насып кърихьэкIри, а зэман дьдэм ар зьдэс жылэм адрейхэм емыщхь еджапIэ къыщызэIуахаш.

Зи бжэ зэIуихуэ 1908 гъэм Алий зыщIыхьа еджапIэм пщIэшхуи хуэфащэтэкъым, зыхуеину абы иIэр хьэдэгъуэдахэу мащIэт, иджырей сабий гъэсапIэхэм ар зыкIи екIуалIэртэкъым. ИужькIэ езым зэритхыжыгъамкIэ, а къуажэ еджапIэм сабийхэм бзитI щаджырт – урысыбзэмрэ хьэрыпыбзэмрэ. Абы и къалэн нэхьыщхьэуи щытар еджэкIэрэ тхэкIэрэ сабийхэм егъэщIэнырт. А пэщIэдзэ еджапIэм щеджэхэм зыхуейхэр ямыгъуэту гугъу ехьами, зыгуэрхэр абы къыщащIаш, нэхьыщхьэраци, а цIыкIухэм щIэныгъэм лбагъуныгъэ яхуригъэщIаш, гъуэгу нэхум языныкъуэхэр тригъэуващ. Абы щIэса щIалэхэм ящыщ зырызхэм иужькIэ зыгуэрхэр яхузэфIэкIамэ, нэхьыщхьэу ар зи фIыщIэр а еджапIэмрэ езыр-езыру языныкъуэхэм ирагъэкIуэкIа лэжьыгъэмрэщ.

1914 гъэм Алий къуажэ еджапIэр къеух. Япэ дунейпсо зауэр къызэрыхьеям и зэранкIэ Урысей къэралыр щытыкIэ ткIийм йоувэ, ауэ щIэныгъэм лбагъуныгъэ хуэзыщIа щIалэр абыхэм цхьэкIи къызэтеувыIэркъым. И ныбжьэгъухэм зэрыжаIэжымкIэ, ар Батал-пашинск (иджы Черкесскщ) макIуэ, къыдэIэпыкъуну нэхь пасэхэм къэзыгъэгугъа и егъэджакIуэ абы Iэпхьуэжам зыгуэр къыхуищIэну щыгугъу. Ар къыщыхуэмыгъуэтыжым, абы и хэку къегъээзэж, щIэныгъэ къызыщIих хьуну абы дэт еджапIэ закъуэм – реальнэ училищэм щIэтIысхьэну мурад ещI, ауэ зылбэкIхэм, «къупщхьэ хужьхэм» фIэкIа зрамыгъэкIуалIэ а еджапIэм бгъэдыхьэпIэ лъэпкъ абы хуигъуэтыркъым.

Мурад ищIахэр къыщемыхьулIэм, нэгъуэщI хэкIыпIэ къыщыхуэмыгъуэтым, «ухэныпэ нэхьрэ – лъэпхьуэмбыщIэ» жыхуалэрати, нэхь пасэIуэу Бахьсэн къыщызэрагъэпэщауэ щыта муслъымэн еджапIэм ар щIотIысхьэ. А еджапIэр къуажэ къэс дэта муслъымэн еджапIэхэм къащхьэщыкIырт. Абыхэм хьэрыпыбзэм и закъуэ фIэкIа шамыджмэ, семинарием, къызэрыщIэкIымкIэ, хьэрыпыбзэм нэмыщI урысыбзи адыгэбзи щаджырт, нэгъуэщIу жыпIэмэ, а еджапIэр къызызыгъэпэщахэр абы щеджэ сохьустэхэм щIэныгъэ нэхь куу, зэхуэ-

мыдэ зэрырагьэгьуэтыным яужь итащ. Хьэрыпыбзэми урысыбзэми зыри хэзымышцЫкІ ныбжьыщІэхэм адыгэбзэр нэхьыфІу ялгагьу, абы нэхь дихьэх, ар нэхь зрагьащІэ зэрыхуам шэч хэлькьым. Ар зэпхари еджакІуэхэм кьагурыІуэ анэдэлъхубзэмкІэ дерс щхьэхуэхэр зэрырагьэджым, нэхьыфІу зэрырагьащІэм и закьуэкьым, абыкІэ фІыщІэ зыбгьэдэлъыр а предметхэмкІэ езыгьаджэ адыгэ щІэныгьэлІ хьэлэмэт Цагьуэ Нурийт. Ильэс ипэлукІэ зи хэку кьэзыгьэзэжа а лъэпкь еджагьэшхуэм Истамбыл дэт университетыр кьиухат, адыгэбзэм, лъэпкь тхыдэм фІуэ шыгьуазэт, абыхэм ятеухуауэ тхыль зыкьом Тыркум кьыщыдигьэкІат, иригьаджэ сохьустэхэми апхуэдэ егьэджакІуэ Іэзэр фІуэ ямылгагьункІэ Іэмал иІэтэкьым. ЕджакІуэ псоми я лъагьуныгьэр зи ІэзагькІэ, щІэныгьэкІэ кьэзытхьэкьуфа Цагьуэр муслъымэн диным адреи и лэжьакІуэхуэ абы щезыгьаджэхэм ягу дыхьэртэкьым.

Семинарием и унафэщІэхэм япэ махуэхэм кьыщыщІэдзауэ я дзэ зыхуаль Нурий 1914 гьэм а еджапІэм кьыІуагьэкІащ. Ар кьызыхэкІамрэ абы кьикІамрэ тепсэлъыхьыжурэ иужьыІуэкІэ ЩоджэнцЫкІум и гьащІэм и кьекІуэкІыкІам мыр щитхыжыгьащ: «Хьэрыпыбзэ а еджапІэм щезыгьэджэ молэхэм я унафэкІэ абы кьыдахуауэ икІи егьэджакІуэхэм я бжыгьэм кьыхагьэкІауэ щытащ общеобразовательнэ предметхэмрэ кьэбэрдейбзэкІэ езыгьаджэ Цагьуэ Нурий. Ар кьыщІыдахуауэ щытар и предметхэмкІэ еджакІуэхэр хьэрыпыбзэр джыным кьызыэрытришырт; абы шыгьуэ еджапІэм щІэсхэм я зэлущІэм сэ Цагьуэм и телъхьэу сыкьыщыпсэлъащ икІи дин Іуэху хуэгьэзауэ фІэкІа мылажьэ хьэрыпыбзэр джыным и бийуэ сыуващ».

Апхуэдэ лъагьуныгьэ зыхуалэ я егьэджакІуэр ихьумэн дэнэ кьэна, «кьемызэгь» илэжьауэ кьалъытэри, а еджапІэм кьыщІадзыжащ сохьустэхэр эщІэзыгьэста езы Алии. Ауэ егьэджакІуэ лэжьапІэншэри еджапІэншэу кьэна еджакІуэри абы куэдрэ иринэщхьеякьым – еджакІуэ зыбжанэ и дэлэпыкьуэгьуу Цагьуэм и кьуажэм – Дыгулыбгьуей – езым и еджапІэ кьыщызэлукь. Алий ильэскІэ абы щоджэ.

ЕгьэджакІуэ ІэщІагьэм итхьэкьуа, щІэныгьэм и ІэфІыр зыхэзыщІа щІалэм и еджэным пищэмэ зэрыфІэкьабылыр фІуэ илгагьу и егьэджакІуэм хуелуатэ икІи абы и хьэрычэткІэ 1915 гьэм и сентябрым Алий Темырхьан-Шурэ кьыщызэрагьэпэща мазибл егьэджакІуэ курсым щІотІысхьэ.

Дагьыстэн лъэпкьхэм я мызакьуэу, нэгьуэщІ бгырыс куэдми папщІэ абы егьэджакІуэ зыбжанэ игьэхьэзыращ, лъэпкь зэхуэмыдэхэм я щІэныгьэм и япэ лэжьакІуэ цІэрыІуэхэм ар кьаухащ.

Езыр фІы дыдэу зэреджэм епхами е Цагьуэ Нурий хуэдэ щІэныгьэлІым и лъэлукІэ зэрагьэкІуам кьыхэкІами, ЩоджэнцЫкІур 1916 гьэм и мартым егьэджакІуэ курсым и унафэщІым и жэрдэмкІэ Кьырым и Бахьшы-Сэрай кьалэм Гаспринскэм и цІэр зэрихьэу дэта еджапІэ цІэрыІуэм щІотІысхьэ. Зыхуей-зыхуэфІкІэ екІуу кьызэгьэпэща, егьэджакІуэ нэххэр щылажьэ, лъэпкьыбзэ зэхуэмыдэхэр джынымкІэ ехьулэныгьэ пыухыкІахэр зыІэрызыгьэхьа а еджапІэм адыгэ щІалэщІэм щІэныгьэфІ щызрегьэгьуэт: хьэрыпыбзэр, тыркубзэр, урысыбзэр нэхь куууэ зрегьащІэ, урыс, тырку, тэтэр литературэхэм нэлукь хуохьу, лъэпкь тхыдэмрэ культурэмрэ дихьэхуауэ шыгьуазэ зыхуещІ. Импералист зауэ екІуэкІым Урысейр тхьэмышцІагьэшхуэ куэдым хуишащ. Абы и лейр зыхуэмыхьыж цІыхубэр бэнэныгьэм хохьэ. Абыхэм я лыгьэкІэ Февральскэ бур-

жуазнэ революцэр хэкум шытоклуэ. Ауэ лэжбаклуэбэр бащэклэ зышыгугъа теклуэныгъэм зыри кыклактым. Андрей щыпцлэхэми ещхуэ, революцэ теклуам зыкли нэхыфл ищлактым Кърымым шыпсэхэм я гъащлэр. Абы ис цыху кызыэрыгуэклхэм ятель бэлыххэр адыгэ щлалэм и нэгү щлокл, зыщлэс еджаплэр зэхуащлыжа нэужь, езы дьдэми апхуэдэ тхэмыщклагъэхэр гъунэжу егъэв. Дуней зэрызехъэм, и хэку гъуэгуанэр зэрыдзыхыщлыгъуэджэм, зыхэхуа хъэзабым и хэкыпцлэу а щлалэм кыыхуэгъуэтыр зыщ – я щлэныгъэм пащэну Истамбыл ягъаклуэ еджаклуэ пщыклузым, иужьклэ зэритхыжыгъамклэ, езым и лъэлуклэ захригъатхэу и хэку икынырщ. Пэжщ, 40-50 гъэхэм Щоджэнцлыклар зыгъэулыину, клэрымыль флэягъхэр клэральхъэну зи напэ къезыгъээзэгъа унафэщл щхэхуэхэм ятхауэ шытащ Кърымыр зыубыда нэмыщэхэм я псалъэклэ, я жэрдэмклэ абы и хэкур кыгъэнауэ. Лъакъуэ зыщлэмыт а пцлыр къагупсысыныр кызыыхэклари къэпхутэн щхэклэ куэди ухуейктым – ахэр я флэщу хэтащ Щоджэнцлыклар нэмыцэ, тырку тласхэщлэхыу кыщцлрагъэдзыну.

1917 гъэм и клэух дьдэхэм Щоджэнцлыклуэ Алий Тыркум маклуэ. Ар и хэку икыныр кызыыхэклар зыкъомклэ зэтемыхуэу къалуэтэж. Апхуэдэ зэщхэщыкыныгъэ ялэщ езым жилэжу и благъэхэм, и ныбжьэгъухэм зэхахамрэ и гъащлэм и къеклуэкыклам теухуауэ и лэклэ итхыжамрэ. Иджыклэ а луэхум и пэжыплэр нэхъ налуэ зыщлыр езым кыщцлэна и лэрытхыр ару зэрыщытым кыыхэклэ, нэхъ тэмэмщ ар тегъэщлалэ тцлыныр, абы дьтетыныр.

Гуапэу кылуцлактым адыгэ щлалэм Тыркур. Сытым кыыхэклами иджыклэ ар зэхэгъэкыгъуейщ, ауэ, хуэбгъэфашцэ зэрыхъунумклэ, Кърымым кърагъэкла ныбжьыщлэхэм зыри къалуцлактым, зыщцыпцл щлагъэтлысхыактым. Андрейхэми хуэдэу, Истамбыл уэрамым кыдэнахэм я щхэ яплыжын хуей мэхуэ, хьэлъээзехъу а къалэм и кхъухъ тедзаплэм шылажъуэ щладзэ. И ныбжьэгъу урыс тхаклуэ цлэрылуэ Ю. Либединскэм усаклуэм иужьклэ хуилуэтэжа щлэщхур – мэжэщлаллагъэм кыыхэкыу къалэ уэрамым зимыщлэжу кызыэрыщытехуар, адыгэ хэхэс абы дэсхэм а къулейсызыгъэшхуэм ар кызыэрырагъэлар – а лъэхъэнэр арагъэнуц абы кыщыщыщлар.

Ильэпкъэгъухэр дэлэпыкыуэгъу кыщыхуэхъум, зэрыжалэжымкли, Истамбыл шыпсэу и благъэхэр кыщыхуэгъуэтыжым, абы и псэуклэр нэхъ тынш мэхуэ, хэбгъэзыхъмэ, езым и хъуэпсаплэм – егъэджаклуэ шагъэхъэзыр еджаплэм – щлотлысхъэ. Хамэ къэрал зэрыщыла илъэситлым Алий тыркубзэр уэрсэру, и анэдэлъхубзэм хуэдэу, зрегъащлэ, хуэбгъэфашцэ зэрыхъунумклэ, абы кыдэклэуи хьэрыпыбзэм, франджыбзэм, эсперантэм флыуэ шыгъуазэ зещл. Абыхэм нэмыщкыли, шэч хэльктым, а лъэпкъхэм я литературэхэри абы куууэ зэрызригъащлэм.

Къэбэрдей щлалэр Тыркум клуэным илъэс зыкъомклэ и пэ кыихуэу, абы шыпсэу адыгэхэм я зэхэщлыкк-гупсысэм зыужыныгъэ инхэр игъуэтауэ, я лъэпкъ культурэр, я бзэр, хабзэфлхэр, сыт хуэдиз гугъуехъ пымыльми, зэрахъумэжыным зэдэууэ еувэллауэ шытащ. А псор ягъээщцлэфын папщлэ адыгэ щлэныгъэлхэм лъэпкъыбзэм, хьэрып, латин тхэклэр тегъэщлалэ ящлри, тхыгъэ хузэрагъэпэщ, анэдэлъхубзэклэ щеджэ еджаплэхэр кызыэлух, ахэр зыхуеину, зэджэн тхылъхэр кыдагъэкл, нэхъ уэруи адыгэхэр зьдэс къалэ псоми хасэхэр шылажъуэ щладзэ. Абыхэм ирагъэклэуэклэ лэжыгъэхэм я нэхыщхуэ, нэхыфлуэ шытагъэнуц адыгэбзэклэ Истамбыл кыщыдэкыу

щлэзидза «Гьуазэ» газетыр. Абы и кьызэгьэпэщаклуэу, и редактор-хэм ящыщ зыуэ щытащ Цагьуэ Нурий – иужьккэ зи хэкум – Кьэбэрдейм – кьэзыгьээжар. А газетым и напэклуэцлэхэм кьытехуэрт адыгэ лъэпкьым и цыхухэр зыгьэплейтей нэхь луэху инхэр – зэрыдакьузэр, ятель тхэмыщклагьэшхуэр, зыхэт кыфлыгьэр, лъэпкьыбзэр, культурэр хьумэн зэрыхуейр. А газетыр зылэрыхьэу, абы лэ тезыдзэу щытар Тыркум ис адыгэхэм я закьуэтэкьым, ар кьахуэклуэрт Кьэбэрдей, Адыгей, Шэрджэс щыналъэхэм я цыхухэми, адыгэхэм я гьащлэм теухуа тхыгьэ куэди абы кьытехуэрт.

А зэманым прихьэллэу Тыркум щеклуэккэ зэхуэккыныгьэхэм я зэранккэ Щоджэнцыкклар а хэкум щыккыуам адыгэхэм ирахьэжьа а луэху хьэлэмэтхэр нэхь ужьыхат, «Гьуазэри» кьыдэккыжыртэкьым, ауэ адыгэ культурэр хьумэн, ар егьэфлэклуэн и лъэныкьуэккэ абыхэм иджыри зыгуэрхэр яхуэщлэрт. Апхуэдэ лэжыгьэхэм зи нэ кьыхуиккэ адыгэ щлалэми псынщлэу абыхэм запещлэ, ирагьэклуэккэ зэлущлэхэм жьыджэру хэтщ, кьыщалэт псалъэмакьхэм ятхьэжьу, и зэхэщкыккыр, гупсысэр ирагьэфлэклуэ.

Хэлущкылу мыхьуами, тхэным, хьуэр псалъэхэр зэхэлъхьэным нэхь пасэ зэманхэми хуэмыхейуэ щыта Алий а зэхиха, зыщлэдэлуа, зэныкьуэккыныгьэ инхэр кьэзыша а луэхугьуэхэм усэным хуагьэуш, зытепсэлъыхьыпхьэхэм ирашаллэ, ирагьэгупсыс. Шэчыншэу, ар лъабжьэ хуэхьуагьэнуш усаклуэм и творческэ лэжыгьэм, абы епхагьэнуш тхэн абы Тыркум зэрыщыщидзами. И япэ тхыгьэхэр щитхам, ахэр дунейм кьызэрытехьам тепсэлъыхьыжурэ, езы усаклуэм и гьащлэм и кьеклуэккыкклар мыр щитхыжыгьащ: «Сэ усэ стхыуэ си щлалэгьуэ дьэдэм щлэздзащ. 1917 гьэм, егьэджаклуэхэр цагьэхьэзыру Истамбыл кьалэм дэт еджаплэм и студенту сыщыщытам, си япэ усэхэу «Анэм деж письмомрэ» «Ильносымрэ» сабий журналым традзауэ иккы саугьэт кьысхуагьэфэщауэ щытащ. Абы сигьэгушхуащ иккы си флэщу литературнэ лэжыгьэм зештащ».

Хуэгьэфэщэгьуейщ а зэманым Истамбыл адыгэбзэккэ сабий журнал кьыщыдэккыу щытауэ – абы теухуауэ иджыри кьыздэ-сым зы хьыбари щылакьым. Абы кьыхэкккэ усаклуэм зи гугьу ищлэ и япэ тхыгьиткыр кьыдэккэамэ, ар дунейм кьызэрытехьар анэдэлъхубзэккэкьым, атлэ тыркубзэккэщ. Ар зэрыпэжым щыхьэт тохьуэ 1941 гьэм усаклуэм и гьащлэм и кьеклуэккыкклар япэ зытхыжа, абы псалъащхьэ хуэзыщлэ кьэбэрдей критик Атэлыкь С. Абыхэм тепсэлъыхьыным и пэ кьыхуэу усаклуэм мызэ-мытлэу епсэлъыллэ, зи гугьу ищлэхэм я пэжыплэр зэхэзыгьэккэ щлэныгьэлкым зэритхымккэ, «Нанэ» усэр Алий япэщкыккэ кьызэрыдигьэкклар тыркубзэккэщ. Езы усаклуэм итхыжамрэ критикым жиэмрэ зэпэжыжьэкьым, зэтохуэ, а луэхум а тлэр зэгьусэу зэрытепсэлъыхьыами ар и щыхьэт налуэщ. Абы щкыгьужын хуейщ мыри – газетхэми тхылъхэми, хэбгьэзыхьэмэ, нэхь пасэу кьыдигьэккэ и усэ сборникхэми мы усэр зэи ихуакьым, мыр япэ дьэдэ зытрадзар 1941 гьэм дунейм кьытехьа «Стиххэмрэ поэмэхэмрэ» тхылъырщ. Хуэбгьэфэщэ зэрыхьунумккэ, 40 гьэхэм я ккэуш дьэдэхэрщ адыгэбзэккэ ар усаклуэм щызэридзэккыжари.

Зи цлэ флэккэ иджыккэ дызыщымыгьуазэ «Ильносым» нэмыщлэ Тыркум щыщыла илъэсхэм усаклуэм и лэдакьэ кьыщлэкклар псори зэрыхьур тхыгьыщ кьудейщ – «Нанэр», «Тырку хадэр», «Жынгызмэ и нып фыщлэжыыр» жыхуилэхэрщ. Флэщкыгьуейщ а зэманым кьри-убыдэу Щоджэнцыкклар нэгьуэщлэ зыри имытхауэ, хьума мыхьуами,

ди деж къэмысами. Ауэ нобэклэ дэ дызыщыгъуазэ зытлущым налуэу, гукъинэжу къытхуалуэтэж усаклуэ ныбжьыщлэр а лъэхъэнэ хьэлъэхэм шыгъушыпсыплэм хэзыгъэлыа гупсысэхэмрэ ар зытета зэхэщылкІ, луэху еплъыкІэмрэ – аращ абыхэм я мыхъэнэр къэзылэтыр, я пщлэр зыгъэлыагэр.

Тырку лъэхъэнэм ЩоджэнцылкІум итха и усэхэм нэхъ цлэрылуэр, лъэпкъ тхылъеджэм нэхъ гунэс щыхъуар абы и «Нанэ» усэ хьэлэмэтыщэрщ. Арлъэпкъ лирикэми тхыгъэ нэхъыфІ дыдэщ, советскэ къэбэрдей усыгъэм и къежьаплэщ. ГъэщІэгъуэнщ революцэм и теклуэныгъэмрэ абы и зэхэлъхъэнымрэ зы зэрыхъуар. Гупсысэ нэхъыщхъэуи абы щІэлъыр лъэпкъым и цыху нэсым и Хэкум хуилэ лъагъуныгъэрщ. Зэ еплъыгъуэклэ къыпщыхъункІэ хъунуц абы зи гугъу щыцлар езы усаклуэм и щхъэклэ и адэжь щІыналъэм хуилэ лъагъуныгъэр ару, ауэ ар пэжкъым, шыуагъэщ. Усэм и мыхъэнэр зылэтыр бгырыс мелуанхэу хамэ щІыпІэхэм щикІутахэм я Хэкум хуалэ лъагъуныгъэ къабзэр пэжу къызэрыщылуэтэрщ, абыхэм псоми ягу къызэришхыдыкІарщ. Бгырыс хэхэсхэм я плъаплэр, я гугъаплэр зыщ – зэ мыхъуми зэ я Хэку дыщэм я нэ щызу иплъэжынырщ, аращ, усаклуэми ещхъу, абыхэм ящыц дэтхэнэ зыми нобэр къыздэсым щІыжиІэр:

*ЩыІэкъым мыбы зы махуи
Луащхъэмахуэ сиггэлыагъуфу,
ЩыІэкъым мыбы зы ани,
Нанэ, уэщхъу Іэ къыздилъэфу.*

Усэм щІэль гупсысэр нэхъри нэхъ къарууфІэ зыщІыр абы анэмрэ Хэкумрэ зэрыщызэбгъэдимыхарщ. А тІур апхуэдизу абы щызэхэжыхъащи, усаклуэм абыхэм ящыцу зи гугъу ищІыр зэхэбгъэкІыныр тыншкъым. Абы къыдэкІуэуи, «Нанэм» къиІуатэр абы и закъуэкъым. Усэм ехъэклэ хэмылгу къыщыщІэгъэщэщ ауэ къызэрыгуэклэ цыхум гъэпщылІакІуэ обществэм бэлыхъ мыухыжрэ тхъэмыщкІагъэ хьэлъэу щытелъыр. И ныбжькІэ щІалэ дыдэми, усэм хэт лиричскэ лыхъужьым апхуэдизкІэ и псэр, и щхъэр иужэгъуащ, клэ зимыІэж гугъуехъ къытегуплІэхэм къызэфІагъэщІащи, абы зытет дунейр фІлэфІыжкъым. Апхуэдэ лейр, хъэзабыр щытепщэ гъащІэр а ныбжьыщІэм фІэкъабылкъым, къищтэркъым – аращ абы къамылъхуамэ е къэмыхъуу лІэжыгъамэ нэхъ щІыфІэтэмэмыр:

*Сыт къуаншагъэу, тхъэ, уэзлэжъауэ
Дунейм пцІанэу сыщІытебдзар?
Дзы имыІэу нанэ тхъэмыщкІэми
Нэпс щІиггэжу къыщІэбгъэнар?
Ара уэ узэрызахуэр, –
Сабий гыбзэр зэхьумыщІыкІыу...?*

Усаклуэ ныбжьыщІэм пэжу гу зэрылгытащи, цыху къызэрыгуэклым гущІэгъу хуэзыщІыфыр, сытым щыгъуи къуэш пэж абы къыхуэхъур езым хуэдэ тхъэмыщкІэрщ. ЛэжьакІуэрщ иІэ мащІэмкІэ нэгъуэщІым дэгъуэщэфыр, гущІэгъу нэс зыхэлъыр, луэхур щызэІыхъэм бгъуэтыжыр, хьэрэмыгъэ хэмылгу и блыпкъ къыпщІэзыгъакъуэр. ГугъуехъакІуэр зэрызэрыІыгъым, зэрызэдэлэпыкъум, апхуэдэхэм

езым ядилъэгъуа гушлэгъум тепсэльыхьыжурэ, усаклуэм «Нанэм» мыр щитхыгъаш:

*Си нанэ, а хьэлъэзехьэхэри,
НобэкIэ кьыздэхащIэр,
«Зейншэщ мы хьарып цIыкIур», –
Жалэурэ Iэ кьыздэзылгэр.
Апхуэдэхэм я Iэгухэр пхьашэми,
Си щхьэфэм щабэ кьохъуэкIыр,
Анэбгъэм си Iэр пэжыжъэми,
Гужьейгъуэм абы сыхашыр.*

«Нанэм» и гугъу щыщIкIэ гулбытэншэу кьэбгъанэ хьунукъым нэгъуэщI зы Iуэхуи – ар и зэманым зэрыпыщIар, быдэу абы зэрехар. Усэм и кьалэн нэхьыщхьэри зэман пыухыкIам и цIыхур нэхь зыгъэпIейтейр, абы и гурыгъу-гурыщIэхэр кьэгъэлъэгъуэнырщ. Абы и лъэныкьуэкIи убгъэдыхьэмэ, ЩоджэнцIыкIум и япэ тхыгъэм IупщIу хыболъагъуэ иужькIэ абы хьэл хуэхъу хабзэр – екIуэкI зэманым гулбытэ хэлэтыкIа хуэщIыныр.

«Нанэм» кьыщыIуэтар сыт хуэдизу мыгуауэми, мынэщхьеягъуэми, абы и щIагъыбзэр хэкIыпIэ зимыIэж гупсысэкъым. Абы и лыхъужьым ишэч гугъуехь мыухыжхэм ар сыт хуэдизу ямыгъэдзыхами, кьытепсыха тхьэмыщIагъэ куэдым ар яхуищIыкIыркъым. Абы кьыгуроIуэ абыхэм задэбгъэш, ахэр зытебгъакIуэ зэрымыхьунур, а псор кьызэрызэринэкIыфын кьару дэтхэнэ зыми бгъэдэлгын зэрыхуейр. Арагъэнущ адэ щIэиныфIу гугъэ нэхукIэ усаклуэм и тхыгъэри щIиухыр:

10

*Умыдзыхэ, си нанэ дыщэ,
Лы ищIыныц уи кьуэр IэштIымым,
Зэман кIэщIкIэ ар нэкIуэжыныци,
Щытлгъэжыныц Бахъсэн аузым!*

А зэманым Тыркум щыпсэуа бгырысхэр (иджыри щыпсэухэри) нэхь зыгъэгулэзу, зытешыныху щытар ахэр зэрыхэкIуэдэжырт, зыхэт лъэпкъым мащIэ-мащIэурэ зэрахэшыпсыхьыжырт. Ар кьызэтрагъэувыIэн, захъумэжын папщIэ лэжыгъэ ирагъэкIуэкIахэми къаша щIагъуэ щыIэтэкъым, кьэралым ар зэрыдимыIыгъым, зэрыфIэмыкьабылым щхьэкIэ. Зэрынэсу усаклуэм гу зылъита а мыхъумыщIагъэм ар имыгъэпIейтейуэ кьанэркъым. А хэкум щыпсэу бгырыс хэхэс псори гукъеуэшхуэ хэзыгъэт а Iуэхум ЩоджэнцIыкIум треухуэ «Тырку хадэм» усэр.

А тхыгъэм и кьекIуэкIыкIари гьэщIэгъуэнщ. Усаклуэм ар Тыркум щитхаш, ауэ ар уэрэд хьури, езым япэ Кьэбэрдейм кьэсащ. ФIэщIыгъуейщ, языныкьуэхэм зэрыжалэм укьытекIмэ, а зэманым кьыдэмыкIыжа «Гьуазэм» е иужькIэ Бахъсэн кьыщыдэкIыу щIэзыдза «Адыгэ макъым» ар традзауэ. Хуэбгъэфашэ зэрыхьунумкIэ, а усэр Тыркум кьикIыжа адыгэ гуэрым кьыздишауэ кьыщIэкIынущ, щIэлъ макъамэр абы щыщIалъхьами е хэкум щызэрагъэпэщами. Ауэ ар уэрэду ягъэзащIэу хэкухэм щызэбгрыкIауэ зэрыщытам и щыхьэтщ ар куэдым зэращIэр.

«Тырку хадэри» зытеухуар хамэ щІыналгэ кыыщыхута адыгэхэр а лгэхъэнэм нэхъ зытегузэвыхъ, гукъутэ хьэлгэм хэзымыгъэкІ зы Іуэхут – я лгэпкъыр зэрыкІуэдыжырт. Зи лгэпкъым лгэгуныгъэ ин хузиІэ усакІуэм елгэгу кыыдалгъухахэр дэкъузэныгъэ ткІийм зэрыдэтыр, я бзэкІэ псэлгэну, я хабзэхэр зэрахъжыну зэрыхуимытыр, я анэдэлгхубзэм ирипсэлгэну зыфІэемыкІу кгахэкІ зэрыхуар. Ауэ зи бзэр зэзыусыгъуэджэ, зэзымыпэсыж зырызхэр щыІэми, усакІуэм хьэкъыу и фІэщ мэхъу лгэгуныгъэ куу зи лгэпкъым хузиІэ цІыху нэххэр абы гунэжу зэрыхэтыр, апхуэдэхэм я лгыгъэкІи ерыщэгъкІи ар кыызэрызэтенэнур, абыхэм лгэпкъ Іуэхур япэкІэ зэрагъэкІуэтэнур. Аращ абы и гур фІы кыыхуэзыщІыжыр, адыгэ щІыхыыр кызыгъэлгэхъшэхэм щІахуэшхыдэр:

*ТхьэІухуду мы ди шынхъу дахэхэм
Хамэлгъыр щациІэлгэдакІэ,
ИкІэ дыдэу мы тураныжсхэм
Адыгэщхьэр щыхуаггэлагъшэкІэ –
Кавказым и щІалэггуалэу
Лей гэггун зи адэжъ имыдэхэм
ЯмыдэнкІэ си гур мэгуггэри,
Сыхуогубжъ Жанпагуэ дахэм.*

Тыркум щызэпэща адыгэ щІэныгъэлІхэр лгэпкъ тхыдэр зэфІэгъэувэжыным яужь ихъауэ щытащ. Ауэ адыгэхэр кызыыхэкІар, я кьежъапІэ хъуар, гъуэгунэ кыакІуар, я пщэдей хъунур – а упщІэхэм жэуап зэхуэмыдэ абыхэм иратырт. Зырызхэм нэфІ-ней халгхъэми, языныкыуэхэм фейдэ хэхыпІэ ар ящІми, ещанэхэр мыщІэныгъэм, щыуаггэм хуишэми, ахэр егупсысыртэкъым хамэ щІыналгэм а псор нэсу убзыхуа, зэхэгъэкІа зэрыщымыхъунум. Абы щыгъуэ адыгэ щІэныгъэлІхэм яку дэлгэ зэныкыуэкъуныгъэхэм зэрыщыгъуазэм, Іуэху еплгыкІэ тэмэм езыр зэрытетам и щыхъэтщ «Жынгызмэ и нып фІыщІэжыыр» пычыгъуэр. А усэр зи деж щатхыжа Елбэрд Хь. кыызэриІуэтэжыгъамкІэ, мыр тхыгъэшхуэу щытащ, ауэ езым игу кыинар мы сатыриплыращ. Ауэ абыхэми наІуэ кыыпщаци лгэщІыгъуэ-кІэрэ зи щІыхыыр, щхъэхуитыныгъэр зыхъумэжыфу кыэгъуэгурыкІуа и лгэпкъ лгэхъужыым усакІуэр зэрыригушхуэр:

*Жынгызмэ и нып фІыщІэжыыр
Адыгэм жъауэ хуэхъункъым,
Темыр щІакъуэ кыриггэпс дыггэкІи
Іуащхъэмахуэ уэсыр текІынкъым.*

УсакІуэм игу худэмыгъахуэр, ар кызыгъэлгэлыпэр зи хэкум епщІыжа языныкыуэ щІэныгъэлІхэм я лгэпкъыр Тыркум ирапхыну, лгыкІэ абыхэм япыщІауэ кыыщІраггэдзыну яужь зэритхэрт. ЯхузэфІэкІмэ, ябзыщІыну, щІауфэну яужь итми, усакІуэр фІыуэ щыгъуазэт пасэхэм адэжъ щІыналгэм а тураныжсхэм щызэрахъа щІэпхъаджаггэмрэ щэггэжа лгыпсымрэ, арат ахэр благгэ пщІыныр напэншаггэу абы кыыщІилгытэр.

Тыркум щыщыІам и Іэдакгэ кыыщІэкІа тхыггэ псори ди деж кымысами, дызытепсэлгыхъа усэхэр щыхъэт тохъуэ ЩоджэнцІыкІур абы щыгъуэ, и ныбжкІэ щІалэми, гъащІэр фІыуэ зыщІэ, абы и щытыкІэм

куууэ шыгъуазэ, Iуэху еплъыкIэ пыухыкIам тет, художественнэ Iэзагъ зыIэрызыгъэхьэфа усакIуэ нэсу зэрыщытар. Абдежхэм кыщегъэжъауэ абы гъащIэм пыщIэныгъэ быдэ хуиIэщ, и тхыгъэхэм кыщилэтыр кыыдалъхуахэм я гурыгъу-гурыщIэхэрщ, ахэр нэхъ зыгъэпIейтей Iуэхугъуэ нэхъыщхьэхэрщ. Абы кыыдэкIуэуи, усакIуэр сытым шыгъуи зытепсэлъыхьыр езым и гум, и псэм кыыдыхьэрщ, аращ абы и тхыгъэхэр гупсысэ инкIэ щIэгъэнщIар, ахэр псэм щIехуэбылIэр, тхылъеджэр щIатхьэкъур, щIызыIэпашэр. Япэ лъэбакъуэу шытми, жыпIэ хъунуш, усакIуэм а лъэхъэнэм лъэпкъ усыгъэм и ухуэкIэ, гъэпсыкIэ я лъэныкъуэкIи зэхъуэкIыныгъэщIэхэр иритауэ, абы хабзэщIэхэр шызэригъэпэщауэ.

1917 гъэм текIуа Октябрь Иным адыгэ лъэпкъхэр гъуэгуанэщIэ тригъуэуаш, а илъэс дыдэми абыхэм я усакIуэ нэхъыфIым – ЩоджэнцIыкIу Алий – щIыхъ зыпылъ и къалэныр гъэзэщIэным щIидзаш.

* * *

Бэлыхъ куэд пыщIами, ЩоджэнцIыкIу Алий мурад быдэ ищIар хуогъэзащIэ – еджапIэр кыызэриухуу 1919 гъэм и кIэм абы и Хэку къегъэзэж. Зэхэкъутэныгъэ инхэр граждан зауэм зрилъхьа къэралым мамыр псэукIэм щIидзэжа къудейт, тхьэмыщIагъэшхуэр дэнэ щIыпIи шытепщэт. Ауэ революцэм кыызэщигъэуа, къаруушIэхэр зыхилъхьа бгырыс гугъуехьакIуэр гъащIэщIэр ухуэным зылI и быну еувэлIат, къапэщыт лэжыгъэ инхэм щIадзат. Къызэрысыжу а псоми гу лъызыта къэбэрдей усакIуэри, чэнджащэ куэд хэмыту, псэукIэщIэм и лъэныкъуэу занщIэу мэув, адэ щIыналъэм щекIуэкI Iуэху инхэм езыми хузэфIэкI зэрыхилъхьэным яужь йохъэ.

Тхэным пасэу гу хуэзыщIа усакIуэр, и творческэ лэжыгъэм пищэмэ фIэкъабылу, а илъэсхэм Налшык кыщыдэкIыу щIэыздза «Налькавстрой» газетым 1920 гъэм икухэм шылажъэу хуожъэ. Ауэ къэралым кышпэщыт Iуэхушхуэхэр къалъытэри, зяужь ихьа лэжъапIэр къегъанэри, а гъэ дыдэм и августым ар Баку еджакIуэ ягъакIуэ. Илъэс нэблагъэкIэ щеджа нэужь, ар ВЧК-м и органхэм шылэжъэну Дербент къалэм ягъакIуэ, ауэ мазищ фIэкIа и къулыкъур имыгъэзэщIауэ абы тиф къоуалIэ икIи сымаджэ хьэлъэу 1922 гъэм и пэщIэдзэхэм ар Налшык къашэж. И узыншагъэр зэтеувэжа нэужь, ар мазих хуэдизкIэ «Красная Кабарда» газетым корректору щолажъэ, иужькIэ усакIуэм кыщалъхуа и къуажэм егъэзэж икIи 1923 гъэм абы егъэджакIуэу лэжъэн щIедзэ. Лъэпкъ щIэныгъэр къэлэтыным псэемыблэжу илъэс 13-м нэблагъэкIэ ар хуэлэжъаш, а зэманым ар егъэджакIуэ кыызэрыгъуэкIыуи шыташ, курыт, мэкъумэш еджапIэхэм я унафэщIуи лэжъаш, районом и инструктор-методист къалэнри игъэзэщIаш. И Хэку кыигъэзэжа нэужьщ, псэукIэщIэм япэ лъэбакъуэхэр ичу шыщIидза зэманьырщ, ЩоджэнцIыкIу Алий куэд щIауэ и хъуэпсапIэ нэхъыщхьэу шытам – егъэджакIуэу лэжъэным, лъэпкъ щIэблэм щIэныгъэ нэс етыным, ар гъэсэнным – еувэлIэныр кыщехьулIар. Ауэ абы кыыдэкIуэу усакIуэм занщIэуи гу лъытат щIэныгъэншагъэм итхьэлэным нэсауэ шыта бгырыс лъэпкъхэр зыхэт кIыфIыгъэм кыыхэшынымкIэ гъащIэщIэ зэфIэувэм сыт хуэдэ лэжыгъэ хьэлэмэтхэр ирагъэкIуэкIыу щIидзами. Зэман кIэщIым лъэпкъ щIэныгъэр къэлэтыным абы хуищIа гулъытэ иным и фIыгъэт адыгэбзэм

занщІэуи алфавит зэрыхузэхалхъари, къуажэ псоми еджапІэхэр къызэрыщызэІуахари, анэдэльхубзэр абыхэм шадж зэрыхъуари, егъэджакІуэ щымыІахэр зэрызэрагъэпэщари, еджапІэхэр зыхуей тхылхэр зэрагъэхъэзырари, адыгэбзэкІэ ахэр япэ къызэрыдагъэкІари. Тынштэкъым а лъэхъэнэм егъэджакІуэу улэжьэныр, ауэ гугъуехь мыхыж, кІэ зимыІэ лъэпощхъэпо зыІууэхэм абы гущыкІ хурагъэщІакъым фІыуэ ильагъуу къыхиха ІэщІагъэм, егъэджакІуэм и къалэн хьэлхэр пщІэрэ щІыхьрэ иІэу игъээщІащ, и еджакІуэ псоми ар гуапэу ягу къинащ.

Къэбэрдей советскэ литературэм япэ лъэбакъуэхэр ичу, зиужьы щыщІидзар 20-нэ гъэхэрщ. Япэ тхыгъэ зэзыгъэпэща бгырыс лъэпкъхэр куэдым хушыщІэрт; абыхэм яІэтэкъым тхылъеджи, щІэныгъэ зыбгъэдэль цІыху куэди, тхылъ тедзапІи, убзыхуауэ щыттэкъым литературэм и хэкІыпІэ нэхьыщхъэри, абы икъукІэ щымащІэт нэгъуэщІ лъэпкъхэм я художественнэ ехъулІэныгъэхэр екІурэ езэгъыу къэзыгъэсэбэпыфыни. Къапэщыт къалэнхэм я гугъуагъыр къагурымыІуэми, а зэманым къэбэрдей литературэр зэфІэгъэувэным нэхьыбэу телэжьбар лъэпкъ ІуэрыІуатэм и гъукІэгъэсэн усакІуэ нэхьыжьхэу ПашІэ Б., ШэджихъэщІэ П., ХьэхъупащІэ А., Борыкъуей П., Сыжажэ Къ., КІыщокъуэ П. сымэщ. ІуэрыІуатэм и Іэмалхэр къагъэсэбэпурэ ахэрщ гъащІэ бзаджэ блэкІам япэу ебгыжари, бгырыс мэкъумэшыщІэм щхъэхуитыныгъэ къизэуар хъуэхъукІэ зыгъэлъэпІари, псэукІэщІэм къыдалхуахэм хуаІэ гукъыдэжыр къэІуэтэным щІэзыдзари. Ауэ абыхэм я закъуэ къарукІи зэфІэкІын Іуэхутэкъым ар. Абыхэм я нэхьыбэм щІэныгъэшхуэ ябгъэдэльтэкъым, лъэпкъ ІуэрыІуатэм и хъугъуэфІыгъуэхэм ахэр зэрыщхъэщыбэкъукІыфын щыІэтэкъым, нэгъуэщІ лъэпкъхэм я литературэм зэрыщымыгъуазэм къыхэкІкІэ.

Лъэпкъ литературэм и зэфІэгъэувэныр зыхузэфІэкІыпур, зи пщэ къыдэхуэр, ахэр куэд мыхъуми, а зэман гугъум адыгэ лъэпкъхэм къахэтэдджыкІыу щІэзыдза усакІуэ, тхакІуэ, щІэныгъэлІ ныбжьыщІэ зырызхэрщ. Зи лъэпкъ литературэр гъуэгуанэщІэ тезыгъэуэфыну, зыужьыныгъэ пэжым ар хуэзышэфыну усакІуэ нэхьыщІэхэм къахэкІар ЩоджэнцІыкІу Алийт.

Гугъуехь куэд пылъщ а усакІуэм 20-нэ гъэхэм иригъэкІуэкІа творческэ лэжьыгъэр зэфІэгъэувэжыным, тхыгъэу абы и Іэдакъэ къыщІэкІар къэхутэжыным. Ар хьэлхэ зыщІыр а зэманым усакІуэм итха щІагъуэ дунейм къызэрытемыхъарщ, ди деж къэса усэ мащІэхэри щитхар пыухыкІауэ зэрымытэмэмырщ. АрщхъэкІэ, зэрыщыта дыдэр иджыкІэ пэжу тхуэмыубзыхужми, а ильэсхэм тхылъ щхъэхуэхэм, газетхэм къытехуа абы и тхыгъэхэм зыкъомкІэ къаІуэтэж ар зыгъэпІейтейуэ щыта гупсысэхэри, Іуэху нэхьыщхъэ зытетхыхъари, Іэзагъ хэлъари.

Щхъэхуитыныгъэм и дыгъэм къыдэуша бгырыс лъэпкъхэм къалэн нэхьыщхъэу а лъэхъэнэм къахуэувар ахэр зыхэт кІыфІыгъэ хьэлхэр гъэкІуэдынырт. Зы лъэныкъуэкІэ, къыдалхуахэм къапэщыт а лэжьыгъэ хьэлхэм пыухыкІауэ езым хузэфІэкІ хилхъэну арщ ЩоджэнцІыкІум егъэджакІуэу лэжьэу щІыщІидзар, адрей лъэныкъуэкІи, езыр зытелажьэ, зи мыхъэнэр псэкІэ зыхищІа Іуэху инырщ абы и тхыгъэхэри нэхьыбэу зытриухуэр. Ауэ усакІуэм, а зэманми иужькІи нэгъуэщІ куэдым зэращІым хуэдэу, хъуэхъукІэ, псалъэ лъагэ дыгъэлкІэ щІэныгъэм и мыхъэнэр кърибжэкІыртэкъым, атІэ и усэхэр трищІыхьырт езыр махуэ къэс зыхэт лэжьыгъэм щі-

лъягъухэм, игу кыгъэкIхэм. Абы кыдэкIуэуи а усэхэм я нэхьыбэр Iуэхугъуэ пыухыкIахэм егъэщIылIа щхьэкIэ, абыхэм ящыщ дэтхэнэ зыми кызыэщIэзыкъуэ къару хэлъщ, и зэманым мыхьэнэ ин зиIащ кьаIуатэр, езыр куууэ зыщыгъуазэщ ахэр зытеухуар. Абы и шапхьэу кьэпхь хьунуц усакIуэм и япэ тхыгъэхэм ящыщу «Къэбэрдей егъэджакIуэ курсантхэ!» усэр. Зэ еплъыгъуэкIэ абы зи гугъу щыщIар а лъэхьэнэм облоном и жэрдэмкIэ гъэмахуэ зыгъэпсэхугъуэхэм зэхуашэсу щыта егъэджакIуэ курсырщ. ЩоджэнцIыкIур зэкIэлъыкIуэу илгъэс зыбжанэкIэ а курсхэм щыIащ, шэчыншэуи кыгурыIуэрт абы и мыхьэнэри, илъягъурт и щыщIэныгъэхэри ныкъусаныгъэхэри. Ауэ усакIуэм ар итхын хуей щIэхьуар бгырыс лэжъякIуэбэр щIэныгъэм ешэлIэнымкIэ гъащIэщIэм иригъэкIуэкI лэжыгъэ инхэм зэран яхуэхуну, яхузэфIэкIмэ, ар кызыэтрагъэувыIэну, зэпаудыну зи мурада, псэукIэщIэм и бийхэм егъэджакIуэр ягъэульиину, мэкъумэшыщIэхэм гущыкI абы хурагъэщIыну яужь зэритарщ. ГъащIэщIэм кыпэува бийхэм я мурадхэр кьутэн щхьэкIэ кызыэрыгуэкI мэкъумэшыщIэм гурыгъэIуэн хуейт лъэпкъ щIэныгъэм и лэжъякIуэ емышыжу егъэджакIуэр зэрыщытыр, ар абы ифI зэрылтыхьуэр, псэкIэ зэрылажьэр, «цIэкIэ цIыкIуу, IуэхукIэ ину, егъэджакIуэ зыфIаща» а псэемыблэж лэжъякIуэр нэхугъэм, пэжыгъэм, щхьэхуитыныгъэм зэрибэнакIуэ ерыщыр. Аращ егъэджакIуэм и зэфIэкIыр, и лэжыгъэр усакIуэм щIигъэлъапIэр, лъэпкъым пщэдей зыIэригъэхьэну ехьулIэныгъэри абы и лэжыгъэм щIрипхыр:

14

*ФыугъащIэ адыгэщIэм
Я щIэныгъэр кьэзыIэт,
Тыгъэ нэхухэр зи гугъуехькIэ
Дэ лэжъякIуэм кыдэзыт!*

*Тхыбзэ цIыкIухэр фи вагъуэшхуэу
КIыфIым феуи тцхьэщыгъэкI.
МыщIэныгъэм и тиэ фIыцIэр
Дыгъэ напэм тхутевгъэкI!*

*Фымышынэу, фымыукIытэу
Пэжыр Iэщэуэ вгъэуэ,
Хьэсанш цIыкIухэр дывгъэгъасэ,
Хэку лэжъякIуэу дывгъэгъэуэ!*

ГъащIэщIэм и япэ махуэхэм бгырыс лъэпкъхэм щIэныгъэ и лъэныкъуэкIэ ехьулIэныгъэ пыухыкIахэр зыIэрагъэхьащ. Ар гъэээщIэным жыджэру хэлэжыыхьа усакIуэми кыгурыIуэрт, адрей лъэпкъхэми ещхьу, езым и хэкуми зэман кIэщIым текIуэныгъэ инхэр кызыэрыщахьар, шэчыншэуи, ар абы иригушхуэрт. Гу кьабзэкIэ усэ куэдым абы щигъэлъапIащ и лъэпкъым кызыэуа а текIуэныгъэфIхэр.

Ауэ нэхьыбэжым хуэпабгъэ усакIуэр арэзы щIыгъуейт, ар куэдым щIэхьуэпсырт. А япэ ехьулIэныгъэхэми абы и нэр кыщапхьуэркъым, зи Iуэхур нэсу зыщIэ егъэджакIуэм псынщIэу кьехутэ щIэныгъэр пхыгъэкIыным хэлъ ныкъусаныгъэхэр, ахэр ехьэкI, шынэ хэмылгу кыщIегъэщ. Лъэпкъ щIэныгъэм и пхыгъэкIыкIэм усакIуэм хуиIэ мыарэзыныгъэм кыхэкIагъэнуц «Оно» усэр. УсакIуэм мы тхыгъэм зи гугъу щыщI ныкъусаныгъэхэр хэлъащ «облоно»-м и лэ-

жыыгъэм – ирикъун мылькун зэрыбгъэдэмылтым кыыхэкІкІэ еджапІэ кыызэІуахагъащІэхэр зыхуей псомкІи абы кыыхузэгъэпэщыртэкъым.

Ахэр хуэныкъуэт зэреджэн тхыль, ягъуэтыртэкъым зэрытхэн тхылымпІэ, шакъэ дьдэр, зыщеджэн унэ, пэшхэр щІыІэт, зыри зэрыщІэмытым и гугъу умыщІыххи. Ауэ щІэныгъэм лъагъуныгыэ хуэзыщІа сабийхэм нэхъ къатехьэлъэр тхылыншагъэрщ, анэдэлъхубзэкІэ зэджэн тхыль зэрамыгъуэтырщ:

*Ялъэгъуакъым псалъэ дахэм
Іэм кымыщтэу илэжъа,
Ялъэгъуакъым тхыгъэ гъуцэм
Хэкууи фІыгъуэ зрита...*

*Дэ ди макъыр кІыгуугу ІуэкІэу
Сабий цІыкІухэм къахуэнащ,
«ПцІы зыупсыр егъэджакІуэщ»
КъытхужаІэу ежъэжащ...*

*Класс пхъэбгъум псэ хэтамэ,
Тхъэусыхэу ежъэжынт,
Тхыгъэншагъэм лей ирихыр
Ленин и къуэм жыриІэнт.*

Ауэ а щытыкІэ мыхъумыщІэм игъэгубжыыр, кыызэрыщІэкІымкІэ, егъэджакІуэхэм я закъуэкъым. Тхыль зэрамыІэр хуабжыу ягу къоуэ щІэныгъэм зи нэ кыыхуикІ хъуа лъэпкъ щІалэгъуалэми. А зэманым усакІуэм и Іэдакъэ кыщІэкІа тхыгъэхэм кыыхощыж кыыдалъхуахэм апхуэдэ ныбжыщІэхэр къахэтэджыкІыу зэрыщІидзар, анэдэлъхубзэм лъагъуныгыэ хуэзыщІахэм усакІуэр ирогушхуэ, ахэр егъэляпІэ. Абы и хъуэпсапІэ апхуэдэ ныбжыщІэм и образ щызэфІигъэуващ «Хуигъэзакъэ ныбжыгъуфІу Хъэжыкъарэм» усэм. Абы зыкъомкІи поджэж «Къэрэхьэлъкъ» газетым и тхъэусыхэри».

Лъэпкъ сабийхэм махуэ къэс ядригъэкІуэкІ гъэсэныгъэ лэжыгъэм кыыдалъхуэуи ЩоджэнцІыкІур яужь итщ и тхыгъэхэмкІи абыхэм зэрадэІэпыкъуным, щІэныгъэ куу, хьэл-щэн дахэ зэрахилъхьэным. Абы кыыхэкІагъэнущ усакІуэм усэ куэд сабийхэм ятрихуэныр, ахэр хэкум и лэжыакІуэ псэемыблэж, гущІэгъу, цІыхугъэ лъагэ зыхэль ищІыным зыщІригъэлІалІэр, щІыхуриджэр. Гъэсэныгъэ щІагъыбзэр наІуэу къатеш пэтми, лъэпкъ щІэныгъэм япэ лъэбакъуэхэр щич а зэман гугъухэм апхуэдэ усэхэм къалэн щхьэхуэхэр ягъээщІагъэнщ. Апхуэдэхэщ 20-нэ гъэхэм усакІуэм и Іэдакъэ кыщІэкІа усэхэу «Хъэсанш еджакІуэ», «Хъэсанш цІыкІу и гущІэгъу», «ФІэхъус апщий, сабий тхьэпэ» жыхуиІэхэр.

ГъащІэщІэм и телъхьэ, и бэнакІуэ нэс ЩоджэнцІыкІу Алий лъэпкъ щІэблэр щІэныгъэм и лъэныкъуэ зэрыхъуным кыыхуриджэ къудейкІи зэфІэкІыркъым. Ар пэщІэтщ хэкум щекІуэкІ лэжыгъэшхуэхэм къапэувхэм, абы зэран хуэхъуну яужь итхэм. Къэбэрдей-Балъкъэрым апхуэдэхэр а зэманым щымэщІакъым, ауэ абыхэм уегиеми уахуэшхыдэми къашэн щІагъуэ щыІэтэкъым. Нэхъыщхьэр абыхэм я лъабжъэм лэжыакІуэбэр щІэмыгъэхуэнырт, мэкъумэшыщІэхэр гъащІэщІэм, щІэныгъэм я телъхьэ къэщІынырт. Апхуэдэ бэнэныгъэм и мыхьэнэр, Іэмал имыІэу ар егъэкІуэкІын зэ-

рыхуейр кызыэрыгурылуэрщ, хуэбгьэфащэ зэрыхьунумкIэ, усаклуэм а ильэсхэм итхыу зыщIидза ауан усэхэм я хэкIыпIэ хьуари. Ахэр куэд хьуркьым, ауэ абыхэм гьащIэм пыщIэныгьэ быдэ хуалэщ. А льэхьэ-нэм усаклуэм етх «Вася», «Дохутыр джэддыгьу» сатиричeskэ усэхэр.

Адыгэ егьэджаклуэхэм нэмыщI льэпкь щIэныгьэр кьэлэтыным псэемыблэжу телэжьащ урыс щIэныгьэлI куэди. Абыхэм ягут, я псэт адыгэбзэм тхыгьэ зэрыхузэрагьэпэщари, кьуажэ еджапIэхэм ар щадж зэрыхьуари. Ауэ нэгьуэщI льэпкьхэм кьахэкIащ ар шэуэ зытехуа, зыфIэмыкьабыла, абы и бий дыдэу кьэува зырызхэри. Нэхьыбэуи абыхэм кьехьэлъэкIар шхапIэ яхуэхьуа IэнатIэ хьарзынэхэр анэдэль-хубзэм зэраIэщIихьрт. Льэпкь щIэныгьэншагьэр мыльку хэкIыпIэ зыхуэзыщIа урысым, кьуажэ писару куэд щIауэ лэжьам, и образщ усаклуэм «Вася» усэм щызэфIигьэуэвэр. Ар щыхуейм мэлажьэ, кьрат лэжьащIэм кьыдэклуэуи Iульхьэншэу абы зыми зыри хуищIэркьым. Адыгэбзэм и льэр увмэ, псоми тхэкIэ зрагьащIэмэ, абы зыри кьыхуе-ижынукуьым – аращ ар адыгэбзэм и бий щIэхьур.

Революцэр теклуа, льэпкьым и цIыхухэм я нэхьыбэм гьащIэщIэр жьыджэру яхуэ щхьэкIэ а льэхьэнэхэм ЩоджэнцIыкIум гу льымы-тэу кьанэркьым, ухуэныгьэщIэхэм налуэу пэмыувми, лэжьыгьэм зыщIезыгьэх, зи щхьэ Iуэху фIэкIа зезымыхуэ, лэжьаклуэбэм псыдыуэу ящIэф цIыху щхьэхуэхэри зэрыщыIэр. Усаклуэм кьызыригьэлъагьуэмкIи, ахэр зыкIи кьащхьэщыкIыркьым гьэпщы-лаклуэхэм, псэукIэщIэм и бийхэм, ахэр абы ильагьу хьуркьым, ап-хуэдэхэм зэрахэ щIэпхьаджагьэхэр ехьэкI хэмылгу кьыщIегьэщ. Апхуэдэ Iуэхугьуэм, гьэпцIаклуэм, нэгьуэщIэхэм я пщIэнтIэпскIэ псэу цIыхум и образ щызэфIигьэуващ «Дохутыр джэддыгьу» усэм. А ильэсхэм нэхь зыубгьуауэ гьащIэм хэта, хэбгьэзыхьмэ, ноби IэщIыб тхуэмыщIа Iэзэ-фэзэхэм мэкьумэшыщIэхэм ирах лейм кьегьэгуьж усаклуэр, абыхэм зэрызригьэщIэжыным, ахэр гугьуехьаклуэм гущыкI зэращищIыным хэтщ. ПсэукIэщIэ яхуээмрэ абыхэм я дуней тетыкIэм-рэ зэээгьыжынкIэ Iэмал зимыIэщ, зытет гьуэгу пхэнжым ахэр зы-хуишэн щыIэкьым, абыхэм зэрахьэ щIэпхьаджагьэри зи зэхэщIыкIыр льягэ хьуа льэпкьым и цIыхухэм куэдрэ яхуэшэчыжынукуьым:

16

*А, си «кьуэшу» дохутыр нэпцIу,
ЦIыху гьэпцIаклуэу кьэзыкIухь,
Хьеуан щIыкIэу, шхын хуэпамэу,
ПщIантIэ-пщIантIэм дэдждыхь.*

*Жин щыIэжкьым дэ ди хэкум.
Псори щтэри ежьэжащ,
Дахуеижкьым жин пэшэгьухэм,
Я зэраныр дыужэгьуащ.*

*Дэки лэжьаклуэм я пщэддыкьым,
Уэри хьэлъэр лей умыщI,
АдыгэщIэм ар идэнкьым,
БампIэ хэхьуэ кьытхуумыщI.*

20-нэ гьэхэм кьэбэрдей усыгьэм нэхьыбэу кьыгьэсэбэпар усэ жан-рырщ. Ар кьызыхэкIари усэр зэрынэхь тхыгьуафIэрт, Iуэрылуатэм абы нэхь зэрызыщиужьарт, гьащIэм кьыщыхьу, щеклуэкI дэтхэнэ зы

Іуэхугъуэми нэхъ ІэпсынщІэ-лъэпсынщІэу ар зэрыпэджэжыфырт. УсакІуэ нэхъыжъхэм гукъэкІ ямыщІами, къэбэрдей литературэм а зэманым къыхохъэ усэм и закъуэ къэбгъэсэбэпыну зэрымытэмэмыр, къызэремызэгъыр къызыгурыІуэ усакІуэхэр. Апхуэдэ зэхэщІыкІ абыхэм ягъуэтынри зэпхар ахэр нэхъ акъылыфІэу аратэкъым, ар къызыхэкІагъэнур ахэр ди ІуэрыІуатэм и мызакъуэу, адреЙ лъэпкъ литературэхэми я художественнэ традицэ къулейм зэрыщыгуазэрт.

Поэмэ жанрым и мыхъэнэр нэхъ пасэу къызыгурыІуар икІи абы япэу ерыщу елэжьын щІэзыдзар ЩоджэнцІыкІу Алийщ. А илъэсхэм абы етх поэмищ. Пэжщ, ди жагъуэ зэрыхъунци, абыхэм ящыщу зым дэ иджыкІэ дыщыгуазэкъым, ар ди деж къэсакъым. Ауэ гъэщІэгъуэнц пщІэрэ щІыхърэ иужькІэ къызэрилэжьа а жанрым а лъэхъэнэм абы гулътэ лей зэрыхуищІыр, лъэпкъ литературэм ар щызэригъэпэщыну яужь зэрихъэр. Апхуэдэ лэжьыгъэм лъабжьэ хуэхъуар нэгъуэщІ лъэпкъхэм я литературэр здынэса лъагапІэхэм ар фІуэ зэрыщыгуазэрт, армыхъумэ хуэгъэфэщэгъуейщ 20-нэ гъэхэм я кІэхым ПашІэ Бэчмырзэ а жанрым щызыІэригъэхъа ехъулІэныгъэхэр абы тегъэщІапІэ ищІауэ.

ЩоджэнцІыкІу Алий и япэ поэмэр «Хамэ щІыпІэхэрщ». Ар усакІуэм щитхар 1927 гъэрщ. Ар ди деж къэмысами, апхуэдэ тхыгъэ абы зэриІам, ар зытеухуам, абы и натІэ хъуам тепсэлъыхъыжар мызэмытІэу ар зи ІэкІэ тезытхыкІыжа, усакІуэм и деж щеджа Мэлбахъуэрщ. Абы къызэриІуэтэжымкІэ, а тхыгъэм къыщыгъэлъэгъуэжар зи хэку къэзыбгына адыгэхэм Тыркумрэ хъэрып къэралхэмрэ щателъа бэлыхъырщ, тхъэмыщІагъэшхуэрщ, залымыгъэкІэ ІэщІыб ирагъэщІа я щІыльэ-анэм абыхэм хуалэ лъагуныгъэрщ. Езыр зыщыгуазэхэр, и нэгу щІэкІахэр, къыхуалуэтахэр лъабжьэ хуэхъуами, а тхыгъэм усакІуэм щІилъхъэр езыр нэхъ зыгъэпІейтей зы гупсысэщ – хамэ щІыпІэм насып зэрыщымыІэрщ, ар щызыІэрыбгъэхъэфынуур уи лъахэрщ, абы уисыжмэщ.

Хэт и фІыгъэми нобэкІэ зэхэгъэкІыгъуейуэ щытми, ЩоджэнцІыкІу Алий а илъэсхэм къыгуроІуэ гъащІэ блэкІар къэгъэлъэгъуэжыныр поэмэм и къалэн нэхъыщхъэхэм ящыщ зыуэ зэрыщытыр. Абыи къыкІыркъым и зэманыр абы къыхуэмыубыду, абы хищІыкІ щІагъуэ щымыІэу, блэкІа жыжьэр гъэпщІупІэ абы ищІауэ. УсакІуэр куууэ щыгуазэщ тхыдэм, блэкІам, абы къыгуроІуэ а тІум яку зэпыщІэныгъэ быдэ зэрыдэлъыр, щыІар фІуэ умыщІэу, ущымыгъуазэу нобэрей псэукІэр тыншу, щыуагъэншэу зэрыпхуэмыухуэнур, и мыхъэнэр нэсу зэрызыхуымыщІэнур.

ПщылІыпІэр траха нэужь, адыгэ гъащІэм и щытыкІарщ усакІуэм и етІуанэ поэмэр – «Мадинэр» – зытриухуэр. А тхыгъэм лъабжьэ хуэхъуар усакІуэм и бынуагъуэм куэдкІэ епхащ. Абыхэм яку апхуэдэ зэпыщІэныгъэ зэрыдэлъым тепсэлъыхъыжурэ, ЩоджэнцІыкІум и гъащІэм и къекІуэкІыкІам мыр щитхыжыгъащ: «Си унагъуэм и гъащІэ блэкІам тещІыхъауэ сэ зэхэслъыхъащ 1935 гъэм традза «Мадинэ» поэмэр». Мадинэ зыфІища япэ тхылъыр усакІуэм къыщыдигъэкІар а илъэс дьдэрщ, ауэ а поэмэр тхын щыщІидзар 1928 гъэрщ, тхылъ щхъэхуэм цІэуэ фІищыным ипэ къыхуэуи ар зытІушрэ нэгъуэщІ тхылъхэм ихуащ. Пэжщ, япэ къыдэкІыгъуэхэм ехъулІэныгъэ нэс а поэмэм щигъуэтакъым, зи ІэдакъэщІэкІхэм хуэмыарэзыж усакІуэр иужькІэ абы куэдрэ хэлэжьыхъыжащ, куэдкІи нэхъ иригъэфІэкІуащ. ЗыузэщІыныгъэ хъэлэмэт иужькІэ зыгъуэта а поэмэм и вариант

нэхьыфIхэр зэманыфI дэIа, художественнэ Iзаагь нэс зыIэригьэхьа нэужь дунейм кьызэрытехьам щхьэкIэ, абы и зэпкьрыхыныр иужьыIуэкIэ ехьэкIамэ нэхь тэмэмщ.

БлэкIа жьжьэм кьыдэкIуэуи ЩоджэнцIыкIум зэфIигьэувэжыну яужь йохьэ езым и нэгу щIэкIа, зыкьомкIэ зыщыгьуазэ льэхьэнэ пыхьыкIари. Япэ дунейпсо зауэм бэлыхьу гугьуехьакIуэм кьыхуи-хьам усакIуэр тепсэлыхьыныр языныкьуэ щIэныгьэлIхэм ирапх Кьрымым езым и нэгу щыщIэкIахэм. Шэчыншэуи, абы пэжыгьэ гуэр-хэр хэлъщ, ауэ адыгэ гьащIэм ехьэлIэгьуейщ абы и «ЩIымахуэ жэщ» ещанэ поэмэр. Ар усакIуэм щитхар 1929 гьэрщ, абы и цIэри зытIушрэ ихьуэжаш. ЯпэщIыкIэ абы усакIуэм фIишащ «Импералист зауэм и бэлыхьуэ фьзабэ тхьэмыщкIэм ишэчахэр», иужькIэ «Импералист зауэмрэ фьзабэ тхьэмыщкIэмрэ» жиIэу ар зэрихьуэкIыжаш, иужь дыдэуи ар кьызытеувылар а тхыгьэр льяпкь тхылгеджэм зэрицIыху «ЩIымахуэ жэщырщ». ИджькIэ дызыщыгьуазэ вариант-хэм зэщхьэщыкIыныгьэ мащIэхэр яIэ щхьэкIэ, япэ зэритхам нэхь пэгьунэгьуу ди деж кьэса тхыгьэхэм ящыщ зыщ мы поэмэр, а жан-рыр кьэгьэсэбэпын и льяныкьуэкIэ ехьулIэныгьэ пыхьыкIахэр ар зи IэдакьэщIэкIым зэрызыIэригьэхьам и щыхьэт наIуэр.

«ЩIымахуэ жэщым» усакIуэм кьыщигьэлъэгьуэжыр кьэрал унафэщIхэм, мылькум игьэудэфахэм фейдэ хэкIыпIэу ирахьэжьа импералист зауэм кьызэрыгуэкI бынунагьуэ тхьэмыщкIэр бэ-лыхьрэ хьэзабу зыхидзэрщ, пхуэмыгьэээкIуэжын лей мыхьыжу абы кьрихырщ. Тепщэ гупхэм я зэранкIэ кьалэта а зауэе бзаджэм зи щхьэгьусэр хэкIуэда, зыпIыжынкIэ бащэу зыщыгугь и кьуэ закьуэр мэжэщIалIагьэм зыIэщIих цIыхубз тхьэмыщкIэм и образымкIэ усакIуэм кьегьэлъагьуэ а зауэм и бэлыхьыр гугьуехьакIуэм зэрагьэ-выр, а лыгьэжэ гущIэгьуншэр зыльэмыкIхэм я гугьуехь-бэлыхькIэ, ялькIэ, я псэкIэ зэрырагьэкIуэкIыр.

«ЩIымахуэ жэщым» зауи бани хэткьым, ауэ абы пэжу, гукьинэ-жу кьыщыгьэлъэгьуэжаш зэрыпхьуакIуэ зауэм лэжьакIуэбэм кьа-хуишэ гуауэ мыхьыжыр. ЦIыху кьызэрыгуэкIым апхуэдэ зауэм кьы-хуихь бэлыхьырщ, тхьэмыщкIагьэшхуэхэрщ ар дэтхэнэ зыми гущыкI щызыщIыр, ар кьэмыгьэхьуным дэтхэнэ зы цIыхури щIыхуриджэр, щIыхуигьэушыр. А зауэе бзаджэм псэууэ иукIа, лейуэ щыIэм я нэхь хьэлгэр кьытрильхьа пэтми, цIыхубзым игу гужьгьэжь, губжь гуэрхэр кьэкIыркьым, а псор кьезыпэса хабзэ мыхьумыщIэ гьащIэм щызекIуэхэм уапэув зэрыхьунур, ебэнын зэрыхуейр иджыкIэ абы кьыгурыIуэркьым.

20-нэ гьэхэм кьэбэрдей литературэм бжьыпэр щызыIыгьар усы-гьэрщ. Андрей жанрхэр абы гугьусыгьуу щызэфIоувэ, ехьулIэныгьэ щIагьуэ абыхэм зыIэрагьэхьэфыркьым. А зэманым нэхь зыуб-гьуауэ кьагьэсэбэпу зыщIадзэр драматургиерщ. Ар зыкьомкIэ зэпхар щIэныгьэм иджыкIэ пэлэщIэ льяпкьым дежкIэ ар нэхь зэхэщIыкIыгьуафIэу, гугьуехьакIуэр гьэсэнымкIэ нэхь Iэщэ шэрыуэу зэрыщытарагьэнщ. ЕджапIэ нэхь инхэм, кьуажэ клуб зырызхэм я деж япэ художественнэ самодеятельностьхэр кьыщызэрагьэпэщ, льяпкь драматургие зэрыщымыIэм и зэранкIэ езыхэм я IэдакьэщIэкI пьесэ-хэр ягьэув. Хэкум ехьэжьауэ зыужьыныгьэ щызыгьуэта а Iуэхум и мыхьэнэр ЩоджэнцIыкIум нэсу кьыгуроIуэ, езыри и кьарум а жан-рым щоплбыж. Бахьсэн мэкьумэш еджапIэм и унафэщIу щылэжьа ильгэсхэм абы етх и япэ пьесэр, езым и унафэм щIэту еджакIуэхэм ар

ягъэу, къуажэ гъунэгъухэм яшэурэ щагъэлыагъуэ. А пьесэр ди деж къэсакъым, ауэ абы шыгъуазэхэм, шыджэгуахэм зэрыжагъэжымкIэ, ар зытеухуауэ шытар хэкум шыув гъащIэщIэр зылууэ гугъуехьхэрщ, бэлыхьхэрщ, лъэпкъым и цыхухэр зыхэт кIыфIыгъэ хьэлъэм абы и зыужыныгъэр зэрызэтриIыгъэрщ. Апхуэдэ тхыгъэ ЩоджэнцIыкIум а лъэхъэнэм зэритхам шыхьэт тохъуэ КIыщокъуэ Алими, абы и гугъуэзы усакIуэ дьдэми щещIыж «Къэрэхьэлъкъ» газетым а илъэсхэм къытрыригъэдза и тхыгъэхэм ящыщ зым. Абы мыр шыжиIащ: «Апхуэдэ къабзэу театр хуэдэхэри адыгъэбзэкIэ тхауэ къыдогъэлыагъуэ».

Къэбэрдей литературэм нэхъ тыншу шызэфIэувэркъым прозэри. А жанрым зыкъомкIэ пэжыжэ тхыгъэ закъуэтIакъуэщ къэбэрдейбзэкIэ 30-нэ гъэхэм дунейм къытехьар, апхуэдэхэм я пщIэр бгъэ-лъэхъшэныр къемызэгъми, ахэр лъэпкъ тхакIуэхэм еджапIэ яхуэмы-хъуами. НэгъуэщI литературэхэм я ехьулIэныгъэхэм фIыуэ шыгъуазэ ЩоджэнцIыкIум къыгуроIуэ лъэпкъ литературэр абы зэрыхуэны-къуэр, зэригъэпэщын зэрыхуейр. Апхуэдэ зэхэщIыкI пэжым зэрыте-тар арагъэнуц усакIуэр а жанрым елэжъу щIыщIидзар, тхыгъэ куэд абы иритхын хузэфIэмыкIами. Иджылагъэ наIуэ зэрыхуамкIэ, 30 гъэхэм я пэщIэдзэ дьдэм итхауэ зыхуагъэфашцэу шыта абы и рассказ цIэрылуэр – «Хьэжыгъэ пут закъуэр» – къызэрыщIэкIымыкIэ, усакIуэм щитхар 20-нэ гъэхэм я кIэрщ. Ар щитхамрэ абы и хэкипIэ хуамрэ тепсэлъыхьыжу усакIуэм и гъащIэм и къекIуэкIыкIам мыпхуэдэу къыщигъэлыгъуауэ шытащ: «Си унагъуэ мэжэщIалIэм си сабиигъуэм шхын зэрыхуэсхьа Iуэху щIэпхьаджэр 1928 гъэм сигу къэкIыжри, абы ипкъ иткIэ сэ стхач си япэ рассказ «Хьэжыгъэ пут закъуэр». А тхыгъэ хьэлэмэтым щIэлъ купщIэм и кууагъым, игъуэта художественнэ гъэпсыкIэ гъуээджем наIуэ къыпщачI сыт хуэдэ зэфIэкIрэ Iэзагърэ усакIуэм а илъэсхэм прозэми къыщигъэлыгъуауэ.

Лъэпкъ щIэныгъэм, литературэм и япэ лэжыакIуэхэм сыт шыгъуи куэд ялэжын хуейуэ я пщэ къыдохуэ. Абы къыхэкIкIи ЩоджэнцIыкIум и зэманыр, цыху псэукIэр и художественнэ тхыгъэ-хэм къыщигъэлыгъуэным къыдэкIуэу, нэгъуэщI Iуэху куэди илэжын хуей мэхъу. ГъащIэщIэ зызыужьу щIэзыдзар а илъэсхэм куэдым хуэ-ныкъуэт, гугъуехьхэр гъунэжу къыпэщытт. Ауэ абы зыIэригъэхьэфыну ехьулIэныгъэхэр нэхъ зэтэзыIыгъэр лъэпкъыр зыхэт кIыфIыгъэрт. ЕгъэджакIуэу лажьэ, щIэныгъэм и мыхьэнэр куууэ къызыгурылуэ усакIуэм къарууэ иIэр зрихьэлIар къыдалъхуахэр зыхэт кIыфIыгъэр гъэкIуэдынырт, ахэр щIэныгъэм и телъхьэ щIынырт. Ар нэхъ псынщIэу игъээщIэн, абыхэм ятеухуауэ езыр зытет Iуэху еплъыкIэхэр лъэпкъ цыхубэм я деж нэхъ щIэхьу нигъэсын папщIэ усакIуэм а илъэс-хэм тхыгъэ зыбжанэ къытрырегъэдзэ анэдэлъхубзэкIэ къыдэкIыу щIэзыдза «Къэрэхьэлъкъ» газетым. Абыхэм я нэхьыбэр зытеухуар IуэхугъуитIщ – егъэджакIуэм и пщIэр, анэдэлъхубзэм и мыхьэнэр цыхухэм къагурыгъэIуэнымрэ литературэбзэ къулей абы хузэгъэпэ-щынымрщ.

ГъащIэщIэм и бий псоми я бэнэныгъэр а зэманым нэхьыбэу зыхуэунэтIауэ шытар абы я ухуакIуэ нэхъ ерыщ егъэджакIуэхэрт. Ахэр гъуанэдэууэ яукIырт, пщIыхэр тралъхьэрт, сыт хуэдизкIи зэра-гъэулыиным яужь итт, анэ-адэхэр, сабийхэр абыхэм щагъэшы-нэрт. Абы къыхэкIкIэ егъэджакIуэм и мыхьэнэр, къалэн гъуээджэ игъээщIэр бгырыс мэкъумэшыщIэхэм къагурыгъэIуэныр, дэтхэ-нэ зыми абы хуэфашцэ пщIэ хуищI, къилъытэ, и дзыхь иригъээ, и

гүфлэгъуи, и гүзэвэгъуи бгъэдилъхъэ щыныр мыхъэнэшхуэ зиІэ Іуэхугъуэу шытащ.

«Зыщымыщ зыхэмыль дыщэу» усакІуэм кыльытэ егъэджа-кІуэрщ лІэщІыгъуэ куэд лъандэрэ жылэхэм залымыгъэ къезых кІыфІыгъэм езэуар, «захагъэм щІэкъуу, тхъэмыщкІэхэм я тельхъэу...» къэгъуэгурыкІуар. Бгырыс гугъуехъакІуэм щхъэхуитыныгъэ щигъуэ-та зэманми абы и къалэныр нэхъ мащІэ, и пщІэр нэхъ лъахъшэ зыкІи хъуркъым – аращ къэрал щІэблэм «дуней псэукІэм и къулеягъыр» езыгъащІэр, щІэныгъэ куу езытыр, «щэнрэ шытыкІэ дахэрэ» абыхэм яхэзыпщэр, адэ папщІэу ящхъэщытыр. Аращ егъэджакІуэр жылэм псэкІэ нэхъ пэгъунэгъууи усакІуэм кыщІилъытэр.

20-нэ гъэхэм зыужьыныгъэм лъэбакъуэщІэхэр хуэзычу щІэзыдза анэдэлъхубзэми гугъуехъ мыухыжхэр и натІэ хъуат. Тхыгъэм имылъу лІэщІыгъуэхэм къэгъуэгурыкІуа, хэкІуэдэжыпэным залымыгъэкІэ нахусыпауэ шыта адыгэбзэм и зэфІэувэжыныгъэм, и зыужьыныгъэм иригүфІэным, зэрахузэфІэкІкІэ ар даІыгыным и пІэкІэ, лъэп-къым и цІыху щхъэхуэхэр, псом хуэмыдэжу муслъымэн диным и лэжъакІуэхэр, абы бий хуохъу, ар еджапІэм зэрыщрамыгъэджыным, абыкІэ тхыльхэр кызырэдамыгъэкІыным ерыщу яужь итщ. Язы-ныкъуэхэм кызыэралгытэмкІэ, абы и зыужьыныгъэр, нэгъуэщІхэм къазэрыфІэщІымкІэ, урысыбзэм, хъэрыпыбзэм икъукІэ зэран хуэхъу-нут. Зыкъомым яфІэмыкъабылми, ЩоджэнцІыкІум пасэу кыгуроІуэ анэдэлъхубзэм и къарур, и зэфІэкІыр, арыншауи лъэпкъ литературэр, зэрыщыту культурэр зэфІэувэнкІэ Іэмал зэримыІэр. Адыгэбзэм, абы и зыужьыкІэ хъунухэм теухуауэ тхыгъэ зыбжанэ усакІуэм а илъэсхэм итхыныр кызыыхэкІари аращ.

Зи анэдэлъхубзэр псэуэ зылъагъу, нэсу зыщІэ усакІуэм кълъытэ адыгэбзэр бзэ нэхъыжъ дыдэхэм ящыщу, адреїхэм къащхъэщызыгъэкІ шытыкІэ гъэщІэгъуэн куэд абы хэлъу, языны-къуэхэм пщІы тралъхъэ щхъэкІэ, ар мыкъулейсызу, зэраІуатэм хуэдэу мытхъэмыщкІэу, фІэщхъуныгъэ хэлъуи абы желэ, тхыгъэ игъуэтмэ, зэман кІэщІым абы зыужьыныгъэфІхэр зэрызыІэригъэхъэнур, адреї-хэм зэралъэщІыхъэжынур. И тхыгъэхэмкІэ усакІуэр зи ужь итыр, зы лъэныкъуэкІэ, анэдэлъхубзэм хуагъэІу пщІыхэр, хужалэ псалъэ мышыухэр зэрымыпэжыр кыщІэгъэщынырщ, адреї лъэныкъуэкІэ, хэутэн ящІ, апхуэдиз зыхущІатхъуэ бзэ тельыджэм и къулеягъым, и къабзагъым, нахуагъым кыдалъхуахэм гу лъаригъэтэнырщ, ар узэщІыным цІыхухэр хузэщІиІэтэнырщ, литературэбзэ нэс зэгъэпэ-щын папщІэ лэжыпхъэхэр кыхутэнырщ.

УсакІуэм кызыэралгытэмкІэ, «зи бзэр бзэ мыхъуну зы жылэ за-къуи бгъуэтынкъым, фІэІуэхуу, хуэзэу игъэлажъэмэ». Бзэм «увыпІэ лъахъшэ» иІэныр зи зэраныр ар тхыгъэм зэримылъырщ, ар зезыхъэ и цІыхухэм зыужьыныгъэ нэс зэрамыІэрщ, ар къекІуу кызыэрамыгъэсэ-бэпырщ.

Ауэ лъэпкъыр зэрыпсалъэ бзэр езыр-езыруи къулей хъуркъым, зыужьыныгъэ нэс игъуэтыркъым. Абы и ехъулІэныгъэхэр кыгуэ-хыпІэ имыІэу епхащ ар зезыхъэ лъэпкъыр абы зэрыхущытым, фІуэ зэрилъагъум, екІуу кызыэригъэсэбэным. УсакІуэр теплъэ хъуркъым зи бзэр зэзымыпэсыжхэм, абы ирипсалъэныр зэзыусыгъуэджэхэм, абы нэмыплъ езытхэм. КъызырэщІэкІымкІэ, ди зэманым и мызакъуэу а илъэсхэми шылащ хамэбзэм ирипсалъэф хъумэ «цІыху нэс» хъуауэ, щІэныгъэ куу ябгъэдэлъу кызыфІэщІхэр, я анэдэлъхубзэм ирип-

сэлъэныр емькIу кызыщыхъухэр. И тхыгъэхэм ящыщ зым усакIуэм шапхъэу кыщехь партым хэт апхуэдэ «унафэщI» кызыфIэщIыжам мыукIытэу и щхъэ ирипэс мыпхуэдэ псалъэхэр: «Гъымсым жысIэу сэ адыгэбзэ сыхуейкъым, сызыхуейр урысыбзэщ». Ауэ а лъэхъэнэм партым хэмыта усакIуэр а Iуэхум нэгъуэщIу йогупсыс, пэжуи кыгуроIуэ апхуэдэ къулыкъуэщIэ щIэныгъэншэ къэунэхуэхэм лей мыухыжыр лажьи хъати зимыIэ анэдэльхубзэм зэрырахыр. УсакIуэм апхуэдэхэм жэуапуй яритыр мыращ: «Апхуэдэу зи бзэрэ зи лъэпкърэ зымыдэжыр дауэ цIыху хъун? Мыбы хуэдэ насыпыншэм дрей зи къэхъугъуэхэр дремыплъей!»

Языныкъуэ адыгэхэм ди зэманми е къагурымыIуэ е яфIэфIу зэхагъээрыхь нэгъуэщI зы Iуэху гъэщIэгъуэнми и тхыгъэхэм щытепсэлъыхъащ ЩоджэнцIыкIу Алий. Абы кызэрилъытэмкIэ, сабийм щIэныгъэ зэретын хуейр абы ищIэ, зэрыпсалъэ, кыгурыIуэ анэдэльхубзэрщ. ХамэбзэкIэ ар занщIэу ебгъэджэну яужь уихъэмэ, а бзэ зыщымыгъуазэм и зэгъэщIэн къудейм пщIэншэу абы илъэс Iэджэ тригъэкIуэдэнущ, нэсу кызэрыгурымыIуэм и зэранкIи еджапIэм щIэныгъэ щIагъуэ абы кыщIихыфынукъым. Абы и лъэныкъуэкIэ усакIуэр зытета Iуэху еплъыкIэр и тхыгъэхэм ящыщ зым мыпхуэдэу щитхыжыгъащ: «Зы щIалэ къэувынщи, «сэ адыгэбзэкIэ седжэнукъым» жиIэнщ. Ар икъукIэ шыуагъэшхуэщ. Нобэ а балигъ хъуа цIыхум хамэбзэкIэ зригъэщIэжыну щIэныгъэмкIэ гъунэгъу джэдэщым шыулъэпхъэщэныр хинэн хуэдэ щIэныгъэ кыгъуэтыжыфынкъым, ар зэригъуэтынур и анэм къыдалъхуа бзэм еджэкIэщ... Ар къуигъэщIэни нэгъабэ мазэ тIуцкIэ еджапIэм къекIуэлIахэм (адыгэбзэкIэ еджахэм) иджы я гукъеуэхэр «Къэрэхъэлькъ» газетым хуиту щалуэтэжу ежъэжахэщ. Мазэ тIуц дэнэ къэна, илъэс тIощIкIэ а хамэбзэкIэ еджахэм иджыри «слIо газетым хыбару жиIэхэр» жаIэу хэт хуэдэщ».

20-нэ гъэхэм къэбэрдей литературэм и пащхъэ къиува къалэн нэхъ инхэм ящыщ зыуэ щытащ литературэбзэр зэгъэпэщыныр. Абы зегъэужьыным икIэщIыпIэкIэ еувалIэр, и хэкIыпIэ нэхъыщхъэхэр а зэманым япэ кызыгурыIуар, зыубзыхуар ЩоджэнцIыкIу Алийщ. Абы елэжыным пасэу зэрыщIидзарщ, япэ махуэхэм кыщыщIэдзауэ еплъыкIэ тэмэмхэм зэрытетарщ лъэпкъыбзэм и зыужьыныгъэм усакIуэм хэлъхъэныгъэфIхэр щIыхуищIыфар, пхужымыIэну и лъэпкъыбзэр иригъэфIэкIуэныр кыщIехулар. А илъэсхэм абы кыжиIа гупсысэ гъэщIэгъуэнхэм я пщIэр ноби зыкIи къэлъэхъшакъым, абы кыгъэувахэр языныкъуэхэм иджыри къагурыIуэркъым, яфIэкъабылкъым, мыгъээщIауи къонэ.

УсакIуэм и тхыгъэхэм кызэрыхэщымкIэ, абы фIэтэмэмкъым бзэхэр къулейрэ къулейсызу зэрызэщхъэщадзыр. Бзэуэ щыIэм щытыкIэ зэхуэдэ яIащ, гъуэгуанэ зэщхъ къакIуащ, ауэ ахэр иужькIэ зэщхъэщыкIамэ, ар зи фIыгъэр языныкъуэхэм тхыгъэ зэрыхузэрагъэпэщарщ, ар зезыхъэ лъэпкъым щIэныгъэ зэрызыIэригъэхъарщ, ар екIуу, хуэсакъыу къагъэсэбэп зэрыхъуарщ. Абы кыыхэкIкIэ дэтхэнэ зы лъэпкъыбзэри къулей пхуэщIынущ, абы тхыгъэ игъуэтмэ, зэрыхуэфашэкIэ уегугъумэ, уелэжъмэ. Абы и шапхъэу усакIуэм къехь урысыбзэр, абы и тхыдэр.

УсакIуэм кызэрилъытэмкIэ, дэтхэнэ зы лъэпкъыбзэми зезыгъэужьыр абы и щIэныгъэлIхэрщ, тхакIуэхэрщ, усакIуэхэрщ. Бзэм нэхъ дахэу, шэрыуэу, къабзэу хэлъ псалъэхэр абыхэм я тхылъхэм хагъэ-

хьэ, лъэпкъым и цыыхуэр абыхэм йоджэ, а псалъэхэр зрагъащлэ, а щыкълэм тетуи я бзэр, псалъэклар йофлаклуэ. Нэхъ пасэллуэу апхуэдэ гупсысэ, луэху еплъыклар дьдэхэм тетащ М. Горькэр, ауэ ар урыс тхаклуэм и тхыгъэхэм кырихарэ езым и гупсысэм кыигъащларэ иджыкларэ зэхэгъэклыжыгуафлаккъым.

Абы кыдэклуэуи дэтхэнэ зы лъэпкъыбзэми и кыулеягъэм и хэклыплэ нэхыщхьэу увыр лъэпкъ луэрылуатэрщ, анэдэлъхубзэм я дахагъэмрэ къабзагъэмрэ зыхъумарщ, зыхэпщарщ. Художественнэ талант зилэ лъэпкъ усаклуэ-уэрэджылаклуэхэр лэщыгуэклэрэ зы-телэжыа, зэрахузэфлакларэ япсыхьа, хабзэ гуэрхэм ирагъэува а бзэр лэщыб пщыгуэ литературэбзэ зэрыпхузэмыгъэпэщынур а илъэсхэм абы хьэккыу псэклэ кыгурылуаш. Луэрылуатэр хъумэн, зэхуэхьэсын, джын, абы и бзэм и кыулеягыр къеклуу къэгъэсэбэпын зэрыхуейм тепсэлъыхурэ, и тхыгъэхэм ящыщ зым абы мыр щитхыгъащ: «Дэ ди бзэри бей хъун папщларэ кыэрэхьэлъкъ лэжыаклуэм я гъэсэн-гыр утыкум кызыхьауэ щыт егъэджаклуэхэм гугъу зрагъэхьын хуейщ: псалъэм щхьэклэ, абыхэм дахэ-дахэу таурыхь, уэрэд, шыпсэ, нэгъуэщл луэрылуатэ лэджэхэр, хьуэхьу, гыбзэ хуэдэхэри хуэсаккыу яхъумэн хуейщ». Абы кыдэклуэуи усаклуэм къегъэуэв «ди бзэм хэд-гъэхьуэн папщларэ дэтхэнэ кыуажэми луэрылуатэу къахэна уэрэдыж, шыпсэж, хьуэхьухэр зэхуэхьэсыжын ... псалъэжыхэр» тхылъым игъэ-хуэн хуейуэ.

Къэбэрдейбзэм и кыулеягъым и зы хэклыплэ хъунухэм ящыщ усаклуэм къелъытэ ди кыуэшхэм, ди лъэпкъэгъухэм я бзэри. Абыхэм къэбэрдейбзэм хэмытыж псалъэ зыбжанэ кыыхэнащ, кыщцагъэсэ-бэп. Нэгъуэщыбзэм кыыхэпх нэхьрэ ахэр лъэпкъыбзэм и псалъальэм хэгъэхьамэ абы нэхь флэтэмэмщ, езым и тхыгъэхэми апхуэдэ псалъэ куэд кыщегъэсэбэп.

Щоджэнцыкълум а илъэсхэм пэжу кыгурулуэ бзэ кыулейм и мы-хьэнэри, дэтхэнэ зы цыихур абы щыхуейри. Абы кызэрилъытэмкларэ, щлэныгъэлхэм ирагъэклуэклэ къэхутэныгъэхэр кыщыбгуэтынур тхылгырщ, кызэрыпщларэ бзэрщ, абы и фыгъэкли бзэр сыт хуэдизкли нэхь кыулеихукларэ щлэныгъэлхэм я къэхутэныгъэщларэ нэхь щларху, тыншу зыбогъащларэ, лъэпкъым и зэхэщыкларэ, щлэныгыр, лэзагыр нэхь лъагэ ящлэ.

Бзэм и зыужыныгыр, и пщларэ къэлэтыныр Щоджэнцыкълум нэгъуэщл зы луэхугъуэми ирпх. А бзэр зезыхьэхэм я анэдэлъхубзэм и мыхьэнэр къащыгурылуэнур абы илэжыым, хузэфлаккым хэхьуэмэщ, унагъуэм и закъуэ мыхьуу, ар гъащлэм и дэтхэнэ зы лэнатлэми кы-щагъэсэбэпу щладзэмэщ. А луэху еплъыкларэ усаклуэм зэрыфлэтэмэмыр лупщлу кыхошчыж абы и тхыгъэхэм ящыщ зым. Абы мыр щыжылащ: «А бзэм нэмыс щыгуэтынур лэжыаклуэм я сэбэп тхылъхэм ихуэрэ луэхушларэхэм щызеклуэ хьуатэмэщ. Армыхьумэ, хьыбар гьушэклэ бзэр пхыгъэклыгъуей хъуну кыщларкыныщ». Усаклуэм пэжу гу зылъи-та а луэху щхьэпэр ди зэманым тхуэгъэзэщларкыым, анэдэлъхубзэм зегъэужыныным псалъэмакь куэд етщларэ, кыару, мылкыухэр гьунэжу тедгъэкуадэ пэтми.

Къэбэрдей литературэм 20-нэ гъэхэм нэхьыбэу щылэжыар усаклуэ нэхьыжыхэрщ, лъэпкъ луэрылуатэм и гьукларгъэсэнхэрщ. Ауэ а зэман дьдэми абы кыыхохьэ лъэпкъ усыгъэм псалъэщларэ щыжызыларэ усаклуэ ныбжыщларэ – Щоджэнцыкълу Алий. Абы и усэм кыгуэхьыплэ имылуэ епхащ лъэпкъ литературэм а илъэсхэм лъэбакъуэщларэ ичри, иужькларэ

зыужыныгыэ хьэлэмэт зыЛэригыэхьэри. Усаклуэм абы хуищла хэльхэныгыэр зыщылгагыупхьэри литературэм жанр куэдыр абы зэрыщызэригыэпэщыфарщ, псэуклэщлэ зэфлэувэм и луэхугьуэ нэхьыщхьэхэр щыуагьэншэу кызыэрихутэфарщ, и льяпкь усыгыэм художественнэ гьэпсыклэ, ухуэклэ я льяныкьуэклэ лэмалыщлэхэр кызыэрыщызэлуйхыфарщ. А зэманым кыщожьэ усаклуэм зэхильхьэ усэ гьэпсыклэщлэр, кыигьэсэбэпу зыщлидзэ клэух рифмэр, льяпкь усыгыэр пасэхэм зыщымыгыуазэу щыта строфа зэмыллуэжыгыгуэхэр.

Егьэджаклуэм игьэзащлэ кьалэныр зэрыхьэлъям, тхыгыэ кыдэгьэклыныр, тедзэныр зэрыгугьум, дэлэпыкьуэгьу льяпкь зэримылэм я зэранклэ Щоджэнцлыклым 20-нэ гьэхэм хузэфлэклым псори хуэмыщлами, ар лыплэ иуващ, абы нэсу кыгурылуащ художественнэ псалъям и мыхьэнэр, и кьарур икли ар абы лэщэ мыгубзэщхьу ищлащ. Творческэ лэжыгыгьэфлэ иригыэклуэклэм, и тхыгыэ кыдэклахэм тепщлыхьмэ, а усаклуэр а льяхьэнэм льяпкь литературэм тхьэмадэ махуэ хуэхьуащ, зыми абы гу лымыта щхьэклэ.

* * *

Кьэбэрдей-Балькьэрым 30 гьэхэм, хэкум адреи и щлпылэхэми хуэдэу, зыужыныгыэфлэхэр зыЛэригыэхьащ. Зэман клэщлым кьриубыдэу абы колхоз, совхоз, завод, фабрике инхэр щаухуащ, цлыхухэм я псэуклэр, залымыгыэ инхэр щызеклуэ пэтми, ефлэклуащ. Псом нэхьрэ нэхь щлгьэпсынщлауэ ехьуллэныгыэщлэхэр кыщазэуащ льяпкь щлэныгыэм, культурэм, литературэм. Ахэр куэдклэ нэхь иныжи хьуну кыщлэклэнт, творческэ лэжыаклуэ нэхьыфлэхэр щхьэ закьуэ унафэм и хабзэ тклийхэм, гущлэгьуншэхэм я зэранклэ хьэкьыншэу мин бжыгыэклэрэ ямыгыэклуэдамэ, зэтрамыуклэмэ. А зэманым ирихьэллуэ льяпкьым и цлыхухэм я щлэныгыэншагыэр ягыэклуэдащ, еджаплэ, техникум, институт зыщымыгыуазэхэр кызыэллуахаш, льяпкь театр, тхыль тедзаплэхэр зэрагыэпэщащ, анэдэлъхубзэклэ газет, альманах, тхыльхэр кыдэклэхуэ хуежыащ. Псом нэхьрэ нэхьыщхьэжыраци, зи анэдэлъхубзэм, зи литературэм зи нэ кыхуиклэ льяпкь тхыльеджэ хэкум илэ хьуащ, Тхаклуэхэм я союзи кызыэрагыэпэщащ.

Кьэбэрдей литературэм а ильэсхэм жыджэру щолажэ усаклуэ нэхьыжхьэр: Пащлэ Бэчмырзэ, Сыжажэ Кьыльшыкьуэ, Шэджихьэщлэ Пщыкьан, Борыкьуей Тутлэ, Щэрэллокьуэ Талъустэн, Хьэхьупащлэ Лэмырхьан сымэ. Ауэ хэльхэныгыэ нэхь ин льяпкь литературэм хуащлыныр абы щыгыуэ нэхь зыхузэфлэклымр щлэныгыэ куу зэзыгыэгуэтауэ абы кыыхыхьэ усаклуэ, тхаклуэ ныбжыщлэхэрщ. Абыхэм ящыщ дэтхэнэ зыми и хьэтлэ, луэху еплыкьлэ пыухыклахэр иджыклэ хузэмыгыэпэщами, ахэр гьащлэм щеклуэклэ зэхьуэклыныгыэхэм нэхь куууэ хопльэф, абы и щытыклэ нэхьыщхьэхэр кьахутэф, нэгьуэщлэ льяпкь литературэхэм я ехьуллэныгыэхэр нэхь кьеклуу, лэзэу кьагыэсэбэп.

Щоджэнцлыклуэ Алий и творчествэм зыщиужыыр, ехьуллэныгыэ хьэлэмэтхэр абы щызыЛэригыэхьэр 30-40 гьэхэрщ. А ильэсхэм ар егьэджаклуэуи, районом и инспектор-методистуи, еджаплэ щхьэхуэхэм я унафэщлуи лэжыащ. Ауэ 1936 гьэм Налшык кьэлэпхьуэжа нэужыщ куэд щлауэ и нэ кызыхуиклэ творческэ лэжыгыгьэ нэсым абы зыщритыфыр, лэнатлэ зэхуэмыдэхэм иужькли ар пэрыт, общественнэ лэжыгыгьэ, кьалэн зэхуэмыдэхэр игьэзащлэ пэтми. Абы и творческэ

ехуулэныгьэхэри кьыгуэхыплэ имылау епхауэ кьыщлэклагьэнуц псэуэ ильагьу и хэкум и теклуэныгьэ инхэм, абы щеклуэкI зэхуэжкыныгьэ гьэщлэгьуэнхэм, творческэ лэжьяклуэхэм махуэ кьэс яхэт, ялуцлэ, епсэлбыллэ зэрыхуам. Зэман клэщлым кьриубыдэу апхуэдиз зыужьыныгьэ сыт и лэныкьуэкIи усаклуэм кьизэуныр кьызыхэклар флыуэ ильагьу и лэщлагьэм ар иклэм-иклэжым щхьэхуит зэрыхуэхуарщ, и гугьуехь кьимылъытэу, и псэ емыблэжу ар зэрылэжьарщ.

Нэхь пасэхэм хузэфлэмыклахэм пицэу, ЩоджэнцлыкIур 30-40 гьэхэм литературэм и жанр псоми иролажьэ, абыхэм усаклуэм и зэхэщлыкIым и кууагьыр, и акьылым и жанагьыр, лээпкь тхыдэм, цыху гьащлэм куууэ зэрыщыгьуазэр, художественнэ лэзагь нэс зэрызэригьэпэщар налуэ кьыпщаци. Усаклуэм и тхыгьэ телъыджэхэм я флыгьэкIэ а ильэсхэм кьэбэрдей усыгьэм пхужымылэну зеужь, теклуэныгьэщлэхэр кьезэу, гьащлэм и кьэгьэлгьэгуэкIэщлэ, лэмал зэхуэмыдэ пасэм ар зыщымыгьуазэу щытахэр кьызэлэуех.

Адыгэ литературэм и тхыдэм елэжь языныкьуэ щлэныгьэлхэм яфлэмыкьябылми, лээпкь усэм и ехуулэныгьэхэр зи флыгьэр, зи флыщлэр ЩоджэнцлыкIу Алийщ. А усаклуэм и «лэгьуапэ хуитырщ» иужькIэ КIыщокьуэ Алим, КIуащ БетIал сымэ кьызэрылэтыклар, аращ абыхэм я тхыгьэхэм я кьэжьяпIэ, хэклипIэ нэхьыщхьэ хуар. Дэтхэнэ лээпкь литературэми и хабзэу щытщ япэ итыр кьыкIэлъыкIуэм тегьэщлэпIэ ищлыныр, абы кьыхэкIкIэ и щхьэ течауэ жыпIэ хьунуц ЩоджэнцлыкIум и усэхэр мыхьугьамэ, КIыщокьуэ Алим и лирикэр щымылэну. Ауэ абыи кьикIыркьым езы ЩоджэнцлыкIуми тегьэщлэпIэ гуэрхэр имылауэ, абы и усэхэр щлылэнэщлым щызэфлэувауэ – абыхэм я хэклипIэ хуар лээпкь луэрылуатэрщ, нэгьуэщлэ лээпкьхэм я литературэхэм я художественнэ опыт кьулейрщ.

Езыхэм я хабзэ, гьэпсыкIэ пыухыклахэр зиIэж ЩоджэнцлыкIум и усэхэр тегьэщлэпIэ ищлахэми ещхьыжкьым, ахэр я щхьэ хуцытщ, зыми хэгьуэщэнукьым, а усаклуэм зэриIэдакьэщлэкIыр кьыумыщлэнкIэ лэмал иIэкьым.

Лээпкь усэхэм ЩоджэнцлыкIум хэлъхьэныгьэ хуищлар зыщылъагьупхьэр зы луэхугьуэуи кьыщлэкIынкьым – абы куэд кьызэщлеубыдэ. Ар щыплъагьу хьунуц усэхэр зытепсэлъыхь, зытеухуа тематикэм зыужьыныгьэ нэс абы зэрыритами, пасэрей усэхэм кьагуэкIыу нэгьуэщлу абыхэм гьащлэр кьызэрагьэлъагьуэми, хэкум щеклуэкI луэху нэхьыщхьэ дьдэхэр кьызэрыщылэтами, ухуэкIэ, гьэпсыкIэ хьэлэмэт ягьуэтами.

ЩоджэнцлыкIу Алий и флыгьэкIэ лээпкь усэхэм зыIэрагьэхьа я ехуулэныгьэхэм ящыщ зыуэ жыпIэ хьунуц хуэхьу, псалъэ лъагэ дьгьэлхэр кьэбжэкIыным кьытекIыу, абы ауэ кьызэрыгуэкI цыхум и образыр зэфIэгьуэвэныр кьалэн зэрыщыхуар. 20-нэ гьэхэм усаклуэм ар нэсу хуэмылэжьамэ, хузэфлэмыкламэ, иужькIэ а луэхум абы нэхь зрегьэужь, и зэманым и цыху зэхуэмыдэ куэдым я образ уардэхэр и усэхэм щызэфIегьуэвэ. Абы и шапхьэу кьэпхь хьунуц «КхьыIэ, хуиту сегьэгугьу» усэм хэт пионер цыкIум и образыр, е «Линэ трактористкэщ» усэм щызэфIэгьуэва кьэбэрдей пщащэр, хьэмэрэ «Псэемыблэж пщащэм» хэт, гьащлэщлэм зи псэр щхьэузыхь хуэзыщлэ адыгэ цыхубзыр. Я кууагькIэ, пэжагькIэ, ягьуэта гьэпсыкIэкIэ нэхь цлэрылуэщ усаклуэм и «Сэтэней», «Сэтэней дахэ» тхыгьэхэр, нобэрей адыгэ цыхубзым и зыужьыныгьэр, щхьэхуитыныгьэ нэс зыIэригьэхьар, ехуулэныгьэ кьизэуахэр кьыщыгьэлгьэгуахэр. Сэ-

тэней хуэдэхэр усакІуэм щІгьэляпІэр гьашІэщІэм и лъэныкьуэ, и тельхьэ ахэр зэрыхьуам и закьуэкьым, атІэ пасэхэм ягу иудауэ, псоми ящыукІытэу, яфІэлІыкІыу кьэгьуэгурыкІуа бгырыс цІыхубзхэр бэнакІуэ ерыщ зэрыхьуарщ, псэукІэщІэм и ухуакІуэ псэемыблэж кьазэрищІыкІарщ. Лъэпкьыр зыхэт кІыфІыгьэр гьэкІуэдын папщІэ абыхэм лэжыгьэ хьэлэмэт ирагьэкІуэкІар зыхуэдизым тепсэльыхьурэ, усакІуэм «Сэтэней дахэм» мыр щитхыгьаш:

*Къэбэрдей Хэкум и дыгьэу
Тхьэрыкьуэ пцэхур уващ,
Шытхьу хэжсяхэм еджэжу
ЩІэныгьэр исэу кьежьаш.*

*Ар нэкьыфІэщІхэм йозауэ,
ЩІэныгьэ мьдэхэр егьалІэ,
Апхуэдэ пцашэр убагьуэ,
Вагьуэбэ Іэджэхэу улыд.*

*Пцэдей кьэкІуэнухэм я дыгьэр,
Лъэныкьуэ псоми щыренс!
Сэтэней дахэр мэлыд,
ЩІэныгьэ фащэкІэ зеузэд.*

Къэбэрдей усыгьэм мыхьэнэ мащІэ щиубыдыркьым Щоджэн-цІыкІу Алий и политическэ лирикэми. Пасэхэм ар адыгэ литературэм илакьым, абы и лъабжьэр зыгьэтІыльари зыужьыныгьэ нэсытыфари а усакІуэ гьуээзджэрщ. Хэкум, Октябрым, революцэм я кьызэгьэпэщакІуэхэм, гьашІэщІэм, дуней псом Іуэху нэхь инщекІуэкІхэм ятеухуа абы и тхыгьэхэр ди зэманми лъэпкь усыгьэм шапхьэу кьыщонэ, тхылъеджэхэм фІыуэ яльагьу, я мыхьэнэр иджыри зыкІи нэхь лъахьшэ хьуакьым. Лъэпкьым и цІыхухэр нобэми ятхьэкьу, гукІэ ящІэ абы и усэ хьэлэмэтхэу «Октябрь», «Ленин», «Верховнэ Советым» жыхуиІэхэр. А тхыгьэхэм я фІэщыгьэхэм я ІуэхущІафэхэр усакІуэм кьрибжэкІ е щытхьу яхуигьэш кьудейкьым, атІэ абыхэм я купщІэр, фІыгьуэу абыхэм кьакІэлъыкІуэнур кьехутэф, езыр абыхэм зэрахушытыр ехьэкІ хэмылзу кьеІуатэ. Зауэ нэужь лъэхьэнэм хэкум кьизэуну ехьулІэныгьэхэр, Октябрым и фІыгьэкІэ дуней псом кьыщыхьуну зэхьуэкІыныгьэхэр, пыухыкІауэ жыпІэмэ, усакІуэм кьыщихутащ «Октябрым». Абы зи гугьу щыщІа Іуэхугьуэхэр лъэпкь тхылъеджэхэм а зэманым я фІэщ мыхьуами, егьэлейныгьэу кьалгытами, иужькІэ ахэр псори нахуапІэ хьуаш, хэкум илэжьаш. Абы кьыпэщыт ехьулІэныгьэхэм тепсэльыхьурэ, «Октябрым» усакІуэм мыпхуэдэ кьэхьун-кьэщІэнхэр наІуэ щіщІаш:

*Мес, лъэпкь кьузахэу псэуахэр
Уафэ пкІэлъейхэм дэкІаш,
Дыщэ вагьуэбэхэр ягьаблэу
Щыблэр кьаубыду щІадзащ.*

*Бгы-уафэ шэнтхэм я щІыІукІэ
Уафэм дамыгьэ тыращІэ.
ГьашІэ гуфІэгьуэм и бынхэр
Марс хуэхьэщІэну щІобэнхэ.*

Пэжыгъэм, захуагъэм я бэнакIуэ гъуэээджэ усакIуэм гъащIэщIэм зышыIуидзыркъым, абы ар и нэщ, и псэщ, Ленин иным ирихьэжъа Iуэху хьэлэмэтхэр и гунэсщ, абы и бийхэм псэемыблэжу япэщIэт зауэлI хахуэщ. Вождышхуэм и гупсысэ мылIэжынхэм зэрахущытыр «Ленин» усэм абы мыпхуэдэу кыщыжиIащ:

*Сэ планетэхэм сьлээтэфатэмэ,
Уи цIэр си натIэу зезгьэлбагьунт.
Абы я дежым цIыхухэр щакъузмэ,
А си дамыгъэмкIи кьезгъэутIытщынт.*

*Уэ насып иныр кьыдэзытауэ
ЦIыхугъэ адэм псалгэ бжызоIэр –
Iуэху кьэбгъэнахэм кьелусэ бийхэм
Сащымысхьыну узогъэугъэр.*

Языныкьуэхэм ямыдэ, яфIэмыкьабыл щхьэкIэ, ЩоджэнцIыкIур кьэбэрдей лирикэм и кьызэгъэпэщакIуэщ, ар абы и щIэдзапIэщ. Лирикэ нэс абы и Iэдакьэ кьызэрыщIэкIар нэрылбагъу пщызыщIыр усакIуэм езым и гурыгъу-гурыщIэхэр кьыщиIуатэ, дунейр, природэр кьышигъэлыбагъуэ и усэхэрщ. КьызыхэкIар нобэкIэ зэхэгъэкIыгъуейми, IуэрыIуатэмрэ усакIуэ-уэрэджыIакIуэхэмрэ пейзажнэ лирикэм щыгъуазэу щытакъым, апхуэдэ тхыгъи абыхэм кьащIэнакъым. Хэбгъэзыхьмэ, 20-нэ гъэхэм гукъэкI ищIу лъэпкъ усакIуэхэм ящыщ гуэри абы тетхыхьакъым. А жанрыр япэ дыдэу кьэзыгъэсэбэпу щIэзыдзар, ехьулIэныгъэ хьэлэмэтхэри зыIэрызыгъэхьэфар ЩоджэнцIыкIурщ – а IэдакьэщIэкIхэм япэ кьиувэн лъэпкъ усыгъэм иужькIи кьыхыхьакъым. Абыхэм я закъуэ фIэкIа имытхами, кьезэгъыркъым, пэжкъым усакIуэр лъэпкъ лирикэм, языныкьуэхэм зэращIым хуэдэу, хэбгъэкIыныр, пэIэщIэу щыбгъэтыныр.

Пейзажнэ усэ куэд усакIуэм и Iэдакьэм кьыщIэкIащ, зэман зэхуэмыдэхэм ахэр зэрызэхилъхьам кьыхэкIкIи абыхэм хэкум и теплър, дунейм и щытыкIэхэр кьызэрыщыгъэлыгъуар зэтэхуэркъым. Япэ илгъэсхэм, псалгэм папщIэ, щIыпIэ, зэман пыухыкIахэм я щытыкIэ нэсыр кьэгъэлыгъуэн кьудейм усакIуэр фIэмыкIыфу щытамэ, иужькIэ абы и щIыналгэм и кьэтхэкIыныри, и зэманым и нэпкъыжъэ нэхьыщхьэхэр кьэхутэнри, езыр а псом зэрыхущытри апхуэдэ усэхэм иригъэзэгъэф мэхъу. Япэ кьэгъэлыгъуэкIэм и щапхъэу кьэпхь хьунущ абы и «Щымахуэ» усэ хьэлэмэтыр. Абы щIымахуэм и теплър тхылъеджэхэм гукьинэ ящешI, а тхыгъэм и сатырхэм мылажъэу, зи гугъу ищIыр наIуэ кьыпщимыщIу зы псалгъи хэткъым, ар нэхъри еIэт абы щIэлъ макъамэ шэщIам:

*Щхьэхынэу тшагъуэбэм
ЩIы напэр еуфэ,
Чэф щIыкIэщ, жыг тхьуахэр
Щыгъэхум зэрешэ.*

*КъуэкIытIэр губжъауэ
Зэм-зэмкIэ кьопапщэ,
Жыг лахэр, щэIу щIыкIэу,
Псэ жагъуэу зэщIотхъуэ.*

*Псы уэрхэр Іуцащэу
Мыл кхьуафэм щокІуасэ,
Іэсахэщ, нэщхьейхэщ,
Мылицэр зэрахьэ.*

Мы усэм щІымахуэм и щытыкІэр хэбдзын хэмылбу, Іээу кыщыгьэлъэгьуащ, ауэ ар щІыпІэ пыухыкІам епхакъым, ар зи ІэдакьэщІэкІыр а кьритхэкІым зэрыхущытыр хэплъагьуэркъым. Іэзагь нэс зэрызыІэригьэхьам и щыхьэту усакІуэм иужькІэ природэм и теплъэр кыщритхэкІкІэ щІыльэри, зэманри, езыр абыхэм зэреплъ-ри зэхэпщэжауэ кьегьэлъагьуэ. Абы и цапхьэу кьэпхь хьунуц абы и «Май» усэ хьэлэмэтыщэр:

*ЩхьуантІагьэ-накьыгьэм
ДопщІытщІыр ди щІыгур,
Уафэгум и дыгьэр
Йоубзэр си щІыфэм.*

*Сэ си нэм кьыІуидзэр
ГуфІэжу кьыспожьэр,
Жьы хуэмхэм мэ ІэфІу
Зэрахьэр кьызатхэр.*

*Зы бзукьым хуэусэу
Май мазэм пэжьэфыр,
Зы удзкьым сэ си гур
Зыхьэхуу сэ слъагьур.*

*Сэ зыркьым мы мазэм
Дихьэхьу хуэусэр,
ЩІэращІэу хуэпауэ
ДэгуфІэр щІыгу дахэм.*

А илъэсхэм парт, кьэрал унафэщІ цхьэзыфІэфІхэм лирическэ усэхэр яфІэмыкьабылу, требгьэдзэнми гугьуехь куэдхэр пылбу щытащ. Шэч кытепхьэ хьунукьым абыхэм я мыхьэнэр ЩоджэнцІыкІум кыгурыІуэуи, ар зыубгьуауэ кьыгьэсэбэпуи, и хьэл-щэным, щытыкІэм ар нэхь кьезэгьыуи зэрыщытам. УсакІуэм и щхьэгьусэм мызэ-мытІэу кьызэриІуэтэжыгьамкІэ, усэ куэд абы игьэтІыльауэ ихьумэу иІащ, дунейм ехыжмэ кьыдагьэкІыну унафэ быдэ трищІыхьауэ. Ахэр Хэку зауэшхуэм и зэманым, ди жагьуэ зэрыхьуци, кІуэдащ. Ауэ апхуэдэ усэхэм усакІуэр ежалІэу, Іэзагь хэлыуи кьыгьэсэбэпыфу зэрыщытам и щыхьэт тхыгьэхэр, ахэр куэд мыхьуми, ди деж кьэсащ. Абыхэм ящыщ кьэбэрдей лирикэм и пэщІэдзэ, и кьежьапІэ, и усэ нэхьыфІ дыдэ «Нанэр», иужькІэ итхэхэу «Іэдиихур», «Жэуап», «Си нитІыр ныхоплъэ», «Іурышэ дыдж», «ЛЫкІуэ» жыхуиІэхэр, уэрэдхэу, ариехэу абы и Іэдакьэ кьыщІэкІахэр. ГьащІэр, и «фІыльагьуэгьухэр» илгытэу, абыхэм сытым щыгьуи яхуэпэжу, игу щыщІэр, и гурыль гьэпщкІуахэр имыбзыщІу, ахэр гукьинэжу, псэм дыхьэу кьыІуэтэфу усакІуэр зэрыщытар белджылы кьыпщэщІ абы и «ЛЫкІуэм». Псоми ящыбзыщІ, ящыхьумэ гущІагьщІэлъхэр а тхыгьэм мышхуэдэу кьыщыІуэтащ:

*Хэт урилЫкЛуэ уэ хьэщлэр,
Хэт кьозыггэхьыр а тыггэр, –
Хьэдырыхэжсьым и гьуэгум
Сэра щлэлъэлур, щлэупщлэр?*

*Щхьэ си бжэщхьэлум мьунщлэу
Укьэбэжьуэххэрэ уэ бзаджэр?
Сынолъэлуакьым уэ щэхум,
Сыт тхьэбзэ жаггьуэр щлызидзэр?*

*Луки, сытсэунуц иджьыри,
Тлэку сытеггэтыт щлы напэм,
Сэ дэслэтынуц иджьыри
Фадэбжьэр изу ныбжьэггьухэм.*

*Гуцлэггьу зымыщлэууэ лЫкЛуэм
Си щэм аркьэныр кьибдзэнуи,
Си фЫльаггьуэггьухэр кьэзгганэу
Бзаджэм щлы щлаггьым себдженуи?!*

Гуцлэм кьыщлэтэджыкИ апхуэдэ псалъэхэр, сатырхэр зи лэдакьэщлэкИыр лирикхэм яхыумыггэхьэныр, абыхэм япэлэщлэу щыбгьэтыныр кьезэггьыркьым, зэрыщыуаггэм и гуггьу умыщлыххи.

Усэр усэ зыщлыр абы кьыщылуэта гупсысэм и закьуэкьым. Абы и флаггьыр, и мыхьэнэр, и зыгуэщлыныггэр кьыгуэхьыпИэ имылуэ епхащ абы и гьэпсыкИэми. Абы и лъэныкьуэкИэ убгьэдыхьэми, ЩоджэнцЫкЛуэ и усэхэр езым и пэ ита усакЛуэ нэхьыжьхэм я тхыггэхэм ещхьыжкьым, куэдкИэ нэхь льяггэщ, йофИэкИ. УсакЛуэ-уэрэджылакЛуэхэр зыщымыггуазэ лэмал зэмыллуэужьыггьуэ зыбжанэ абыхэм кьыщыггэсэбэпащ. Абыхэм я ехьуллэныггэр кьыхэкИащ япэщлЫкИэ куэдым кьамышта, яфИэмыкьабыла щхьэкИэ, лъэпкь усыггэм абы япэ дыдэ силлабо-тоническэ усэ гьэпсыкИэр кьыщиггэсэбэпу зэрыщлИдзэм. Абы и фЫггьэкИэ ЩоджэнцЫкЛуэ и усэхэр жыпхьэ пыухьыкИам иуващ, абы пхужымылэну ириггэфИэкЛуащ тхыггэм щлэлъ макьамэр, усакЛуэм хуитыныггэ илэ хьуащ строфа зэмылэпкьэггьу куэд, кИэху рифмэр кьыггэсэбэпынымкИэ. Луэрылуатэм и тхыггэхэр, лэмал имылуэ зэжаллуэ щыта жьы хьуа псалъэхэр, жылэггьуэхэр лэщлЫб ищлу нобэрей анэдэльхубзэмкИэ зэритхам ахэр гурылуэггьуэ, нэху, шэрыуэ ящлащ.

40 гьэхэм я пэщлэдзэхэм и усэхэм нэмыщлИ ЩоджэнцЫкЛуэ Алий етх поэмэ зыбжанэ. Абыхэм ящыщу я цлэ кьылуапхьэщ «Тембот и дыггьуасэхэр», «Партизан Жамбот», «Дыщэ нэпсейхэр», «Сохьуэхьур» жыхуилэхэр. Языныкьуэхэр усакЛуэм езыр псэу щлЫкИэ кьыхудэггьэкИакьым, ахэр иухауи кьэплъытэ хьунукьым, адреихэр щитха илгьэсхэм дунейм кьытехьащ, апхуэдэ тхыггэхэр зи щыпэ-лъяггьу лъэпкь тхылгеджэхэм ахэр гунэс ящыхьуггьащ.

А илгьэсхэм ЩоджэнцЫкЛуэ итха и поэмэхэм ящыщу нэхь хэлуцлЫлу хьуар япитлЫрщ. Революцэм и пэ кьыхуэ лгьэхэнэхэм, граждан зауэм и зэманым мащлэ-мащлэурэ, яхузэфИэкИышхуэ щымылэми, куэд щлауэ я хьуэпсапИэ щхьэхуитыныггэм, псэукИэщлэм и телхьэ хьу бгырыс макьумэшыщлэм и образ щызэфлэггьуэуващ «Тембот и дыггьуасэхэм». Апхуэдэ гупсысэхэм, луэху еплъыкИэхэм,

усакІуэм пэжу гу зэрылгытащи, ар езым и щхьэкІэ кыыхуэкІуэркыым. Пэжщ, лейр шытепщэ, шыпсэу обществэм ар зэй хуэарэзакыым, абы гыунэжу шызекІуэ залымыгыэм ар шигьэгубжыи, бэнэныгыэм шыхаши кыэхьугыаш, ауэ ищІэн, илэжыын хуейхэр абы нэсу кыыщыгурыІуэр Япэ дунейпсо зауэрщ, куэдрэ мыщхьэрыуэу лыагыуэ пэж ар тезыгыэувэр, щхьэ закыуэ насыпыр мыхьуу, гугьуехьакІуэ псоми я щхьэхуитыныгыэм и бэнакІуэ псэемыблэж ар зыщІыр революцэрщ, абы и кыызэгьэпэщакІуэхэрщ.

Ехьэжыауэ мыинми, ауэ кыызэрыгуэкІ бгырыс мэкыумэшыщІэм хуитыныгыэм, насыпым папщІэ ирагыэкІуэкІ бэнэныгыэм пхужымыІэну зэман кІэщІым зэрызыщиужыыр усакІуэм кыыщигьэлгыэгуаш «Партизан Жамботми». Абы и лыхьужь нэхьыщхьэм и пщІэр, и мыхьэнэр зыІэтыр ар революцэм и телхьэ зэрыхьуркыым – бгырыс мэкыумэшыщІэхэм я нэхьыбэр абы и лыэныкыуэу уващ, атІэ абы зэхэщІыкІ нэс зэригыуэтырщ, гугьуехьакІуэм и щхьэхуитыныгыэм фІэхьэлэлу и щхьэр щхьэузыхь зэрыхуищІырщ, гыащІэщІэм, кыэхьу щІэблэм я насыпым и псэр зэрыщІитырщ.

ТІэкІу нэхь зэман жыжыэ кыыщригыэжыами, Жамбот хуэдэ бэнакІуэ псэемыблэжым и образ шызэфІигьэувэну яужь итащ ЩоджэнцІыкІур «Дыщэ нэпсейхэми». УсакІуэм ар зытрихуэр, нитхысын хузэфІэмыкІами, куэд щІауэ зыІэпызышэ темэрщ – 1913 гыэм бгырыс мэкыумэшыщІэхэм Дзэлыкыуэм щрагыэкІуэкІа бэнэныгыэрщ, абы и щхьэусыгыуэхэрщ, лыэпкыым и цІыхухэм я лыгыэр абы зэрипсыхьарщ, я зэхэщІыкІыр, Іуэху еплыкІэр зэриІэтарщ.

КыыдэкІа и тхыгыэхэм зэрыхэмыхуам папщІэ «Сохьуэхьур» поэмэр усакІуэм щитхар зэфІэгьэувэжыгыуейщ, ауэ шэч хэлкыым ар хэкум и гуфІэгыуэ гуэрым зэрытеухуам – абы кыыщыгьэлгыэгуэжар гыащІэщІэм и лыэхьэнэм советскэ кыэралыгыуэм зыІэригыэхьа ехьулІэныгыэфІэхэрщ.

Кыэбэрдей тхыдэм щІыпІэ ин дыдэ шызыубыд, езы усакІуэми куэд щІауэ фІэгьэщІэгыуэну шыгыазэ зызыхуищІ Дзэлыкыуэ восстанэм зыкыомкІэ епхащ абы и етІуанэ рассказыр – «Кхьужьей щІагыым» зыфІишар – зытепсэлгыхьри. Абы и лыхьужь Боти гыащІэ гыуэгуанэ хьэлгыэ кыикІуаш, ауэ зи щІыхьыр, зи щхьэхуитыныгыэр лыгыэ хэлгы зыхьумэж мэкыумэшыщІэ кыызэрыгуэкІыр гыащІэм шызекІуэ залымыгыэм бэнэныгыэм хуешэ – аращ иужькІи ар революцэм и бэракыым езым фІэкыабылу щІыщІэувэр, бэнакІуэ ерыщ кыыщІищІыкІыр.

А илыэсхэм ЩоджэнцІыкІу Алий и Іэдакыэ кыыщІэкІа тхыгыэхэр зэхуэдэкыым кыыщыІэта гупсысэкІи, ягыуэта гыэпсыкІэкІи, ауэ абыхэм пхужымыІэну мыхьэнэ ин яІэщ – я щхьэ зэрыхущытым, лыэпкы усыгыэм лыэхьэнэ пыухыкІам зыІэригыэхьа ехьулІэныгыэхэм я нагыщэу зэрыщытым кыыдэкІуэу, ахэр абы еджапІэ, и художественнэ Іэзагыым хэкІыпІэ хуэхьуаш.

* * *

Налшык кыызэрыІэпхьуэжу, ТхакІуэхэм я союзым и правленэм шылажыэу зэрыщІидзэу, ЩоджэнцІыкІлум и кыару псори ирихьэлІэн хузэфІокІ творческэ лэжыгыэм, абы кыыдэкІуэуи ар и зэман емыблэжу ядоІэпыкыу усакІуэ нэхьыжыхэми нэхьыщІэхэми, лыэпкы ІуэрыІуатэр зэхуехьэс, ахэр тхылыу кыыдегыэкІ, литературэмкІэ кру-

жокхэр кьызэрегьэпэщ, усэ зытх, сурэт зыщI еджакIуэхэм я олимпиадэ ирегьэкIуэкI, абыхэм ядолажьэ, урыс тхакIуэшхуэхэм я тхыгьэхэр зэредзэкI, абыхэм я махуэшхуэ ирагьэкIуэкIхэм жьджэру хэтц. Псом хуэмыдэу хэлъхьэныгьэ нэхьыфIхэр абы зыхуищIыр а зэман дьдэхэм кьызэрагьэпэща Кьэбэрдей-Балъкьэр кьэрал драмэ театрырмэ лъэпкь уэрэджыIакIуэ гупыдрэщ. Театрым игьэув дэтхэнэ зы спектаклми ар фIэгьэщIэгьуэну йоплъ, пьесэхэр кьэзыщтэхэм яхэтц, хорыр зыхуей-зыхуэныкьуэ урыс уэрэдхэр, ариехэр зэредзэкI. А зэманым кьэбэрдей усакIуэр нэIуасэ, ныбжьэгьу яхуохьу, и гуапэу ядэлажьэу щIедзэ советскэ тхакIуэ куэдым. Абыхэм ящыщц Н. Столяровыр, Н. Корнеевыр, А. Шпирт, М. Киреевыр, Ю. Либединскэр, С. Липкин, нэгьуэщIхэри.

Зи Iэзагьым зыужьыныгьэ нэс игьуэта, зи IэщIагьэм и щэхухэр кууэ кьэзыхутэфа, кьекIуу кьэзыгьэсэбэпыф хьуа ЩоджэнцIыкIум а ильэсхэм нэхьыби хуэлэжьыну кьыщIэкIынт, зыхуей псори абы хузэрагьэпэщамэ, кьыпэрыуэ, зэран кьыхуэхьу щымыIэу ягьэтхамэ.

Пшагьуэ шынагьуэхэр а ильэсхэм усакIуэм зэрыщхьэщытыр, ар абыхэм ящыхьумэн, кьегьэлын зэрыхуейр кьызыгурыIуэ ныбжьэгьу пэжхэр абы кьыбгьэдэтащ. Абыхэм ящыщ зым – Налэ Жансэхьу – усакIуэм и кьэкIуэным, и пщэдейм тешыныхьу, кьуэш дэIэпыкьуныгьэ гуапэ ар Iэмал имыIэу зэрыхуейр, зэрыхуэныкьуэр кьыхигьэщц, абы щыгьуэ мыр итхыгьащ: «Я усэхэм тепщIыхьмэ, а ныбжьэгьу псоми гулъытэ яхуэфашэщ. Ауэ егьэляуэ пщIэшхуэ нэхь зыхуэщIыпхьэр зи усэхэм я бзий нур гуапэм тхылъеджэр итхьэкьу, кьулеигьэшхуэ зыбгьэдэль налкьутгыщIэ ЩоджэнцIыкIурщ. ИджыкIэ кьэхутэгьуейщ а усакIуэм и зыужьыкIэ хьунур, ауэ ар Iэмал имыIэу гьэгушхуэн икIи ныбжьэгьу лъагьуныгьэ кьабзэкIэ кьэухьуреихьын хуейщ, абы кьыдита, Iуэху хьэлэмэтыщэ ирихьэжьар мыгьужын папщIэ».

Щхьэ закьуэ унафэм и гуащIэгьуэм кьалэм кьэIэпхьуэжа усакIуэр фэтэр имыIэу ильэсищ енкIэ гугьу йохь, зэхэхехуэ ящI, хуиту ягьэлажьэркьым. И Iыхьлыхэм кьызэраIуэтэжымкIэ, «нобэ-пщэдей уагьэтIыс» жаIэурэ хьыбарыщIхэр кьыхуаIуатэурэ абы и Iэрытххэр зытIушрэ игьэсыжащ, хамэ кьэрал зэрыщеджам кьыхэкIкIэ дзыхь кьыхуамыщIу, партым хамыгьэхьэу куэдрэ гугьу ирагьэхьащ. Хэкум щызэрахьэ лей мьухьжми ар хуэарэзыкьым, кьегьэгубжь, поув, абыхэм кьрикIуэнур зыщIэ усакIуэм хэIушIыIушэ ар имыщI щхьэкIэ, абы щызекIуэ залымыгьэхэм ар яхуэшхыдэрт, яхушIэджэрт, дзыхь зыхуищIу апхуэдэ псалъэмакьхэр абы зриIуэтылIэ и «ныбжьэгьу» зырызхэм ахэр псынщIэу здынэсыпхьэм нагьэсырт. УсакIуэм и Iуэхур зы махуэм нэхьрэ кьыкIэлъыкIуэм абыхэм нэхь ткIий, шынагьуэ ящIырт. Щымыхьужыххэм, щыхуэмыхьыжыпэм, ар езы Кьалмыкь БетIал деж кIуауэ жаIэж, и Iуэху зытет, абы и пэжыпIэ зэхигьэкIыну.

Кьэрал, парт унафэщIхэм зэрахьэ щIэпхьаджагьэм ар ягьэгубжьу, шына имыщIэу абыхэм япэуву зэрыщытам щыхьэт техьуэ куэд ди деж кьэсыжащ. Абыхэм ящыщц кьэгьэлъэгьуапхьэщ Елмэс МатIу и деж щатхьжа мы усэ цIыкIур:

*Ди Iуащхьэмахуэ и джабэ нэпкьхэм
Нэсрэн ЖьакIэкьым бгьэжьхэм щачатхьэр,
Бжьыпэм ерагьыу кьыщIэкIа лъэпкьхэм
Нобэ фIатхьэлэ я бын кьэжэпхьхэр.*

Мы сатырхэм фІәкІа дыщымыгъуазэмэ, ди деж къэмысыжамэ, апхуэдэ гупсысэ шынагъуэхэм усакІуэр зэрыхэтар, ину жиІәфу зэрыщытар ди фІәщ мыхъункІэ, шэч къытетхъэнкІэ хъунт. Ауэ парт унафэщІхэм махуэ къэс ялэжъ фейцеягъхэм я бийуэ ар зэрыувар, къулыкъушхуэм игъэжэкъуахэм къэралыр зэрыщыту гъуэгу мыгъуэм зэрыхуашэр, хэкум ис лъэпкъхэр, цІыхухэр бащэу зыщыгугъа щхъэхуитыныгъэхэр абыхэм зэрырамытыр архивым къыщІәна тхыгъэхэм наІуэ къыпщашІ, абы пылъ шынагъуэр пасэу къызэрихутэфам, ерыщу ебэну зэрыщытам щыхъэт тохъуэ.

Апхуэдэ щІәпхъаджагъэ зезыхъэхэр хэку щІалэгъуалэм нэхъ зэрыхуэлъэм, гущІэгъу ямыІәу зэрагъэкІуэдым, зэрызэтраукІэм ЩоджэнцІыкІур игу хутемыгъахуэу къигъәІәлу, шынэ зымыщІә цІыху жъэнахуэр нэхъыбэрэ абы тепсэлъыхуэ щытащ. УсакІуэр абы зэрыхущытым теухуауэ архив тхыгъэхэм ящыщ зым мыр щыжыІащ: «1937 – 1938 гъэхэм народым и бийхэр зэрагъәтІысар обществэм и цІыху нэхъ пашэхэр – щІалэгъуалэр зэтраукІәу абы къилъытәу щытащ». А зэман псэзэпылъхъәпІәхэм усакІуэм щыуагъәншәу къихутащ революцә текІуам и Іуэху пәжым, иным къэрал унафэщІхэр зэрәпцІыжар, гъащІәщІәр абыхэм зәраухуэ шынагъәмрә лыгъәжәмрә пцІәшхуэрә щІыхъ щІагъуэрә хәкуми ар зи ІәдакъәщІәкІхәми къазәрыхуимыхъынур. Апхуэдә гупсысәхэм ар зәрытетар наІуэ къыпщашІыжу архивым хәл тхыгъәхэм къыщыхъащ усакІуэм мыпхуэдә и псалъәхэр: «Советскә властым и унафэщІхэм я гугъәу пІәрә шынагъәкІә дәтхәнә зы гупсысә нәсри щысхъырабгъу хәмылгъу дакъузәкІәрә Урысейм и сәбәп зыхәл тгъуэр яхуәләжыныу».

Пәжыр щамыдә, зәхәзехуән щашІа и хәкум и щытыкІәр ЩоджәнцІыкІум гущІыхъә шохъу, абы ар абрәмывәу къытохъәл тә, хуәщІәнур, хузәфІәкІынур хуәләжыркъым, сыт и лъәныкъуәкІи зәран къыхуохъу. Абы игу хәзыгъәщІ апхуэдә тхәусыхафәхэм ящыщ зы архив тхыгъәхэм ди деж къахъәсыжащ. Залымыгъә зәрахъэм, гъащІәм щызекІуэм Іәпхләпх ищІауэ зыхуейр зәрыжрамыгъәІәм тепсәлътхурә, абы мыр жиІәгъащ: «Сә хъәкыу си фІәщ мәхъу дуней псом щыцІәрыІуэ усакІуэ сә сызәрыхъуну щытар, ди деж щхъәхуитыныгъә нәс щыІатәмә, уи гум илътыр птхы хъууэ щытатәмә». Апхуэдә гупсысәхэм шыгъушыпсыпІәм хагъәл тгъуәкІуэр хуей-хуәмейми и гум къимытәджыкІ псалъәкІә Іуэху щхъәхуәхэм тепсәлътхынын, зыгуәрхәр игъәл тәпІән хуей хъурт. Ауэ а псори къызәринәкІыфу усакІуэм а илътә шынагъуәхэм хуәщІар, хузәфІәкІар умыгъәщІәгъуән плъәкІыркъым. Зәманыр зәрыхәл тәм щхъәкІи къимыгъәнәу ар жәщ-махуэ жимыІәу, псәху имыщІәххәу мәлажә, лъәпкъыр зәрыгушхуэ и тхыгъә нәхыфІ дыдәхәри абы и Іәдакъә къыщыщІәкІар абы щыгъуәщ.

Зәдәарәзыуэ псоми зәрыжаІәщи, ЩоджәнцІыкІу Алий и гупсысәм и кууагъыр, и художественнә Іәзагъыр, талант абрагъуэ зәрыбгъәдәлътыр, лъәпкъ тхыдәм, цІыху гуащІәм нәсу зәрыщыгъуазәр къыщигъәл тәгъуар абы и эпикәрщ. Къәбәрдей литературәм арщ лъабжә, тегъәщІапІә хуәхъуар, лъәпкъым и ләкъуэ зәкІәлътыкІуэ зыкъомыр зыгъәсар, зыщІапІыкІар, анәдәл тхубзәм и зәфІәкІыр, къулеягъыр, дахагъәр зыхезыгъәщІар, ар фІуэ езыгъәл тәгъуар, ди лъәхъәнәми, лъәпкъ культурәм и дыщә фонду къәнәр, псоми щапхъә зытрахыу яләр. 40 гъәхэм я етІуәнә Іыхәм ар холәжыхыж, нәхъри ирегъәфІакІуэ

и «Мадинэ», «Къамботрэ Лацэрэ», тхыгъэ нэхьыфI дыдэхэр, етх «НыбжьыщIэ хахуэ», «Къызбрун» поэмэхэр, елэжьу щIедзэ Дзэлыкъуэ восстанэм теухуа повестымрэ «Къызбрун» оперэм и либреттэмрэ. Зи тхыгъэхэмкIэ зэи мыарэзыж усакуэр абыхэм иужькIи йолэжьыж, ахэр зэрыригъэфIэкIуэным зэпыч имыIэу яужь итщ. Абы и тхыгъэхэм вариант зытIуц зимыIэ щIагъуэ яхэткъым, языныкъуэхэм ар ильэс зыбжанэкIэ елIэлIащ. Нэхьыбэрэ зытелэжьба, гугъу зыздригъэхьахэм ящыщ «Мадинэ» поэмэмрэ «Къызбрун» трагедиемрэ. Усакуэм и архив тIэкIухэр щыхьэт зэрытехьуэмкIэ, иужьрей тхыгъэм и хэзыгъэ-гъуазэм абы вариант 25-рэ хуитхыгъауэ щытащ.

ИщхьэкIэ зи цIэ къитIуа тхыгъэхэм ящыцу къыщыгъэлъэгъуэ-жа зэманкIэ дэ нэхь тпэгъунэгъур «НыбжьыщIэ хахуэ» поэмэрщ. Усакуэм ар зытриухуэр граждан зауэрщ, бгырыс мэкъумэшыщIэ къызэрыгуэкIыр, иджыкIэ лыпIэ имыувар абы зэрипсыхьырщ, зэхэщIыкI лъагэ зиIэ, лэжьакIуэбэм я щхьэхуитыныгъэм и бэнакIуэ ерыщ зэрищIырщ. Языныкъуэ щIэныгъэлIхэм мыр пасэу усакуэм ит-хахэм хагъэхьэ, ныкъусаныгъэ мащIэ хэлъри абы и зэрану къафIощI, ауэ мы поэмэр дунейм къыщытехьари щитхари 1938 – 1939 гъэхэрщ, абы и тхыгъэ нэхьыфI дыдэхэр къыдэкIа нэужьщ. Куэдым гу лъамыта щхьэкIэ, а тхыгъэр и зэманым къыгуэхьыпIэ имыIэу епхащ – абыкIэ усакуэм лъэпкъ щIалэгъуалэр хуигъэхьэзырырт къыпэщыт зауэм, бэ-нэныгъэм, абыхэм шапхьэ зытрахын лIыхъужь яхузэригъэпэщырт.

Iэзагъышхуэ хэлъу усакуэм игъэпсащ а тхыгъэм и лIыхъужь нэхьыщхьэ Мэжид и образыр. ИджыкIэ сабийми, и гупсысэхэр, зэхэщIыкIхэр зэтемыгъуэпа щхьэкIэ, зыхэхуэ, зыIууэ дэтхэнэ зы Iуэхугъуэми ар зыгуэрым хуеуций, абыхэм къыхиххэм я фIыгъэкIи абы и гупсысэхэр зэман кIэщIым йофIакIуэ, псыхьа мэхъу. А псом къыдэкIуэуи усакуэм къыгуроIуэ и ныбжь зэрыримыкъуар, сабий хьэл-щэн, Iуэху еплъыкIэхэр иджыри зэрыхэлъыр. «ЛIы» щыхьуауэ зыщилъытэж дакъыкъэм, Павленкэ и псалъэкIэ Iэщэ, зауэлI фащэ япэу къыщыхуагъэфэщам, ар, псалъэм папщIэ, зэгупсысыр и IэкIэ бийр иукIыныр иджы зэрыхузэфIэкIынуракъым, атIэ и къуажэм къы-дэхутэжтэмэ, и ныбжьэгъухэм ар къалъэгъуатэмэ, ахэр езым къызэ-рехъуэпсэнурт, абыхэм я пащхьэм зэрызыщигъэщIэгъуэнурщ.

ЩIыпIэ ин шаубыд поэмэм коммунистхэм. Абыхэм ирагъэкIуэкI лэжьыгъэ иныр усакуэм къызэригъэлъэгъуэжыр Муратрэ Павленкэрэ я образхэрщ. Ахэр зауэлI псэемылэжхэщ, бгырыс мэкъумэшыщIэхэм я щхьэхуитыныгъэр къэзэунырщ а тIум я къалэн нэхьыщхьэр, абы-хэм цIыху къызэрыгуэкIхэр зрагъэдэIуэф, езыхэм лIыгъэ, гущIэгъу, цIыхугъэ лъагэ яхэлъщ. «НыбжьыщIэ хахуэм» IупщIу къыхощыж граждан зауэм лъэпкъхэм я зэныбжьэгъуныгъэр нэхь быдэ, лъэщ зэрищIар. Зауэ екIуэкIам и щытыкIэ пэжыр зэфIэгъэувэжыным къыдэкIуэу, а поэмэм нобэрэи цIыхури хуегъасэ хэку лъагъуныгъэм, лIыгъэм, пэжыгъэм, щхьэхуитыныгъэм, гъащIэщIэм и бэнакIуэ еры-щы щытыныр арауи къыщIэкIынуц абы щIэлъ гъэсэнныгъэ мыхьэнэр ноби зыкIи нэхь лъахьшэ щIэмыхъуар.

Лъэпкъ усыгъэм и тхыгъэ нэхьыфI, нэхь цIэрыIуэхэм ящыщ зыщ «Мадинэ» поэмэр. Лъэпкъ тхылъеджэхэм ар ягу, я псэ зэрыдыхьам, занщIэуи гунэс зэращыхьуам и щыхьэт наIуэщ народым абы макъа-мэ хузэхилъхьэу лиричeskэ уэрэду ар ягъэзащIэу зэрыщIадзар. Поэ-

мэм апхуэдэ щІыхь и натІэ щыхьур зээмызэххэщ, ар лъэпкъым и цІыхухэм «Мадинэ» кызыэрыхуагъэфэщами наІуэ ещІ а тхыгъэ хьэлэмэтыщэм абыхэм хуаІэ лъагъуныгъэм и инагъыр.

«Мадинэ» мыин щхьэкІэ, усакІуэр илъэс пщыкІуш енкІэ абы елэжъащ, а зэманым къриубыдэу кыдэкІа къудейхэм вариант зыбжанэ яІэщ, абыхэм эщхьэщыкІыныгъэшхуэхэр яку дэлъщ. Дунейм кытехьахэм ящыщу зыгуэщІыныгъэ нэхъ зыгъуэтар, нэхъыфІу зэгъэпэща хьуар 1938 гъэмрэ 1941 гъэмрэ кыдэкІахэрщ.

Апхуэдиз зэманкІи ЩоджэнцІыкІур абы елІэлІэныр, егъэлеяуэ и нэлэ тригъэтыныр нэгъуэщІ зы Іуэхугъуэми епхащ – а тхыгъэр зытещІыхьар езым и шыпхьухэм ящыщ зым и натІэ хьуарщ, и тхыдэрщ. Абы и гъащІэр зэрекІуэкІа дыдэм хуэдэуи усакІуэм Іуэхур къритхэкІыжыркъым, абы зэхьуэкІыныгъэ куэд хелъхьэж, абыхэми ар нэхъ куу, пэж, гукъинэж ящІ.

«Мадинэм» кыщыгъэлъэгъуэжар революцэм и пэ лъэхъэнэм бгырыс цІыхубзыр зыдэта дэкъузэныгъэрщ, и мурад, и гурылъ-гурыщІэхэр игъээщІэну, и насып игъэувыну хуитыныгъэ лъэпкъ абы зэримыІарщ, бэнэныгъэ абы иригъэкІуэкІырщ. Мадинэ пщылІыпІэ итыжкъым, ар щхьэхуитщ, зыми ІэщІэлъыжкъым, ауэ абы и щхьэхуитыныгъэм мыхьэнэ щІагъуэ кыкІыркъым, япэми ещхьу, ар иджыри хьэпшып щІыкІэу ящэ, къащэху, езым фІэфІымкІэ, фІыгуэ илъагъумкІэ, фІэкъабылымкІэ зыри къеупщІыркъым, ар зыми къридэркъым. ХьэуазэпІэм хапІыкІами, а адыгэ пщащэм дахагъ нэс, лъагъуныгъэ къабзэ, къару ин бгъэдэлъщ, хьэл-щэн хьэлэмэтхэр иІэщ, ауэ а фІыгъуэ къомым абы кыыхуахьыр гуІэщ, нэпсщ, тхьэмыщкІагъэщ, мыгъуагъэ мыухыжщ. ГъащІэ дэрэжэгъуэ, насып телъыджэхэр хуэфашэ, къилэжь щхьэкІэ, зыхэт гъащІэ шэчыгъуейм, тхьэмыщкІэм хуэлъэм, абы и хабзэ мыхъумыщІэхэм цІыху кызыэрыгуэкІым ахэр зэи хузэригъэпэщынукъым, гъэпщылІакІуэ обществэр абы и бийщ, хуищІэфын щыІэкъым.

Поэмэм и пщІэр, Мадинэ и образым и мыхьэнэр зыІэтыр кызыэрыгуэкІ цІыхум буржуазнэ обществэм зыри зэрыхуимыщІэр кызыэригъэлъагъуэм и закъуэкъым, нэхъыщхьэр абы зэрихьэ залымыгъэм и бийуэ бгырыс цІыхубзхэм бэнэныгъэ ин зэрырагъэкІуэкІар кызыэриІуатэрщ. Іэщэ кыищтэу лейзехьэхэм занщІэу япэмыувыфми, поэмэм кызыэрыхэщымкІэ, Мадинэ хуэшэчкъым, игу худэгъахуэркъым кърах залымыгъэр, абы и бийуэ ар ерыщу мэув, хузэфІэкІ псори елэжь и насыпыр, и лъагъуныгъэр ихъумэн папщІэ, ауэ кыпэщыт лейзехьэхэм щхьэ закъуэ къарукІэ абы хуешІэшхуэ щыІэкъым, и насыпыр хуэгъэувыркъым. Абыи кыкІыркъым а цІыхубз лІыхъужьым псалъэмакъыншэуи зитауэ, жыІэдаІуэ абы хуэхьуауэ, а псэукІэ угъурсызым екІужауэ. Гузэвэгъуэ кытепсысахэм, кърапэсахэм ар зэрыригубжьым, зэригъэбампІэм, зэрыхуэмышэчыжым и щыхьэтщ абы къеуалІэ узыр, абы и лІэныгъэр, а тхьэмыщкІагъэшхуэр зи лажьэр, кызыпкърыкІыр щыІэ обществэ мыхъумыщІэрщ.

Гупсысэ нэхъыщхьэу поэмэм щІэлъыр зэпхари Мадинэ и образырщ. Абы кыыхэкІауи кыищІэкІынуш абы хэт адреЙ лІыхъужьхэм я мащІэныгъэри, зыубгъуауэ къэгъэлъэгъуауэ щымытынри. Ауэ абы кыкІыркъым ахэр куу, гукъинэж мыхъуауэ, и зэманым я нэпкъыжьэ нэс абыхэми ятемылъуи. Поэмэм и лІыхъужьхэу Умар, Дадусэ, Заур,

Къасым, Джэрий, молэм сымэ машлэ яхужыла щхьэклэ, абыхэм ящыщ дэтхэнэ зыри и щхьэ хущытщ, къалэн пыухыклай тхыггэм щегъэзащлэ.

«Мадинэ» кууаггэрэ пэжагг нэсрэ хэлгэ къыщыггэлгэггэужащ Октябрым и пэ къыхуэ зэманым бгырыс цлыхубзыр зыхэта бэлыхь мыухыжыр, гъащлэм щызеклгэ залымыггэм иггэуэ нэмысу ар итхьэлэу, бэнэныггэ ерыщи дриггэклгэу къызэрыггэурыклар. А тхыггэр гущлхьэщ, гулэрэ нэпсклэ ггэнцлэщ, абы налгэуэ къыщыжылэщ цлыху къызэрыггэуым апхуэдэ лейрэ бэлыхьрэ къезыпэс, тезылхьэ социальнэ строй мыхьумыщлэм гъащлэшхуэ зэримылэжынур. Аращ Мадинэ и къуэ закгэуэ къэнар усаклгэм «и анэм и тхыдэр и ггэуазэу цлыхубэ уэчыл хьуну» къыщлхуриджэр, абыхэм къраха лейр имыггэггуну, иггээкларгэжыну.

Художественнэ ггэпсыклэ хьэлэмэт иггэуэтащ «Мадинэм». Абы къыщылгэуэта лгэхур шэщлэщ, макгэмэ ггэуээджэ абы щлэлгьщ, и бзэр нэхущ, къабзэщ, шэрыуэщ, метафорэ, эпитет, зэггэпщэныггэ щлэщыггэуэ, ггэщлгэуэн куэд абы къыщыггэсэбэпащ.

Къэбэрдей усыггэм зауэм и пэ къыхуэ илгэсхэм зэрыщыту зылэриггэхьа и ехьуллэныггэ нэхь телгьыджэхэм язщ «Къамботрэ Лацэрэ» романыр. Абы налгэуэ къыппещл усаклгэм и гупсысэм и кууаггери, художественнэ лэзагг нэс зэрызылэриггэхьари, лгэпкь тхыдэр, гъащлэжь щылар нэггэсауэ зэрищлэри. Пэжагг, кууагг, зыузэщлхыныггэ еггэлея иггэуэтар араггэнущ лгэпкь усыггэм и япэ социальнэ роману, адыгэ гъащлэм и энциклопедиеу, лгэпкь культурэм и хэлхьэныггэ нэхь ин дыдэу ар щлаггэувыр, къыщлалгьытэр. Революцэм и ужьклэ зи литературэр зэфлгэуэу щлэзыдза лгэпкьхэм я тхыдэм апхуэдэ тхыггэхэм щаубыд щлхьплэр къилгьытэурэ, япэ къэбэрдей романым теухуауэ «Коммунист» журналым мыр итхыггэщ: «Къамботрэ Лацэрэ» хуэдэ романхэр лгэрылуатэм флэкла пасэм щыггэуазэу щымыта СССР-м и лгэпкьхэм я художественнэ литературэхэм зыужьыныггэм хуача я лгэбакгэуэщлэщ. А романхэр абыхэм я художественнэ культурэм шэчыншэу зылэриггэхьа ехьуллэныггэхэм я щыхьэтщ, абыкли ехьэжьауэ абыхэм сэбэп къахуэхьуар художественнэ опыт ин зэзыггэпэща урыс народым и литературэм и хьуггэуэфлгэуэхэр творческэу къызэраггэсэбэпарщ».

Щоджэнцлхьлар «Къамботрэ Лацэрэ» илгэс зыбжанэклэ елэжьащ. Абы и лэрытхыр ди деж къэсакгым, ауэ зэщхьэщыклхыныггэ инхэр ялгэу иджыклэ дызыщыггэуазэр 1938ггэмрэ 1941 ггэмрэ къыдэклархэрщ. Зи тхыггэр зигу иримыхьыж усаклгэм апхуэдэ лэжыггэ ириггэкларгэуым и инаггыр, а вариантлхым яку дэлгэ зэманми абы и гупсысэ, и лгэху еплгьыклэхэм телгьыджэлажгэуэ зэрызахгэуэжам и щыхьэт налгэуэщ иужьрей вариантым ирита зэхьуэклхыныггэхэр.

«Къамботрэ Лацэрэ» къыщыггэлгэггэужар лгэпкь тхыдэм и лгэхьэнэ жыжгэхэрщ. Ауэ абы къыкларкьым ар ди зэманми къемыпхауэ, пыщлэныггэ быдэ хуимылгэу. Хэкум, лгэпкьым къулыкгэу нэс яхуэщлэныр, залымыггэм ерыщу пэщлэтыныр, щхьэхуитыныггэм, цлыху насыпым щлэбэныныр, захуаггэм, пэжыггэм и телхьэу щытыныр, абыхэм псэр щлэтыныр – клгэуэд зимылэ апхуэдэ гупсысэхэрщ абы къыщылэтар, ахэрщ дэтхэнэ зы ллэщлгэуэм и щлэблэри зыщларлхьлар, зыхуаггасэр. Араггэнущ лгэпкьым и цлыхухэм а

тхыгъэ телъыджэр гунэс щІащыхъуар, абы и пщІэр, и мыхъэнэр ди зэманми нэхъ лъахъшэ щІэмыхъуар.

Романым лъабжьэ хуэхъуар адыгэ ІуэрыІуатэм и хыбархэрщ. ЗэрыхуагъэфащэмкІи, ахэр тІу мэхъу – зыр зытепсэлгъыхьыр фІыуэ зэрылъагъуитІырщ, адрейр зытеухуар Тембот дадэщ. Ауэ жыплэ хъунукъым а тхыгъэр зэрыщытым, зэрызэкІэлгъыкІуэм хуэдэ дыдэу усакІуэм ІуэрыІуатэм кыщигъуэтауэ, зэпэщхъэхуэу щыта щхъэкІэ, усакІуэм ахэр зэкІуу зэпищІащ, къекІуу зэрипхащ. Композицэ и лъэныкъуэкІэ усакІуэм и тхыгъэм кыщыгъэлъэгъуа Іэзагъыр щыхъэт тохъуэ талант абрагъуэ абы зэрыбгъэдэлъам, поэмэм и тхыкІэм и щэ-хухэр Іээу абы кызыэрхутам.

Япэ еплъыгъуэкІэ къэхутэгъуей пэтми, «Къамботрэ Лацэрэ» нэхъыщхъэу зытеухуар фІыуэ зэрылъагъуитІым къалгыс тхъэмыщкІагъэшхуэркъым, я лъагъуныгъэм и гъэувыным я псэр зэрыщІатыркъым. Іуэхугъуэ нэхъ ину абы кыщыІуэтар пщылІыпІэм и зэман ткІийхэм бгырыс мэкъумэшыщІэхэм я щхъэхуитыныгъэм папщІэ ирагъэкІуэкІа бэнэныгъэрщ, лыгъэ, хахуагъэ, цІыхугъэ, ныбжьэгъугъэ, зэхэщІыкІ лъагэ абыхэм къагъэлъэгъуарщ, а бэнэныгъэр кызыыхэкІар, абы щхъэусыгъуэ хуэхъуар, къалэн нэхъыщхъэ ипэ итахэр, абы и екІуэкІыкІар къэхутэнырщ. ЯгъэпщылІымрэ зыгъэпщылІымрэ яку кыдэхъуэ бэнэныгъэр феодализмэм и хъэл нэхъыщхъэу щытащ. Ар кызыыхэкІари хабзэншагъэрэ бзадженаджагъэу цІыху кызыэрыгуэкІым кърапэсыр, кыитралъхъэр зэрыхуэмыхыжырщ. Ауэ бэнэныгъэм хыхъэ унэІутхэми занщІэу щхъэхуитыныгъэм хуэзышэ гъуэгур къахуэхутэркъым, усакІуэми пэжу гулъетэри, япэ лъэхъэнэхэм зыкъэзыІэтахэм къалэн нэхъыщхъэу зыхуагъэувыжыр пщылІыпІэр къутэныркъым, атІэ мыгъуэу ягъэпсэхэм псэуэгъу къадэхъун пщыфІ къагъуэтынырщ. Бэнэныгъэм щІэзыдза мэкъумэшыщІэхэм я унафэщІ усакІуэ лыжъым аращ абыхэм япэу ящІэн хуейуэ яхуигъэуври:

*Ягъэ кІынкъым, дунейр цІыкІукъым,
Тедгъуэтэнуц дэ пщы захуэ!
Сэ сыхуейкъым Махъэшокъуэм,
Сылгъыхъуэнуц пщы схуэхъунум,
Сэри хъэщІэ зыхуэсщІынуц
Жылэм пэжкІэ ябгъэдэтым!*

Ауэ иужькІэ гъэпщылІакІуэхэр езыр-езырхэу зэрызэрыІыгъыр, зэрызэдэлэпыкъур зылъагъу мэкъумэшыщІэхэм я зэхэщІыкІыр йофІакІуэ, абыхэм мащІэ-мащІэурэ къагуроІуэ пщыжъ-уэркыжъхэр псори зэрызэхуэдэр, «фыгъуэ-ижэр, гъэпщылІыныр зи дамыгъэр» зэрыадыгэпщхэр, аращ романым и кІэм ахэр мэзым «жылэу... щыпсэунхэу» щІыщІыхъэжхэр.

ЛэщІыгъуэ жыжъэхэм адыгэ мэкъумэшыщІэм хъуэпсапІэрэ гугъапІэу иІар, лыгъэрэ цІыхугъэ лъагэу, пэжагъэрэ хъэл-щэн хъэлэмэту хэлъахэр ЩоджэнцІыкІум хипщащ «Къамботрэ Лацэрэ» щызэригъэпэща и лыхъужь гугъуехъакІуэм я лыкІуэхэм. Апхуэдэхэщ зи щІыхъым, хуитыныгъэм, лъагъуныгъэм зи псэр щхъэузыхъ хуэзыщІ Къамбот хахуэр, шынагъуэ жыхуаІэр зымыщІэ, и ныбжьэгъум и гузэ-

вэгъуи и гуфлэгъуи дэзылыгыф Хьэсанш хьыжьэр, зи ныбжьэгъум зи псэр хуэзыт Аслъэнышхуэ, зи щыхьыр хэутэн езымыгъэщI, фIаукIа и къуищым ялэ зыщIэж Тембот дадэр, хэку хьумэныр, къыдалъхуахэм къулыкъу яхуэщIыныр, пэжыгъэм, захуагъэм, цIыхугъэм щIэбэныныр, цIыхубэр абы щIэпIыкIыныр гъащIэ къалэн зыщызыщIыжа усакIуэ лIыжь гъуээзджэр.

Псом хуэмыдэжу усакIуэм и ехьулIэныгъэ нэхъ ин дыдэхэм ящыщI Лацэ и образыр. Лъэпкъ усыгъэм и цIыхубз лIыхъужь нэхъыфI дыдэм куууэ къегъэлъэгъуэж пасэм ар зыхэта дэкъузэныгъэ хьэлъэри, бэлыхьыщэу ирагъэшэчари, и дахагъи, и шабагъи, и къабзагъи, лIыгъэ хэлъу и щыхьымрэ и лъагъуныгъэмрэ ихьумэжу къызэрыгъуэгурыкIуари. А романым хэт дэтхэнэ лIыхъужьри зи теплэ, шыфэлIыфэ, дуней еплъыкIэ, хьэл-щэн, псэлъэкIэ, гъащIэ гъуэгуанэ пыухыкIа зиIэж цIыху щхьэхуэу тхылъеджэм и пашхьэ къоувэ, игу къонэж. Ар къызыхэкIри абыхэм хьуэхьу яхуиIэт, псалъэ дыгъэл яхуигъэш мыхьуу, атIэ ахэр я IуэхущIафэхэмкIэ къызэрыдигъэлъагъурщ.

Лъэпкъ усыгъэм и налкъут «Къамботрэ Лацэрэ» ЩоджэнцIыкIу Алий къыщигъэлъэгъуащ и художественнэ зэфIэкIым и лъагагъыр, Iэзагъ телъыджэ зэрызыIэригъэхьар. Ар щыболъагъу романым и композиционнэ ухуэкIэми, образ хэтхэм я гъэпсыкIэми, лиризм шабэ щIэлъми, макъамэ къулей щIэтми, художественнэ Iэмэпсымэ зэмылIэужьыгъуэ гъэщIэгъуэн куэд къыщыгъэсэбэнами, и бзэм и нэхуагъ, и къабзагъ, и шэрыуагъми, усэ гъэпсыкIэщIэ езым зэригъэпэщам и ехьулIэныгъэхэми.

Хэку зауэшхуэм и пэ къыхуэ лъэхьэнэхэм, къэрал унафэщI мыхьумыщIэхэм ялэжь щIэпхьаджагъэхэм щхьэкIи къэмынэу, Къэбэрдей-Балъкъэрым зыужьыныгъэфIхэр зыIэригъэхьащ. Абы текIуэныгъэшхуэ къызэуахэр нэхьыбэуи зыхэплъагъуэр щIэныгъэм, литературэм, искусствэм, зэрыщыту культурэм зэкъуэш лъэпкъитIым я деж зэрызыщииужьарщ. ЩIэныгъэм и IэфIыр къызыгурыIуа бгырыс щIэблэм нэхьуеиншэу и анэдэлъхубзэр едж, абыкIэ къыдэкI художественнэ тхыгъэхэм щыгъуазэ зещI, япэ апхуэдэ тхыгъэхэр зи IэдакъэщIэкI тхакIуэхэм я щхьэр, я цIэр хэлущIылу мэхьу, я пщIэр, я мыхьэнэр мэлъагэ. Художественнэ псалъэм, усакIуэм апхуэдэ щыхь лъэпкъ пашхьэм щыгъуэтыныр, шэчыншэу, зи фIыгъэр ЩоджэнцIыкIурщ – аращ абы и цIэ лъапIэри цIэрылуэ зыщIар, лъэпкъым и цIыхухэр абы и тхыгъэхэм сытым щыгъуи щыхуэпабгъэр, псэкIэ щIалъагъур. Апхуэдэ лъагъуныгъэ лъэпкъ псом зэдэууэ зыхуащIу щIадза усакIуэм и цIэри къэлэтын зэрыхуейр хэку унафэщIэхэми къагуроIуэ, арауи къыщIэкIынущ а зы гъуэгуанэм ар лъэхьуэщми къезыгъэлари, и тхыгъэхэр нэхьыбэрэ къыдэкI щIэхьуари, абыхэм ятеухуа тхыгъэхэр газетхэм къытехуэу щIыщIидзэри, езым хуэфашэ, къилэжь пщIэр хуащI хьуныр къызыхэкIри.

1939 гъэм ЩоджэнцIыкIу Алий горсоветым и депутату хах, а гъэ дыдэм и ноябрым абы Къэбэрдей-Балъкъэр АССР-м искусствэмкIэ щыхь зиIэ и лэжьакIуэ цIэ лъапIэр къыфIащ, иужьылуэкIэ кандидату партым хагъэхьэ. Зи лъэпкъ культурэм и зыужьыныгъэр зи нэ, зи псэ усакIуэм абы куэд хуелэжь. А. Авраамовымрэ абырэ зэдатх «Къызбрун» япэ къэбэрдей оперэр, ахэр елэжьу щIадзауэ щытащ нэгъуэщI

музыкальнэ драмэми, КЫщокъуэ Алим щЫгъуу абы къетІәщІ ПащІэ Бэчмырзэ и дыщэ пхъуантэр, а усакІуэ гъуэзэджитІыр зэгъусэу анэдэлъхубзэкІэ япэ дьдэ къыдагъэкІ адыгэ нарт эпосыр, езым и закъуэ къыдегъэкІ усакІуэ нэхъыжьхэмрэ еджакІуэ цІыкІухэмрэ я тхылъхэр, къэбэрдей уэрэдхэр, ар мызэ-мытІәу къыщопсалъэ хэку тхакІуэхэм я зәлущІэхэм, Пушкин, Лермонтов, Шевченкэ, Хетагуров сымэ ятеухуауэ ягъэхъэзыр тхылъхэр зэдзэкІыным, къыдэгъэкІыным жьджэру холэжьыхь, абыхэм ятеухуа лэжьыгъэхэр етх. А ильэсхэм къыпэщыт къалэн инхэм тепсэлъыхьурэ, усакІуэм мыр итхыгъат: «Сэ сыкъапщтэмэ, куэд щІауэ темитІым сагъэпІейтей – Дзэлыкъуэ восстанэмрэ Къызбрун теухуауэ щыІэ хыбар гуузымрэ, музыкальнэ драмэм папщІэ темэ хьэлэмэтымрэ. Ар композиторымрэ усакІуэмрэ я дежкІэ икьукІэ узыІэпызышэщ. Дзэлыкъуэ восстанэм теухуауэ сэ повесть сотх, си мурадщ ар ильэсышІэм ирихьэлІәу сухыну».

Хэку зауэшхуэр къэхъеинным и пэ къихуэу ЩоджәнцІыкІур зэлэжьар «Къызбрун» трагедииерщ. Тхыгъэм усакІуэм лъабжьэ хуищІар адыгэ ІуэрыІуатэм щызекІуэ хыбар цІэрыІуэрщ, шэч хэмылъуи, езым и щхьэкІэ ар мызэ-мытІәу зэхихагъәнущ. Ауэ профессор Турчанинов Г. Ф. жиІәжу зэрыщытамкІэ, а тхыгъэм елэжьын щІидзэным и пэ къихуэу усакІуэр езым щІигъэджыкІат, нәІуасэ хуищІат М. Радожицкэм 1827 гъэм къыдигъэкІа тхыгъэм – «Къызбрун» шәрджэс повестым. Куэдыр зэрыщыгъуазэщи, ар зытеухуар адыгэ цІыхубзым пасэхэм телъа бәлыхьырщ, зыхагъэта дэжъузэныгъэ ткІийрщ. УсакІуэм и Іыхьлыхэм, и ныбжьэгъухэм зэрыжаІәжымкІэ, ар «Къамботрэ Лацэрэ» нэхрэ куэдкІэ нэхъыфІ хъуауэ, абы япэ иригъэувэу шытащ. Іэрытх иухар тедзэжауэ езыр дзэм щыдэкІым и щхьэгъусэм къыхуигъәнэгъащ, адреихэр кІуэдми, а зыр нэхъ хуэсакъыу ихъумәнү къельәІури, ауэ ар зауэ лъэхъәнэм и унагъуэм фІәкІуэдащ.

Къэбэрдей-Балъкъэрым и гуащІэрыпсәухэм ехъэжъауэ ягъэмахуэшхуәнү я мурадащ республикэр щхьэхуэ зэращІрэ ильэс 20 щрикъу 1941 гъэр. Хэкум и дэтхәнэ зы цІыхуми абы тыгъэ гъэщІэгъуэн зэрыхуигъэхъэзырыным яужь итащ, ЩоджәнцІыкІуми абы теухуауэ итхыну мурад ещІ «Нырес си псалъэр уи дей» поэмэр. УсакІуэм абы щызэфІигъэувэжыр псәуэ ильагъу и хэкум къикІуа гъуэгуанэ хьәлърщ, Октябрым и ужькІэ абы зыІэригъэхьа ехъуләныгъэфІхэрщ. А тхыгъэм щелэжьым зыщІидза Хэку зауэшхуэми абы щІыпІәшхуэ щейбыд, зэрыпхъуакІуэхэм къыдащІылІа зауаеи триухуа адреи и усэхэми ещхь, абыи ехьэкІ хэмылъу, шэч лъәпкъ къытримыхъэжу къыщыжеІә фашистхэм я мурад фІейхэр къазэремыхъуләнур, советскэ лъәпкъ щхьэхуитхэр лъәгущІәтын абыхэм зэрахуэмыщІынур, нэгъуэщІхэм хуатІ мащэм езыхэр зэрихуэжынур.

И хэкум къращІылІа зауэ емынэр зэрышынагъуэр къызыгурыІуэ усакІуэм и къару псори ирехьэлІэ къыдалъхуахэр абы хузэщІәІәтэным, ахэр гъәгушхуэным, хьэщәхурыпхъуэу а мафІэм дыхэзыдза бийм лъагъумыхъуныгъэ хуегъәщІыным. Езым и тхыгъэ куэд абы зауэм треухуэ, урыс усакІуэхэм я тхыгъэхэр адыгәбзәкІэ зәрәдзәкІ, радиокІэ къопсалъэ, зауәлІхэм яІуощІә, ахэр егъәгушхуэ, къыдәкІауэ езым имылъагъужами, хэку тхакІуэхэм зауэм хуатха тхыгъэхэр иту тхыль щхьэхуэ егъэхъэзыр. УсакІуэр езыри дзэм хохьэ, ар сентябрым и 3-м йожьэ, ауэ здәкІуәнү къапәщыт щІыпІәм нәмыблэгъәпауи, Іәщә-фащә

кърамытауи ар нэмыцэ хьэклэкхьуэклэхэм гьэр ящл икли Бобруйск къалэм дэта нэмыцэлүэм къэбэрдей усаклүэ гьуэзэджэр игьуэ нэмысу йоклүадэ 1941 гьэм и клэм.

Щоджэнцлүкү Алий Іуэ емынэм щытелъа, щипэча тхьэмыщклагьэмкли къулейсызыгьэмкли, хьэзабищэр телъу и хэкум щхьэузыхь хуищла и псэмкли зэфлэкІыркьым абы и бэлыхьыр. Къэралым а лъэхьэнэм щызеклүэ хабзэ гущлэгьуншэхэм я зэранклэ ар, зи адэ щлыналъэм и къуэ пэжыр, абы и щхьэхуитыныгьэм къэмысклэу, къимыклүэту зи псэр щлэзытар, ягьэпуд, псори зыщыщтэ «хэку епцлыжаклүэ» цлэ мыгьуэжьыр къытолүэ, хуэмыфащэу лъэпкь бий ящл, и тхылъхэр еджаплэхэм къыщлах, адыгэбзэклэ ирагьэджыжыркьым, ахэр илъэс зыбжанэкли къыдагьэкІыжыркьым. Зи къалэныр нэсу зыгьээщлэфу, къыхэжаныкІыу гу зылъезыгьэтэну зи мурад языныкъуэ лэжьаклүэхэр абыи къыщызэтеувылэркьым. Къэралым и бий флэщү ягьэтІыса цлыху щхьэхуэхэм шынагьэкІэ, удынклэ къыжрагьэла, кърагьэлүэта псалъэмакъ мышыхэр тегьэщлэпІэ ящлри, куэд щлауэ мыпсэуж пэтми, лажьэ лъэпкь зыбгьэдэмыль къэбэрдей усаклүэм пцлы хьэдэгьуэдахэ куэд тралъхьэ, клэрацлэль. 1943 гьэм ятхауэ архивым щлэль тхылъымплэхэм къызэрыщыжыламклэ, ар колхозми и бийуэ щытащ, Налю Жансэхьу къызэригьэпэща гупми хэ-тащ, Къэбэрдейр Урысейм къыгуигьэкІыу нэмыцэхэм я жьауэм щлэт, щхьэхуэу псэуж къэралыгьуэ къызэригьэпэщыну и мурадащ. А псом пэж лъэпкь зэрыхэмылгыр нобэ хэти къыгуролүэ, ауэ адыгэ лъэпкьым и къуэ нэхьыфл дьдэм, лъэпкь литературэм и къызэгьэпэщаклүэм, къыдалъхуахэм къулыкьу нэс яхуэзыщлам, абыхэм я щхьэхуитыныгьэм папщлэ зыуи къыщымыхьуу зи псэр щлэзытам апхуэдэпцл теплъхьэ, напэтэх хужыплэ зэрымыхьунур къызыгурымылүахэр усаклүэм нэхьрэ куэдклэ нэхь насыпыншэщ.

Адыгэ усыгьэм и дыгьэр зэрыкъухьэрэ илъэс ищІым нэблэгьащ. Абы и тхыгьэ телъыджэхэрщ къэбэрдей литературэм дамэ яхуэхуар, а усаклүэ гьуэзэджэм и щлаклүэ щлагьырщ лъэпкь усаклүэхэр къызыщлэльэтыклар. Абы и тхыгьэ налкьутхэр дунейм къызэрытехьэрэ зэманьфл дэкла щхьэкІэ, абыхэм я пцлэр, я мыхьэнэр, лъэпкь тхылъеджэм хуилэ лъагьуныгьэр нэхь лъагэ мыхьуамэ, зыкли нэхь къэлъэхьшакьым. Абыхэм я жьы къабзэм, я бзий нэхум ноби добжыфлэ, догьагьэ къэбэрдей литературэр, абы и дэтхэнэ зы ехьулэныгьэми налүэу хьболъагьуэ а усаклүэ псэемыблэжым и Іэужь. Езы зэман дьдэр зыпэмыльэщ усаклүэм и тхыгьэ хьэлэмэтхэр псэунщ и анэдэльхубзэкІэ псалъэу зы адыгэ дунейм тетыху.

ХЬЭКІУАЩЭ Андрей,
филологие щлэныгьэхэм я доктор

ГЪУЭГУГЪЭЛЪАГЪУЭ

Адыгэ литературэм и классик ЩоджэнцЫкІу Алий и гьащІэ гьуэгу кІэщІыр уи нэгу кьыщІэбгьэхьэжмэ, абы псэукІэ тынш и натІэ итауэ пхужыІэнукуым: сабиигьуэ хуэмышІа, пэжымрэ щІэныгьэмрэ хьэзаб пылгу кьащыкІэлъыкІухьа щІалэгьуэ, и псэугьуэ дыдэу Бобруйск дэт фашист гьэрыпІэм щиха гьащІэ кІэщІ. ИтІани, Алий и ІэдакьэщІэкІхэр щызэхуэхьэсыжа усэ тхылъитІыр кьапщтэрэ, кьызэрымыкІуэу бзэ тынш дыдэкІэ тха абы и усэхэмрэ поэмэхэмрэ укьеджэмэ, щхьэхуимыту уогупсыс: «И насыпщ и лъэпкьыпсэм, мылІэжыну и Хэкум апхуэдэ сурэт телъыджэ кьыхуэзыгьэнэфам».

ЦІыху кьэс уафэм вагьуэ щІІэу жаІэ. Абы кьыкІраци, вагьуэ кьэси щІыльгэм езым и цІыху щІІэжщ. Вагьуэр мэункІыфІри, цІыхур дунейм йохыж. Лъэпкь кьэси иІэгьэнщ вагьуэ щхьэхуэ. ЩоджэнцЫкІу Алий ди лъэпкьым и апхуэдэ вагьуэу жыпІэ хьунуц: ар блэху, усакІуэм и анэдэльхубзэм и макьри жьжьэ Іууэ псэунуц.

ЩоджэнцЫкІу Алий и ІэдакьэщІэкІхэм сыщриплъэж мы тхыгьэр фІыуэ слъагьу усакІуэм кьыгьэуша си гупсысэу аркьудейщ.

СщІэжыркьым Алий зыми хуумыгьэдэфын и хьэтІ псэгьэтыншым япэу нэІуасэ сыщыхуэхуар. Иджы ахэр симыгьусэу зы махуи дунейм сытемытыфыну кьысфІоцІ. Иджыри седжэжарэт жыуагьэІэ зэпытщ Алий и ІэдакьэщІэкІхэм.

Ильэс плыщІрэ езанэм итурат ЩоджэнцЫкІур, и гьащІэм кІэух гушІыхьэ щигьуэтам щыгьуэ. УсакІуэ нэсым и хэгьэгум бий кьэбгьэрыкІуа щхьэкІэ, и кьалэмыр зэригьэтІыльэкІыркьым. И лъэпкьрац абы и уэрэд нэхьыфІхэр зыхуиусыр, и лъэпкьым бгьурыту Іэцэ кьещтэ, псалгэрэ фочышэкІэ бийм ебгьэрыкІуэну. Арат ищІар ЩоджэнцЫкІу Алии, Хэку зауэшхуэм щІидза нэужь. Зауэр кьыщыхьэя япэ махуэхэм абы итха сатырхэм я гуащІагьыр нобэми зыхыбощІэ.

Хэт икІи дапщэц усакІуэм и гум япэ шэр кьезыутІыпщар? Ар зыми кьыбжиІэфынукуым. Ауэ хэти ещІэ а фочышэр жыхьэнмэм кьызэрикІар: абы иукІыр зы цІыхуми, мелуан бжыгьэхэр докІуэд. Пушкин зыукІа Дантес и фочышэм зи псэ хихар урыс усыгьэм и дыгьэу кьалъытэрт. ЛІэщІыгьуэ куэдым пхыкІынуц иджыри а шэм и узыр. А фочышэ дыдэрщ Лермонтовыр, Байрон, Петефи Шандор, Маяковскэр зыукІар... А шэр зэм усакІуэм и пщэм ешыхьэкІа кІапсэу зэролгадэ, Есениным кьызэрыщыщІам ещхьу, зэм фашистым и фочым Испанием Гарсиа Лоркэ щихуыну зыщезэд, зэми фашист гьэрыпІэм ис ЩоджэнцЫкІу Алий мэжэщІаллагьэм щрегьэлІыкІ.

Иджыри лІэщІыгьуэ куэдкІэ егупсысынуц цІыхухэр: сыту куэдыІуэ хузэфІэкІынут ильэс 37-рэ фІэкІа мыхьуауэ зыхэджэла уэсыр и лымкІэ изыІа Пушкиным; сыт хуэдиз гупсысэ куу кьыгьэщІынут Лермонтовым и зэчий лъэщым, ар дунейр кьутэжыхукІэ ильэс 27-м нэхьрэ нэхьыжь мыхьужыну кьыхуимыухамэ. Сыт хуэдиз гурыщІэ щхьуэкІэплъыкІэхэмкІэ и псэр хуэгьэусэнут Есениным, езы Урысейм и уафэм ещхь абы и нащхьуэхэр ильэс 30-м зэтримыпІэжамэ. ЩэщІрэ блырэ фІэкІа мыхьуа Маяковскэм-щэ? Лермонтовым и ныбжьым фІэмыкІа Петефи Шандор-щэ? А псори дэ игьащІэкІи кьытхуэмышІэну кьуажэхьу кьытхуэнэнуц.

Шэч хэлькьым, «Кьамботрэ Лацэрэ» роман-эпопеемкІэ и лъэпкьым и псэукІамрэ лІакьуэ-лІакьуэкІэ Кьэбэрдейм щызекІуа

зэгурымыIуэныгъэхэмрэ я сурэт наIуэ кыызэзынэкIа ЩоджэнцIыкIу Алий зригъэхъулIэфыну плъапIэ куэд адреЙ дунейм зэрыздихьам.

Сэ фIыуэ сощIэ ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зыбгъэдэзгъэуэвэ усакIуэхэм я лъагагъыр. Абыхэм адыгэ усакIуэр езгъапщэкIэ, езгъэлейуэ кысщыхъуркыым. Ар икIи зэгъэпщэныгъэкъым.

Инкыым ЩоджэнцIыкIу Алий кызыыхэкIа лъэпкыыр. Ауэ Пушкиным – урысхэм, Руставели – куржыхэм, Петефи – мэжэрхэм хуащIар и лъэпкыым хуэзыщIар, шэч закъуи хэмылъу, щэджащэщ.

Гугъут икIи пщIэшхуэ пылт и лъэпкъ литературэм и лъабжьэр игъэтIылъу абы адэкIэ зэрызиужьыну гъуэгум тезыгъэуэвэ усакIуэм и къалэныр. ЩоджэнцIыкIу Алий и усыгъэм адыгэ IуэрыIуатэм лIэшIыгъуэ бжыгъэкIэ зэхуихъэса лъэпкыыбзэм и IэфIыр зыщIишащ. Дунейпсо литературэм и ехъулIэныгъэхэр щапхъэ хуэхъури, дыщээрылэу кыызэрыщэщэц зэманым и гур кыщцеуэ, гугъэ дахэкIэ гъэнцIа пщэдейрей махуэм хуэплъэ ЩоджэнцIыкIум и мыкIуэдыжын сатырхэр.

Алийщ адыгэ тхыбзэр зэфIэзыгъэувар. Абы и IэдакъэщIэкIхэм я бзэ яIурылгыжу хэтыр лIыхъужьхэм я закъуэкъым, атIэ псыежэхри, губгъуэри, щIылъэри, уафэри, дыгъэри, жыгхэри, Хэкум и уафэгум ит пшэхэри псэ яIуту щопсалъэ.

А псом ушегупсыскIэ, уи гур хохъуэ, усакIуэ щIалэхэм я лIэкIэри пщыгъуищэркыым. Зыми ицIыхуркыым ЛоркэзыукIар, ауэ щыхъукIэ зэрыдунейуэ усакIуэр ягъэлапIэ. ЗыгуэркIэ дантесхэмрэ мартыновхэмрэ я цIэхэр дигу кыинэми, абыхэм гыбзэр игъащIэкIи якIэрыкIынукукыым.

УсакIуэр пхуэукIынууц, хъэпсми пхуидзэнууц, ауэ лъэпкыыпсэр кызыпхыпс абы и псалъэр пхуэгъэлIэнукукыым икIи пхуэгъэпщIкIунукукыым. Дыгъэм ещхыци, абы цIыхугур къегъэнэху, цIыхупсэр гуфIэгъуэрэ гушхуэныгъэкIэ егъэнцI, акъылыр нэху ещI, нэху псори кIыфIыгъэм пэщIегъэуэври, зыми гу зыльримыгъатэу токIуэ.

ЩоджэнцIыкIур ящыщI лъагъуныгъэкIэ гъэнцIа лэжьакIуэбэм хуэгъэза и псалъэ купщIафIэр жиIэным кыыхуигъэщIа усакIуэ гупым. Абы хузэфIэкIырт гъащIэр кыызэрыунэхурэ цIыхугум щызэтрихъа гукъеуэхэмрэ хъуэпсапIэхэмрэ кыигъэпсэлъэну.

Алий псалъэкIэ сурэт зэрыхуэщIым кыщынэртэкъым, ар икIи цIыхушхуэт. Иджыри псэуц абы и ныбжьэгъуу, и лэжьэгъуу щытахэр, ар илъагъуну, абы епсалъылIэну кызыыхуихуа цIыхухэр. А псоми зыжьэу къаIуэтэж Алий тхэным мурад хуэзыщIа щIэблэм защIигъакъуэу зэрыщытар, зэчий хъуаскIэ фIэкIа зыбгъэдэмылъми и хъэл щабэмкIэ еуцийуэ зэрыбгъэдэтар.

ГукъэкIыж мащIэкъым ЩоджэнцIыкIу Алий теухуауэ щыIэр. И чэзур къэмысауэ пIэрэ ахэр псори зэхуэтхъэсыжу абыхэм тхылъыщIэхэр къахэдгъэхъуэным. И гъащIэ гугъумкIи, и хъэтI зэщIэлыдэмкIи кыилэжьащ ар Алий.

СщIэркыым адыгэ литературэм и уафэм иджыри кыщыпынэну вагъуэхэр зыхуэдэнур, ауэ сыт щыгъуи ЩоджэнцIыкIу АлийкIэ зэдэж вагъуэр абы щыблэнууц, сыту жыпIэмэ, аращ адреЙхэм я гъуэгур къэзыгъэнэхуар.

ТХЪЭГЪЭЗИТ Зубер,
КъБР-м и цIыхубэ усакIуэ

ДИ ЗЭХУЭДЭ КЪАЛЭН

Зэчий ин зыбгьэдэлъым и Іэдакгэ кыщІэкІахэм лъэхъэнэ къэс цІыхухэм хуаІэ бгьэдыхьэкІэхэр, зэрадж-кыызэралъытэ щІыкІэхэр зэхуэдэкъым. 90 гьэхэм ЩоджэнцІыкІу Алий и творчествэм дэ кыыхэтха дерсхэр нэхь хэлэтыкІауэ хуэгъэзат лъэпкъым и гупсысэр, бзэр, щэнхабзэм и лъапІэныгьэхэр къэлэтыжыным, къэгъэщІэрэщІэжыным.

Ноби дяпэки а мыхъэнэхэр бгьэтІыль мыхъуу гьээщІэн хуейуэ къонэж. Ауэ лэщІыгьуэ блэкІар щіух илгьэхэм наІуэ къэхуащ ЩоджэнцІыкІу Алий хуэдэ тхакІуэхэм я гуащІэм къыгъэуэв нэгъуэщІ дерсхэри: лъэпкъхэм я зэныбжьэгъугьэр гьэбыдэным ехьэлІа Іуэхугьуэхэр зэи къэбгьэтІасхьэ зэрымыхъунур, къыдэкІуэтей щІалэгьуалэр зэпыу имыІау абы щІэгъэджыкІыныр, цІыхур къыщІыгьэщІар, дунейм щІытетыр езым къыкІэлъыкІуэ щІэлблэм гьуэгу яритыныр, гьащІэм пищэныр, Іэщэ имыгьэдэлъэныр, лъы имыгьэжэныр зэрыарар.

ИтІанэ. ЩоджэнцІыкІум и поэмэхэр къэлъытэн хуейщ щэнхабзэмрэ гьуазджэмрэ я мардэ зэмыщхьэмкІэ. Дуней псом къэбгьэцІыху хъун тхыгьэхэщ ЩоджэнцІыкІу Алий и къалэмым къыщІэкІахэр. Алий и ІэдакгэщІэкІ нэхь лъэщ дьдэ, усэу тха «Къамботрэ Лацэрэ» романым ипкъ иткІэ художественнэ фильм техын хуейуэ зэманым къегьэуэв, ди экономикэр сыт хуэдизу щытыкІэ гугьум имытми. Апхуэдэ кинор зыхузэфІэкІыну творческэ къарухэри, хьэрычэтыщІэхэу, бизнесменхэу мылкъукІэ къызэзыгьэпэщыфынухэри, мы Іуэхур къыдихыу унафэ тэмэм хуэзыщІыфынухэри лъэпкъым и мащІэкъым.

УсэбзэкІэ тха романыр киноуэ гьэувыным хуэхъэзырым хуэдэу, монтаж зэхэлъыкІэм тету тхащ. Дуней псом щыцІэрыІуэ кинорежиссёр Эйзенштейн Сергей Пушкин Александр и «Полтава» поэмэр зэпкърихыурэ жиІэгъащ урыс тхакІуэшхуэм гьащІэм и теплгэ нэхьыщхьэхэр монтаж гупсысэкІэм тету къызэрыхигьэщхьэхукІыр, къызэригьэнэІурытыр, «лейр зэрыпиупщІыр». Апхуэдэщ адыгэм ди усакІуэшхуэ ЩоджэнцІыкІури.

ЖытІам и тегьэщІапІэщ «Къамботрэ Лацэрэ» романым щыщ дэтхэнэ пычыгьуэри, псалгэм щхьэкІэ, ЗекІуэлІокгьуэ Къамбот Тембот дэдэм и пщыІэм зэрэблэгъа щІыкІэр къэзыгьэлъагьуэ теплгэгуэр.

*ЗекІуэлІокгьуэ си унэцІэщ,
ХьэщІэн хуейуэ сыкьэкІуащ.
Ехьэх Іэщэр, сыгьэпсалгэ,
Сэри цІыхум сыкьилгьхуащ...
ЩыжриІэм, лІыжъ жьакІэхур,
Щегьуэжсауэ, мэукІытэж.
Жыжъэрыуэу и фочыжъыр
Хуэму бгьуэщІыгым ирелъхьэж.
ХьэщІэ щІалэм фІэхъус гуапэу
А лІыжъ хьыжъэр къыщекІуалІэм,
Лы и щэнкІэ шагъдий фэкъум
ЗекІуэлІ и кьуэр къыщепсыхым,
Ар гьуэгуанэ зэрытетыр
Лыжъ жьакІэхум къыщІыхуащ,
Дэхуэхуауэ зэрыщытым
Шы жэщІамкІи гу лъытащ.*

*... ЗекЛуэлЛокзуэр еблэгъащи,
Щыхьыл жьахэр хуегъэкЛуатэ,
Мээ тенджызым и лыхъужьыр
Хьэщлэ щлалэм кьобзэрабзэ.*

Сыту дахащэу тха! Убгъэдэтым хуэдэу болъагъу Тембот дадэ жьакЛэхур, щлалэ кьекЛу ЗекЛуэлЛокзуэ Къамбот, «лЫ и щэнкЛэ шагъдий фэкъум», кьепсыхауэ пщЫлэм еблагъэр, шы жэщлар, хуэму бгъуэщЫм иралъхъэж жыжьэрыуэ фочыжьыр, щыхьыл жьахэр... Мэб-зэрабзэ ЩоджэнцЫкЛу Алий и адыгэбзэр, налкьутналмэсу мэлыд. Ап-хуэдэ защлэу, адыгэбзэм и философии кууплэм кьыщыщлэуэ тхащ и поэмэхэмрэ усэхэмрэ.

Художественнэ тхыгъэхэм кьадэкЛуэу, Алий хьэлэмэтыщэу кьигъэсэбэпырт публицистикэм и кьарур, образхэмрэ гупсысэхэмрэ зэщлэту зыхэхуэна тхыгъэхэмкЛэ лъэпкъым зригъэуэщлэрт.

Цыхубэм хьэлэлу яхуэлэжъа зы усакЛуэшхуи дунейм тетауэ е тету кьыщлэкЛынкъым езыр щалъхуа, и сабиигъуэр щекЛуэкЛа щЫпЛэр имыгъэфлауэ, имыЛэтауэ, цлэрылуэ ищЫну хэмытауэ. УсакЛуэри зи кьарурэ зи гуащлэкЛэ псэужхэм кьахэкЛа цыхуш. Араш абы «щалъхуа щЫпЛэр фЫуэ зылъагъум дунейр зэрыщыту фЫуэ елъагъу» псалъэхэм кьарыкЛ мыхъэнэр адрей цыху псоми хуэдэу щлехьэллар. Щалъхуа Кушмэзыкьуей кьуажэм, Бахъсэн щыналъэм щыЛэ адрей кьуажэхэм щыпсэу цыхухэм заригъэуэщлэурэ, публицист ЩоджэнцЫкЛу игу пщтырагъкЛэ гьэнцла усыгъэхэмкЛэ щлэбэнырт лъэпкъ псом и зыуэщлэныгъэм. ОНО-м щылэжьэныр имыдэу егъэджакЛуэу школым кЛуа щлалэм районым ис цыхухэм усыгъэхэмкЛэ захиугъазэрт лэжьыгъэ лэнатлэхэр егугъуу ирахъэкЛыну: еджакЛуэ цЫкЛухэм – фЫ дыдэу еджэну, егъэджакЛуэхэм – зэманым хуэфашэу лэжьэну, мэкъумэшыщлэхэм – щыр фЫуэ ялъагъуу, гъавэр хашлэу, бэвыгъэр я лэужьыну, кьуажэ Совет лэжьакЛуэхэм – я пщэ кьыдэхуэр кьанэ щымылэу ягъэзэщлэну.

ЩоджэнцЫкЛу Алий образ гукьинэжхэмрэ гупсысэ куукЛэ гьэнцла публицистикэкЛэ лъэкЛаш Бахъсэн щыналъэр Кьэбэрдей псом шапхэу яхуигъэувыну, Бахъсэн ГЭС-м и нурыр республикэм исхэм ятрыригъэдзэну. АрдыдэмкЛэ налуэ кьохъу художественнэ кьарууэ усакЛуэм и тхыгъэхэм яхэлъым публицистикэм и мардэхэри зэрагъусэр, зэрабгъэдэтыр: занщлэу гу зылъумытэ «щапхэа цЫкЛухэр», ауэ мыхъэнэ зиЛэхэр, нэлурыт ещл, ихъуреягъкЛэ кьыщыхъу-кьыщыщлэхэр зэпкърех, и лъэхъэнэгъухэм я луэхушлэфэхэм, кьыщалъхуа щыналъэм, кЛэшлу жыпЛэмэ цыхухэр зыхуейм, абыхэм ягу щлэгъум, ахэр зыхуэныкьуэм егъэплейтей, гъащлэр ипэкЛэ кЛуэтэным, щлэм гьуэгу етыным щлэбэн, абы зэран хуэхъухэм щысхьырабгъу имылэу псалъэ жан, псалъэ шэрыуэхэр яредз.

УсакЛуэм а псор щлэжыыр адыгэ цыхушлэм и щхъэузыхьырщ, абы и кьэкЛуэнурщ, художник иным зэрихабзэу, гурэ псэкЛэ зыхищлэу, ллэшлэгыуэм нэ жанкЛэ кьыпхроплъри, а кьэкЛуэнур зыхуэдэр дегъэлъагъуф. Ар зыгъэналуэр лъэпкъым хуилэта художественнэ усыгъэхэм я закьуэкъым, атлэ а лъэпкъми абы и щлэблэми яхуэмыфашэ луэхугъуэхэр зылэжь цыхухэм ятритыхъа фельетонхэми икьукЛэ мыхъэнэшхуэ ялэщ.

ЩоджэнцЫкЛуум и фельетон усыгъэхэм флэкЛа ухуейкъым езыр щыпсэуа лъэхъэнэм абы триха цыху сурэтхэр зэрылупщлэрт икЛи зэры-

пэжыр кърибгьэлъэгьуэн папщІэ. Ауэ зэманыр кІуэтэху, нэхъри наІуэ кьэхъуу хуежъащ нэгъуэщІ социальнэ типхэр – цІыхухэр кьизымыдзэ, ахэр зыхуей-зыхуэфІхэм зи нэр хуэзыуфІыцІ, дэ дыкоммунистц жаІэу кІэрахъуэхэр зыгьэдалъэ администратор-унафэщІ «ткІийхэр».

Гу хьэлэлрэ псэ кьабзэрэ зиІэ лъэпкъ усакІуэр ятеплъэ хьууэ щы- такъым апхуэдэ унафэщІхэм. Апхуэдэхэращ 30 гьэхэми, кьыкІэлыкІуэ илъэсхэми Совет властым, социализмэм я щІыхьыр цІыхубэм я пащ- хьэм щызыгьэлъэхъшар. Публицист ЩоджэнцІыкІум икьукІэ шэрыуэу игьэпса «КІэрахъуэшхуэ» фельетонымкІэ кьыджеІэ апхуэдэ цІыхухэм я сэкъатыр: жаІэ псалъэмрэ ялэжъ Іуэхумрэ зэрызэтемыхуэр.

*Хэт кІэрахъуэжъу гьущІ бзаджэр
Лыхъужь дамыгъэу зезыхъэр,
Пщы хьэщІэжъ хабзэу,
ди губгъуэм
Зыщигьэбэгьурэ зеджадэр?
Хэт кІэрахъуэжъым теуІуэу,
ЗигьэпсчэуІуурэ пагэжъыр,
Зи шы лъэрыгъыр яубыду
Ирагъэпсыхмэ, гуфІэжыр?
Апхуэдэ лыхэр зыщІэкьур:
Ныбэм кьыхуэщтэр ишхын,
Пшынэ зыщэуэм, ефауэ,
И кІэрахъуэжъыр щыуэн...
... Пшэ зэрانیІакІуэ хьэсэбгъум
Кьытехуэразэр трекІ,
КІэрахъуэжъ хьэлъэкІэ нэмыси
ЗыхуезыгъэщІри ІурекІ!*

Ди лъэпкъ усакІуэшхуэм теухуа тхыгьэр духыну дыхуейт мыпхуэ- дэ псалъэхэмкІэ.

Алий и гупсысэ псынэм нобэр кьыздэсым кьыщІэдмыгьэлъащэу кьекІуэкІащ. Ауэ иджыри апхуэдэу кІуэмэ, мыгувэу дыщІегъуэжынщ. Сыту жыпІэмэ, усакІуэ лъапІэм и творчествэр кьэхутэным ехьэлІауэ гьунэ зрамылъя лъэныкьуэ куэд иджыри щыІэщ. А кьэхутэныгьэхэм яІэну унэтІыныгьэ псоми дэ и гугъу тхуэщІынкьым, шэч зыхэмы- лъыр журналистикэм, нэгъуэщІу жыпІэмэ публицистикэм и мардэхэм ит абыхэм яхэтын зэрыхуейрщ.

Адыгэ щІэблэ кьыдэкІуэтейм ноби арэзы укьыщІу ящІэркьым ЩоджэнцІыкІу Алий и гьащІэмрэ и усыгьэ щыпкъэхэмрэ. Ахэр адыгэ лъэпкъым нэсу ябгьэдэлъхьэныр псоми ди зэхуэдэ Іуэхущ.

БЖЭНЫКІЭ Мухьэб,
*КьБР-м щІыхь зиІэ и журналист,
филологие щІэныгьэхэм я кандидат
2015*

ШоджэнцЫкІу Алий теухуа усэхэр

КЫЩОКЪУЭ Алим

* * *

Усэ кьарукІэ бийр бгъэсу
Льагъуэ насыпым хуэщІат,
Уигу щыплъэм уи Іэр нэмысу
ХэщІаплэ дэнэ щыщІа?

И кІэм нэмысу уэрэдыр
Дыщэ бжъамийри пкьута?
Льым ила стиххэр ныкьуэтхыу
Бийм фІауану кьыщта?

Зи адэ ла щІалэу, слъэмыкІу
Уэ уи кІуэдыплэр согъей,
Нэпс щтырхэр щІагъэкІу
Хьуащ кьуэшхэр нэщхьей.

Нэпс Сэтэнейми и мащІэщ, —
Уэ уигъеину льэмыкІ,
УэркІэ ныбжъэгъухэр гумашІэщ, —
Я гум зы махуэ уимыкІ.

Нарт и кІуэдыкІэр пхуэфашцэт
Ер уэ уи натІэ щыхьуам,
СщІэркъым и гьуэгур уи мащэм,
СщІэркъым гуІэплэ пхуэхьуар.

Кьуршыбгъэ льэщыр мылъатэм,
Дамэр кьутащи — ешэщІ,
Усэр зыгъэлур мыпсалъэм,
НэпскІэ уІэгъэр етхьэщІ.

ЗэуапІэм льыр щІлэжу уизгьуатэм,
ФыщІэу си щІакІуэр птеспхьуэнт,
Си пкьым кьинари зы джанэм,
УІэгъэр спхэну счэтхьэнт.

Уи гузэвапІэр сэ сцІатэм,
Алып къарэ жэрыр нэсшэнт.
Уэ уцъшэскІэ шыр ятэм,
Лъапэр лъэрыгъым хуэсшэнт.

Уи лъэрыгъыпсыр сэ слыгъыу,
Шым сыдэжэни слъэкІынт,
Уэ усхъумэныр нэрыгъыу,
Сыт и гугъуехъи сшэчынт.

ЩОДЖЭНЦЫКІУ Іэдэм

УАХЪТЫНШЭ

Алий,
Уи усэр
Цыхум я гум
ГъащІэ уэрэду
Щожыгъыру.
Мамыру, хуиту
Цыхур цыгум
Тетыным
ХуэщІащ ар къару.

Цыху цыкІум насып
Я натІэным
Псэемыблэжу
УщІэкъуащ.
Уи цылылъи лъэпкъи
Хуитыныгъэм
ЗэрыпэлэщІэмкІи
Уигу ныкъуащ.

Абы къыхэкІкІи
Уи къалэмыр
Лыгъэгъэбатэу
Бэм хэпхъащ.
Шыщхъэмыгъазэу
Залымыгъэр
КІуэдыным
ГъащІэр уэ хуэптащ.

Цыхугьэм, лыгьэм
Хуэуахьтыншэ
Уи усэр ноби
Мэжьгьыру, —
Зэлзэпсэу гьащIэр
Зыхь ди цыхухэм
Хуодэрэжэгьуэ,
Хуокъару.

КИУАЦ БетIал

УДИГЪУСЭЦ

Усэ гьуээзджэхэм я макъамэфIкIэ
Уэ адыгэкъуэхэр доущий,
Уи цхьэр щымыIэми, кьуэшыбзэ IэфIкIэ
Уэ укъытхотыр, Алий.

ТщIэркъым шэ фьщIэкIэ кьоуэу уи псалъэр
Щыпуигьэчар уэ ди бийм.
Ауэ псыгуэху хуэдэ лъэща пшыналъэр
МылIэж макъамэщ, Алий.

Уи усэ гуакIуэхэм, емьш сэлэтуэ,
Уи лъыр ящIэжыр иджьи,
ЗекIуэ укIуауэ убанэу укъэтуэ
Ноби догугьэр, Алий.

Уэ мыжурэпэкIэ щыгум уитхыхьуэ
Бийм зыхебгьащIэрт хьэл ткIийр,
Уи псалъэ лъэщыр бийм цхьэщыгьуэ
Уитащ зэуапIэм, Алий.

Ди зэман лъапIэр мыщIэщыгьуэджэщ,
УиIэуэ щытми гьащIий,
Уэ гьащIэ ныкьуэми бгьэщIар гьуээзджэщ,
Зэи тщымыгьупщэу, Алий.

ДИ АЛИЙ

Нэхъыжь уахэсмэ, задебгъэкІурт жьыми,
Уахэхуэм щІалэгъуалэми, Алий,
Акъыл упахыу шытащ.
Жьыми щІэми
Уахуэпсэ къабзэт, ещху уэ сабийм.

Куэд зымыгъащІэу куэд зылбагъу жыхуалэр
Уэ пхуэдэлІ гуэрти, куэд уи нэгү щІэкІат.
Къыттетт сыт шыгъуи, ди Алий, уи нэлэр —
Дэ дыщыпхъумэт уи фэм уэ дэкІам.

УкъыщІалъхуар уи хэкум и насыпыр
ХуэбгъэбжьыфІэну арти — ар уолэт,
Хэпшт уемызэшү щІэныгъэшхуэ псыпэр
Уи псэр хуэщІауэ лъэпкъым анэмэт.

И насыпт уэ пхуэдэкъуэ зиІа лъэпкъым:
ГуфІэгъуи гуауи дэбгуэшащ абы,
Ар уи гум, уи псэм — псоми уи Іэпкълъэпкъым
Лъыуэ щІэт псомкІи пщІырт, Алий, къабыл.

Дунейр тІэу пкІэгъуэ пхуримыкъут уи хэкум
Хуэбус уэрэдыр бэм щипхъуатэм деж.
УкъипсэлъыкІти, Алий, лъэпкъым и гум,
Ар уэ езым сыт шыгъуи къыпхуэпэжт.

Нэхъыжь уахэсмэ, уабжырт нэхъыщІэфІу.
НэхъыщІэм нэхъыжьыфІу удиІащ.
Алий, гуращэу уиІам сэ пысщэфмэ,
Уэ пхуэфэщэн къуэш сыпхуэхъуау аращ.

ГЪУБЖОКЪУЭ Лиуан

ГЪУЦІ КІАПСЭ БАНЭМ
ГЪАЦІЭР КЪИХУХЪАМ...

ШоджэнцІыкІу Алий и фэеплэу

УсакІуэм зауэм шаІэщ лэкІэ щхьэхуэ:
ГъуцІ кІапсэ банэм гъацІэр къихухъам,
Мыжурэу къахуэнэжыр я кълэмци,
Шэ плъауэ усэр ирадз бий щыкІам.

Жэуапү къратыжми фоч лъэдакъэ,
Лъэгуажьэмыщхьэ зыхуамыщІ зэй бийм,
Псэ пІалъэ кърыщыхуащІми зы дакъыкъэ,
Я Хэку и щІыхьыр ямыгъэульий.

Ажалыр къахуэхъуами бжэм нэхь благъэ,
Адэжь жьэгу пащхьэм ахэр щІогупсыс,
Езыхэр щхьэхуимыгми, щІэблэм тыгъэу
Щхьэхуитыныгъэм и уэрэд хуаус.

Хуоусэ Іущэщэжу псыхьэлыгъуэ
Гъатхэпэ мазэм лъагъуэ хэзышам.
Хуоусэ къуалэбзухэу зи гуфІэгъуэ
УэрэдкІэ пщэдджыжьыпэм хуэушам.

Хуоусэ, дыщэ щІыІуу зэщІэпщІыпщІэу,
Мы щІым кърэабэ цІыкІуу кърыхэжам,
ГурьщІэ кърэбзэр ІэфІу зыхэзыщІэу,
НыбжьыщІэхэу пщыхьэщхьэм зэІущІам.

И телхьэщ пэжми, усакІуэр жьэ нахуэщ.
Лей мыгъэгъуныр лэхукІэ имыужэгъу.
Лъыиф лъыкІыу хьэкІэкхьуэкІэ щыльхухэм
ЩІыхуэхъури арщ усакІуэр я нэм бжэгъу.

Зэман блэкІами, кърэуэж рифмэр щыблэу,
Лейзехьэ пащхьэм абы иль щещІэж.
Мыужьыхьж вагъуэу цІыху хейм я гум щыблэу
Я усэр гъащІэм кърыхуощІэрэщІэж.

УсакІуэр, щытми бийм и ней кыщыхуэу,
 Лъэужь къэмынэу зыукІыфыр хэт?
 Абыхэм къахуонэжыр гъащІэ щхьэхуэ:
 Ягу и къеуэкІэр усэм ритму хэтц.

ЕЛГЪЭР Кашиф

САПОДЖЭЖ ГЪЫБЗЭКІЭ УИ УЭРЭДХЭМ

ЩоджэңцІыкІу Алий и фэеплгу

Мыгъуагъэ инщ, дауи, уи лъэпкъ щхьэкІэ
 Ухъуныр уигурэ уи щхьэрэ зэбгъэж,
 АрщхьэкІэ пэжыр дэнэ пхьын зэпхьэкІыу —
 Дэ насыпыншэу дыкъальхуар сфІощІ пэж.
 Армыхъу джэдыкІэ щІащІэу дыхуэсакъыу
 Тхъумэн хуея лъэпкъ набдзэу ди Алий
 Хуэдэл,
 Уи лъэпкъкІэ уиІэмэ гудзакъэ,
 Дауэ хуэщІ хъунт-тІэ шэпэлудз уи бийм?..
 АтІэми, Алий, уи лъэхъуамбэжыакІэм
 КъыкІэрыху ятІэм и мыуасэ куэд, —
 Къулыкъу ялыгъхэу щытам елыытакІэ, —
 Къэнат ялъэкІри зауэм нэмыкІуэн.
 Уэ уи къулыкъур зэры-Тхьэ ІэщІагъэр
 КъафІэІуэхут къулыкъу къуагъыр зи мэлуху
 «Урар» зи фочхэм?
 Напэр щхьэхуещагъкІэ
 Зыщэфхэм
 Уи лъэпкъ Іуэхури къафІэІуэхут?
 Армыхъу, ди мащІэ къудейм кыщымынэу,
 ДиІэххэ мыгъуэу щымытат уи фэгъу.
 Ущыхъумамэ уэ зыр е-емынэм,
 Ди лъэпкъым Тхьэшхуэм къытхуищІат гущІэгъу.
 АрщхьэкІэ ууейр уэ умыгъэкъакъэм,
 НэгъуэщІым къакъэ къуитын?
 Ди лъэпкъ щыщ
 Тетхэм зауцэхури,
 Хамэм ял узакъым
 УэркІи, лъэпкъ щхьэкІи.

Абы сыти флэщ...
 Атлэми лэщэ лэщлалъхьэну дзыхь
 Зыхуамыщл гупым уэ щхьэ ухадзат?
 Уи лъэпкъым уи псэр хуэщлу щхьэузыхь,
 Пхуамыгъэгъуарэ уэрэд хуэбусар?
 Ауэ, уи напэм япэ псэр ибгъэщу,
 Фэепль тхуэщла уэрэдхэр мыужьыхь,
 Ди лъэпкъым гъэ мин дапщэ къымыгъэщлми,
 Уэ пхуаус гъыбзэм имылэну ух.

ИУТЫЖ Борис

УЭРЭД УАХЪТЫНШЭ

Балладэ

Щоджэнцлыклу Алий и фэеплэу

Илъэсхэр блоклри, гъадэщлэйдэм
 И пшагъуэм хогъуэщэж.
 Цыху гъащлэр щлыгум къытолыдэ,
 А щлыгуми хоклуэдэж.
 Къэзыгъэзэж здэщымылэ
 Хьэрш щлылэм псэхэр хуорс.
 Псэун щлэддзащ иджы, щыжытлэм,
 Ухыгъэр къытклэлъос...
 Мис иджыпстуи: щылыщ гууэщлу
 Цыху зи уахъты къэсар.
 Пхуэлэуэтэщлынукъым гухэщлу
 Абы къылылэсар.
 Усаклуэщ ар. Адыгэ лъэпкъым
 И набдзэщ. И хэкулщ.
 Арщхьэклэ, щлым къыхача жэпкъыу,
 Ухыгъэр къыпэщылыщ...
 Ар къоклуэ!.. Мис!.. Къэсащ!.. Шынагъуэм
 Гуузу хесхьэ гур!..
 Псэм еджэу телъыр зэрилыагъуу,
 Псэхэхым желэ мыр:
 «Алий. Псэ зилэхэм, уэ уощлэ,
 Щхьэж и уахъты илэжщ.
 Гува-щлэхами абы луощлэ

Дэтхэнэ цыхури... Пэжц,
 Гуэхуцлафэу шыцэм я нэхь дахэр
 Уэ Тхьэм кыпхухихат.
 Гу кьуэпс пшынальэкІэ уи лъахэр
 БгъэнцІынуи уи гугъат.
 АрщхьэкІэ уэ укъихъумақъым
 Мы уигу пымыкІ дунейм.
 Псэ гъагъэр игъуэ нагъэсақъым
 Цыху икІэ куэдыкІейм.
 Нэмыплъ и тыгъэм езытахэм
 Тхьэ иныр ятебгащ.
 Схьыжыну уи псэр уафэ лъахэм
 Сэ, мис, — сыкъыгъэкІуащ...»

НэщІащэ куухэр гуІэ нэпсым
 ИгъэнцІу зыльэгъуа
 Псэхэх шынагъуэм, дуней нэщІым
 Хуэпсалъэу, кыщІигъуащ:

«Цыху гъащІэр — зырикІц. Гъуэбжэгъуэщу
 Къоунэхури, — мэбзэхыж.
 Жэнэтыращ псэ къабзэм хуэщу
 Ар щыхъур мыухыж.
 Пхузэлухащи абы и бжэр,
 Къэбгынэ мы дуней
 Зи Іейр зыгъафІэу зифІ зышхыжыр,
 Тхьэр зи уэчыл псэ хей!..»

УсақІуэ лэр кыгъэдэлуауэ
 Псэхэхым кыфІощІыж.

Хихынут занщІэу и псэр... ауэ
 Алий жэуап къетыж:

«Псэхэх... апхуэдэу умыпІащІэ...
 Псэр птыныр... хуабжыу гугъуц...
 Хъуххэну щытмэ... мы си гъащІэм...
 Зы махуэ... кысхуцІыгъу...
 Зэзақъуэ дыгъэм и нур хуабэр
 Мы си пкъым тегъэпсэж.

Зэзакъуэ анэм и Iэ щабэр
 Си натIэм кыытелъхъэж.
 Адыгэ лъахэу хэку щIэращIэм
 Си нитIыр Iугъэплъэж.
 Насып уэрэдкIэ си лъэпкъ мащIэм
 Гур зэ хуэгъэупсэж...
 ЩыщIагъэ дапцэ имыIами,
 IэфIщ сэркIэ мы дунейр...
 А махуэ закъуэр кыызэптамэ,
 Жэнэти сыхуэмейт...»
 Жэнэтым щIыху щыфIыкIыжауэ
 Къэхъуауэ зымышIэж
 Псэхэхыр хуабжъу къэгубжъауэ
 МэхъущIэ, зельгъуэж.
 Еухщ абдежми, гущIэгъуншэм
 Псэ къабзэр ипхъуэтащ...
 Псэр зэуэ хъущ уэрэд уахътынши,
 Абы IэщIэлъэтащ.

МОКАЕВ Магомед

УИ ГЪУЭГУР

ЩоджэнцIыкIу Алий и фэеплэу

Уэри уи вагъуэ исащ мо уафэгум,
 Бахъсэнъпс щыгум ар зэгуэр щыблащ,
 Абы и нурыр кыызэпхыпст пшэ Iувым,
 Уи гъащIэ гъуэгур гушхуэу пхуигъэблащ.
 Уи фIыщIэ жыгри кыыщыгъагъэрт щIыгум,
 Ар дэмыдзыхэт жьапцэ инхэм,
 Уейм,
 Гъагъэу зиIэтырт,
 ЩIэуэн пфIэщIу уэгум,
 Жумарту, пщIыпщIу ар тетащ дунейм.
 Ауэ мы щIышхуэм хъэкIэкхъуэкIэу тетым
 Я нэхъ Iейж бий бзаджэ кыыттеуам, —
 ЗыукIар ахэрщ Лорки ди Азрэти¹, —
 Уи вагъуэр я ныбжъ фIыщIэм щIыхъумащ.
 Анэу ди щIыльэм тетхэм я нэлатыр

¹ Зи гугъу ищIыр балъкъэр усакIуэ Будаев Азрэтщ.

Зыгехуэу Тхьэм и нейри зыщыхуа
 Фашистхэм, лей зехьэнкIэ инат хьуати,
 Уи жьыг гьэгъари, Алий, ягъэсащ.
 Сыту кIэщIыщэ ящIат уи гьуэгу нэхур
 ЛыукIыу зи Iэр лъы щIам щIигъэнам!
 Ауэ, хагъащIэщ бийри,
 Жьыг щхьэкIэхухэм
 Уэгум хуэпабгъэу зыкъалэтыжащ.
 Уи жьыри щIыгум щощIэращIэ,
 Уэгум
 Щылыд уи вагъуэри зэикI имыжыж,
 Уи лъэпкъыр псэхуу уи цIэр абы и гум
 Къынащ уэрэдуи —
 Уилэкъым кIуэдыж.

ЗэзыдзэкIар ЕЛГЪЭР Кашифщ

КЪЭЖЭР Хьэмид

МАДИНЭ, ЖЫСИЭРЭ СЫДЖАТЭМ...

Мадинэ, жысIэрэ сыджатэм,
 Цыху дащэ зэуэ къеплъэкIынт?
 Сэ сыпсэхукIэ а цIэ гуапэр
 Зэи си тхьэкIумэ имыкIын.

Дыгъуасэ къозу телефоныр —
 Си благъэм нысэ къыхуашащ.
 Зэреджэр жысIэу сыщIэупщIэм,
 Къашар Мадинэу къыщIэкIащ.

ЛэжьапIэм сыкIуэу, нышэдибэ,
 КъысIуощIэ гуфIэу си гьунэгъу:
 «Пхьу къысхуальхуащ!»
 «ФIэпщар?» — щыжысIэм,
 — Си пхьум фIэсщар Мадинэщ, Iэгъу!

Адыгэ мы дунейм тетыхукIэ,
 Мадинэ жаIэу цIэ фIащынщ.
 А цIэр зезыхьэ щыIэхункIэ —
 Уэри, Алий, упсэунщ.

Усэхэр

ЩОДЖЭНЦЫКІУ Алий

НАНЭ

Уэ пцлэрэ уи щлалэ цлыклур
Хы луфэм щепэээээхыу?
Щыплэ хамэм анэ-адэншэу
Къуршыжьхэм ар кыыхуэбанэу?

Щылэктым мыбы зы махуи
Луащхэмахуэ сигьэлъагъуфу,
Щылэктым мыбы зы ани,
Нанэ, уэщхыу лэ кыыздилъэфу.

Щыхьэрщ... и лъабжьэр тенджызу,
Гызыжу кхъухьхэр къепщылэу,
Хьэпшыпхэр плэклэ кърахыу,
Ферс флейклэ напэр щалъэщлу.

Си нанэ, а хьэлъээехьэхэрщ
Нобэклэ кыызэдэхащлэр,
«Зейншэщ мы хьарып цлыклур», —
Жалэурэ лэ кыыздэзылэр.

Апхуэдэхэм я лэгухэр пхъашэми,
Си щхьэфэм щабэ кьохуэклыр,
Анэбгъэм си лэр пэжыжьэми,
Гужьеигъуэм абы сыхашыр.

Нанэ, флыти сыктыумылхуамэ,
Бэлыхьхэми ухээмыдзамэ,
Зедзэну уи щлалэ цлыклур
Къэмыхъуу е лэжыгъамэ.

Сыт къуаншагъэу, Тхьэ, уэзлэжьауэ
Дунейм пцланэу сыщлытебдзар?
Дзы имылэу нанэ тхьэмыщклэми
Нэпс щлигъэжу кыщлэбгъэнэр?

Ара уэ уэрызахуэр, —
Сабий гъыбзэр зэхыумыщІыкІыу,
ПхъэнкІийхэм ар щыхэжаекІэ
Ныбэизхэр щыбгъэдыхьэшхыу?

Умыдзыхэ, си нанэ дыщэ,
Лы ищІынщ уи къуэр ІэштІымым,
Зэман кІэщІкІэ ар нэкуэжынщи,
Щыплъэжынщ Бахъсэн аузым.

ЛАЛИНЭ

Бахъсэн уэрыжбыр толькъункІэ
Жъэгъухэм езауэрэ мэхъущІэ,
Гъатхэ щІэращІэм и розэр
Іуфэм зигъафІэу кбылуохьэ,
Псыхьэ хъыджэбзым и дамэм
Пэгун хужытІыр щІеупскІэ,
ГъэпскІакІуэ щІалэхэм щыукІытэу,
Чэсейхъар плащІэхэр зылуельхьэ.

Губгъуэ тхъэрыкъуэр псы Іуфэм
Тыса къудейщи сощакІуэ,
СекІуэлІэуэнуги гъунэгъууэ —
СІэщІэлъэтынкІи сошынэ.
Си нэр а Іуфэм ныбжь дахэу
Къилъагъу фІэрафІэм нытонэ,
Бахъсэн уэрыжъри Лалинэу
Бгы лъапэ розэм добжыфІэ.

А малъхъэдисым псэ щабэр
КъемыІэбыхыу ишащ.
Шыни укІыти щыІэжкъым —
Тхъэрыкъуэ пщэхум ихьащ.
Тхъэрыкъуэ пщэхум и щакІуэр
Куэдыщэ хъуакІэ шэчыншэщ,
Шагъдий шу щІалэхэр Лалинэм
Зэригъэжакъуэри налуащэщ.

Мэз лъапэ розэм и лъэхъум
 Зысхуэмыубыду сихуащ.
 Бжьэхуц бгъафэхууэ бэмпами
 Жьы зэрыщлхури слъэгъуащ.
 Гъатхэ накъыгъэм мэ лэфлхэр
 Уэрыщэу къетри собампIэ,
 Палъэншэу бауэу, а дахэм
 Эгъэхэгъэрейуэри соубзэ.

Къыр пхъэщхъэмыщхъэу а пщащэр
 Къыпычыгъуейуэ ялытэ,
 Къызамытынуи Iыхьлыхэм
 Нащлэр хэльэтурэ ялуатэ.
 Ауэ тхъэрыкъуэм си гуапэу
 Псалъэ лэфл шабэхэр цыжесIэм,
 Си гур зыдэплъэм сэ си Iэр
 Лъэлэсыпауи слъытащ.

Къызогъэзэжыр — Iэ пхъашэ
 Лалинэ дахэм техуакъым,
 Апхуэдэ пщащэм сэ щлхьы
 Ныхуэзмыщлхьри слъэкIакъым.
 А лъагъуныгъэр мыбыдэу
 Тхъэрыкъуэ шырым къытакъым,
 Е теклуэныгъэм цышынэу
 Пщыжь сэрей дэтуэ убзакъым.

Гъатхэ къэрабэр цыгъагъэм
 Дыгъэпс лэфл шабэкIэ зилащ,
 Ццалэгъуэ хадэр Iухати —
 А дахэ цыкIур дыхъащ.

ТЕКИ БЖЭЦХЪЭIУМ!

Махуэр уейци, жьы зэпихум
 Хуарзэу уэсыр кърехъэкI,
 КъуакIи тафи къымыгъанэу,
 Джэбын хужьыр кърешэкI.

Зэман кІэщІкІэ борэньшхуэм
Дуней псори игъэщтащ,
Тафэм хуэфІу мыл Іув пхъафэр
Нэр тепщІыщІэу трилъхъащ.

ГущІэгъуншэу а щІымахуэр
Хунэмысхэм топщыхьыф,
А тхъэмыщкІэм я пкъы хейхэм
Мыл Іув джани щетІэгъэф.

Борэньшхуэр хуэщІа гупым
Я бжэщхъэІум щыфиинт?
Е уэсукхъуэр бей сэрейхэм
Жъы кІэрахъуэм дихъэфынт?

Уэс, Іумылхэр, жъы борэнхэр
Бейм я дежкІэ дыхъэшхэнщ,
Шагъдидижьхэр къыдагъафэу
А жъы фийхэр я джэгунщ.

ФщІэуэ пІэрэ борэньшхуэм
Хэт жьуджалэу иубыдар,
Дунеишхуэм и борэным
Щымышынэу къэтэджар?

Фыз быныбэщ, илІ тутнакъым
ЩІэупщІэну гъуэгу техъащ,
«Дыщэ» дамэу «зиусхъэнхэм»
Я суд унэм хуигъэзащ.

Дуней псори толъкъун хъуащи,
Фыз лъэс щІанэр ныхосыхь,
И щхъэц тІэкІур мыл щыгъэхукІэ
ЗэщІэблащи, и псэр ехь.

Сабий щІыкІухэм я хъыбарыр
Лым хуихьыным йопІэщІэкІ,
Ар илъагъум бэлыхь псори
ЩхъэщыкІыну и гум къокІ.

«Зиусхьэнхэм» я суд бжэлум
Мывэ сыну Iууващ.
Нэхущ вагъуэу уцхьуэнтIауэ
Тэлай куэдкIэ ар Iутащ.

ЗытэлайкIэ, дэп жьэражъэу,
«Дыщэ» дамэр кыщIэкIащ,
Джатэ Iэпцэр иришэхри,
ПащIэжытIыр иIуэнтIащ.

Тутын Iугъуэу кыжьэдихур
Цхьэгум пшагъуэу щокIэрахъуэ,
Хьуанэ бзаджэу кыжьэдэкIым
Фыз тхэмышцкIэр зэфIегъапцхьэ.

«ТекI бжьэщхьэлум! Хьэм улыхьуэм,
Хьэхэм я кхьэм щIатIэжащ!
МазитI хьуащи, большевикыу
А уи лыжьыр щIавэжащ!»

Асыхьэтым нэ пIащитIым
Уэфу нэпсхэр кыщIэхуащ,
Iумыл цыгъуэу нэбжьыц кIыхьым
КIэрыщIахэр кьэткIужащ.

Цхьэщэ ищIу, фыз тхэмышцкIэр
И хьэдащхьэм ныщIолъэлу,
ХьэщхьэрыIуэу «дыщэ» дамэм
Псалъэ фIейкIэ макъ егъэлу:

«Большевикхэр дэ дукIыхукIэ
Хьэдэ ттыжу дыкъэса?
Нэмысыншэ, текI си гьуэгум
Хьэдэ лыхьуэ сэ сыхьуа?!» —

ЖиIэу, папцэу, ину бакъуэу
«Дыщэ» дамэр ежьэжащ.
Жэуап бзаджэм зэцигуауэ
Фызыр гьуэгыу IукIыжащ.

Большевикыу ар цытати —
Адэ закъуэр якулащ,
Нэклум нэпсхэр тецтхэжауэ
Сабий цыклухэм хыхьэжащ.

Бжащхэ гъуанэм, хэ кьугъ макъыу,
Борэныжьыр кьыццогуо,
А гуо макъым сабий цыклухэр
Цэлуклэ-«Іыхьклэ» кьыдожъу.

Унэ гъуанэм кьыса уэсым
Бын тхэмыщклар сытху ищлащ,
Мэжэцлалэм, цыкылэ лэным
Я щхуэц тлэклухэр дэтэджащ.

Хунэмысхэм я хэдагъэр
Бейм я дежклэ дыхьэшхэнц,
Зеиншагъэр куэд гъэхуным
А бзаджэжьхэр хуэжыджэрц.

А бынунэм я хэдагъэр
Куэд дэмыкыу ужьыхащ,
Хейм я лыфлхэу, нып пльыжь цлэтхэу
Большевикхэр кьэсыжащ.

КІЭРАХЪУЭШХУЭ

Шыгъуэ фэкъум и бгъэрыщлар
Пщлэнтлэпс тхурымбэм щлехъумэ.
Нахьтэ фыцлабзэм и клапэр
Бахьэу жьэдихумклэ мэтадэ.

Мывэ дуужьхэм я джабэу
Дыцэ псынабэхэр цыпцлыпцлым,
Адырыщл нэклухэм я мэзхэр
Доджэж гуузу цлопц макъым.

Къуцхьэху бгъэжьхэр а кьырым
Бзухэм ещаклуэу цызоуэр;
Цлопцауэ макъыр зэхахри,
Хэт «джэрдэджэжхэр» зэбгрожхэр.

Хэт шыгъуэ псыгъуэм и щыбыр
Шэнт гъэпсэхуплэу зылытэр,
Колхоз хъэсэбгъухэм я нэзым
Бгъунжу хуеплъэктыу зеджадэр?

Хэт клэрахъуэжью гъуцл бзаджэр
Лыхъужь дамыгъэу зезыхьэр,
Пщы хьэщлэжь хабзэу, ди губгъуэм
Зыщигъэбэгъурэ зеджадэр?

Хэт клэрахъуэжыым теулуэу,
Зигъэпсчэулуурэ пагэжыр,
Зи шы лъэрыгъыр яубыду
Ирагъэпсыхмэ, гуфлэжыр?

Апхуэдэ лыхэр зыщлэкъур
Ныбэм кыыхуэщтэр ишхын,
Пшынэ зыщэуэм, ефауэ,
И клэрахъуэжыыр щыуэн;

Тхьэклэ, властклэ илуэжу
Іэнэм бгъэдэсу къэвэн,
Бжьэр, кыщхьэщыжу, илэту
Хъуахъуэрэ ефэу къэфэн.

Пшэ зэранщлактуэу хъэсэбгъум
Къытехуэразэр трекл,
Клэрахъуэжь хьэлъэклэ нэмыси
Зыхуезыгъэщлри Іурекл!

Пиубыдыфынкъым къуэ щхъуантлэм
Нобэрей дыгъэр дэпсэныр,
Вагъуэ мин куэдхэм я нурыр
А къуаклэ зэвым дидзэныр.

ЛЕНИН

Уи идее иным бэлыхь уэрдыхъур
Щы къуза шарым кыфлэгъэлъэлъ.

Материк жыжьэхэм жыр лъэхъу фыццлэжьхэр
 Уи гений макъымкІэ къызэролъэль.
 Ильич, нып пльыжьбыр щыхэптІа щыплэр –
 Дэ ди планетэм и купсэ налуэщ,
 А уи Іэ лъэщыр щыплэта хэкур
 Лъэныкъуэ псомкІи зы дыгъэ гъуазэщ.
 Пащтыхь лъыифхэм я дыщэ тажхэр
 Уэ укыщальхум ульиигъат.
 Нэрымылъагъуми, я гум укыщлэу,
 Дуней лэжьакІуэр пщыгуфІыкІат.
 Уэрщ япэ дьдэу зы къэралышхуэр
 Цыхугъэ дахэм ныхуэзышар,
 Абы народхэу щыпсэу гъунэжхэр
 ЗэщыгуфІыкІхэу здэпсэу зыщлар.
 Махуэл димыхыурэ уэ хэпса жылэм
 Щыльэм и напэр къегъэщлэращлэ,
 ПсэукІэ дахэм, гъащлэ гуфІэгъуэм
 ХэхъукІа щлэблэхэр уэ къыпхуохъуахъуэ.
 Уафэми щыльэми уэ уи лэжьыгъэм
 Ди цыхухэр тепщэ щидлащ.
 Гъащлэм и дахэр зэхуэгуфІэжхэу
 Абы яухуэхэу щладзащ.
 Уэ уи уэсятхэмкІэ къэгъэгъа хадэхэм
 Я удз дэтхэнэми уи фэр идопль,
 Псалъэ гуфІэгъуэхэм уи цлэр къыхэщурэ
 Уи лъагъуныгъэр ди гум щолыд.
 Сэ планетэхэм сылъэтэфатэмэ,
 Уи цлэр си натІэу везгъэлягъунт,
 Абы я дежым цыхухэр щакъузмэ,
 А си дамыгъэмкІи къезгъэутІыпщынт.
 Уэ насып иныр къыдэзытауэ
 Цыхугъэ адэм псалъэ бжызоІэр –
 Іуэху къэбгъэнахэм къелусэ бийхэм
 Сащымысхьыну узогъэгугъэр.

СЭТЭНЕЙ

Нэ фыццлэ пІащэхэр къызэплэмэ,
 Иджы нэбжьыщхэр пэужкъым,
 Уи къамыл Іэпэхэр, уукІытэу,
 Уи ІэльэщІ кІапэм хэплъхьэнкъым.

Уи жьэгъуху цыкӀухэр пщӀэнтӀауэ
 Гуэлмэдын фӀыцӀэкӀэ къузакъым,
 А уи бгъэ цыкӀухэр зыхузу
 Цыта куэншыбэри пщыгъыжкъым.

Уи Іэдиихур яхуэпщӀу
 Уи гум епщӀахэр уоӀуатэ,
 Утыкум уихъэмэ, уи псалъэм
 Гулъытэ хуащӀхэу къодаӀуэ.

Сэтэней дахэу нэ пӀащэ,
 ДыщӀэгъуэ щхъэцыр зи щӀакӀуэ,
 ЕкӀуу гъэпсауэ уолажьэ,
 Махуэ дыгъэпсым щыхэхъуэ!

Уэ умыгъагъэмэ — сыт дыгъэр?
 Уэ умыгуфӀэмэ — сыт ІэфӀыр?
 Уэращ, си дахэу, сэ си псэ,
 ПсэукӀэ псори зыгъэфӀыр.

Унэ хъумаӀуэу къыпщыгугъыни,
 Сэтэней дахэ, щыӀэжкъым;
 Уэ уищӀэхуну былымкӀи
 КъыпщӀэупщӀэни къэкӀуэнкъым.

Сохъуэхъу уи гъащӀэр кӀыхъыну!
 Щхъэхуитыныгъэр бгъэлъапӀэу,
 Дуней бзылъхугъэм я шапхъэу
 Ухъуну пэжымкӀэ бэнаӀуэ!

КӀУЦӀЭ НАГЪУЭ

Ди нау цыкӀуу аргъуей пащӀэ,
 КъыщамыщӀэм щыдыгъуакӀуэ,
 Жэщ зекӀуэнкӀэ емызэшу
 Шащхъэ Іувхэр зыгъэкӀуасэ.

Уагъэшхакъэ, къэкӀухълъакъуэ, —
 Цхъэ упщӀэурэ, сэ си нагъуэ?
 Шатэгъуэблхэр къуезгъэтынкъэ,
 Нанэ жэмыш зэ кыкӀыжмэ.

КІушэ нагъуэу шабэрыкІуэ,
Дзыгъуэ кІуапІэр зи хэплъапІэ,
Зи напІитІыр къезышэхыу
Дакъэ хуабэм щыщхьэукъуэ!

Уагъэшхакъэ, къэкІухьлъакъуэ,
Щхьэ ушцІэурэ, сэ си нагъуэ, —
Париижьым гу кыплъитэу
Ущыдыгъуэм уигъэщтакІэ?

КІушэ нагъуэу нэщІэукъуанцІэ,
ЛъапцІэ кІуэкІэу лъэмакъыншэ,
Шэ-пІапІухэр, къэшагъащІэу,
Уэзгъэшхынкъэ, сэ си нагъуэ.

ЩЫМАХУЭ

Щхьэхынэу пшагъуэбэм
Щы напэр еуфэ,
Чэф щыкІэщ, жыг тхьуахэр
Щыгъэхум зэрешэ.

КъуэкІыпІэр губжьауэ
Зэм-зэмкІэ къопапцэ,
Жыг лахэр, щэлу щыкІэу,
Псэ жагъуэу зэщІотхьэ.

Псы уэрхэр Іушащэу
Мыл кхьуафэм щокІуасэ,
Іэсахэщ, нэщхьейхэщ,
Мылицэр зэрахьэ.

Щы тафэр зэхуэдэу
БжьэхуцкІэ хуэпащ,
Вындыжьхэу макъейхэр
Шыгъуэгухэм ещІащ.

Ябгащэщ а хьэщІэр:
Щыгушхуэр дэтхьуащ,
И нэщхьыр уфауэ
Губжьащи — бэтащ.

Зехузыр, зешыхьыр,
Аргуэру мэпапцэ,
Шэрэзыр, блэ уэну,
Нэпсейуэ зэрехьэ.

Шы цхьэфэр кьузащи,
Льэбакьуэм дощэлур,
Іэжьальэр шытежкІэ
Дзыхащи догызыр.

Зы фащэр ящыгьыу
Нэм кьищтэр гьуэльаш,
Губжьауэ, фиижу
ЖьакІэхур кьэнащ.

ГЪЭМАХУЭ ПЦЭДДЖЫЖЬ

64

Пцэдджыжь нэхушым и мафІэм
Уафэ джабэпшэр хисхьаш,
Жэщыр зыгьаблэу цыгтахэу
Вагьуэ цІу цІыкІухэри фэгьуаш.

Бахьэр, пшагьуэбэу, шы цхьэфэм,
ТепІэн зыхуищІу, техьаш,
Хьэуа нэщхьыфІэм дэгүфІэу,
Кьуалэбэу цІыкІухэри ушаш.

Пцэдджыжь дыгьэпсым и нурыр
Псы кьабзэ гьуджэхэм тепсащ.
Джабэ мэзышхуэхэр дыгьэпсым
Дэджэгу зэпытуэ нэхуаш.

Жьы шабэ мащІэр гум фІэфІу
Псыхьуэхэм, мэзхэм кьыщопцэ,
Зэлущэщэжхэу бабыщхэр
Псы гущІылушхуэм ныщосхэр.

ГЪАТХЭ

Жьы хуэмыр йоубзэ
Шы напэу нэщхьыфІэм,

ШыкIафIэщ псэушхьэу
Шыслъагъур си пашхьэм.

Псы уэрхэр мэдухэр,
Пэрыуэ ямышIэу,
Я Iуфэм мардэншэу
Бзу цIыкIухэр щобыбхэр.

Щофийхэр бжэндэхъухэр
Жыг пцIанэм я щхьэкIэм,
Мис, къуаргъхэм я абгъуэр
ФIащIыхьхэр щиху лъагэм.

Ди щIыгум анэбгъэр
ИтIатэщ жумартуэ,
И бынхэр и бгъуэщIым
Хуреджэ хьэщIакIуэ.

Си гуапэщ псэ зиIэр
ГуфIэжхэу слъагъунуэ,
Абыхэм ящIыгъууэ
Анэбгъэм сефэнуэ.

Уэ щцIэркъым, си тIасэ, —
Сэ быдзыр щызнакъым,
Иджыри анэбгъэм
Си натIэр щIэкIакъым.

Уемыплъыт щхьэц тхьуахэм,
Джэгунхэщ а хужьхэр,
Си дежкIэ махуэшхуэщ,
ГуфIамэ си щIыльэр.

УтхыщIыт уи дамэр,
Псэ хьэхууэ си гъатхэ,
Бжэндэхъухэм уэрэдхэр
Жегъэлэт нэхь инуэ!

Бгы къырхэм щахакIэщ
Пшэ джанэр я щIыфэм,

Дыгъэпсым и нурым
Халъащлэр я жьаклэр.

Сытыбзэ зэрашэр
Накъыгъэу бдэслъагъухэм,
Сыт пшынэ зэбгъауэр
Си нэхуу уи бзухэр?

Ей, дахэ, уи дежым
Лъагъуныр щыкуэдщ.
Ей, дахэ, уи дежым
Іэфыгъэр щыинщ.

Уэрщ пэжуэ къыхахыуэ
Псэущхьэр зэхуэхьур,
Щынальэм тет псоми
Гуфлэгъуэ езыгыр.

МАЙ

Щхьуантлэгъэ накъыгъэм
Допщлыпщлыр ди щлыгур,
Уафэгум и дыгъэр
Йоубзэр си щлыфэм.

Щлэжьейхэр анэбгъухэм
Щоджэгухэр гуп-гупу,
Клыгуугухэр хуэм-хуэму
Къыщоджэр псы Іуфэм.

Сэ сщлэркъым клыгуугухэм
Хьэщлаклуэ ираджэр,
Насыпым пагъаплъэу —
Мэз куухэм щлашэнур.

А джаклуэр сысеймэ —
Сэ нобэ сопагэ:
Клыгуугухэм нэмыщлу
Нэгъуэщли кыызоджэ.

Сэ си нэм кыѳуидзэр
ГуѳІэжхэу кыѳиспожьэр,
Жыы хуэмхэм мэ ІэфІу
Зэрахьэр кыѳизатхэр.

Зы бзукъым хуэусэу
Май мазэм пежьэфыр,
Зы удзкъым сэ си гур
Зыхьэхуу сэ слъагъур.

Сэ зыркъым мы мазэм
Дихьэхыу хуэусэр,
ЩІэращІэу хуэпауэ
ДэгуѳІэр щІыгу дахэм.

Иреуэ я пшынэм
Хэку хуитым и бзухэр,
ЩІреджэ кыгуугухэр
НэщхьыѳІэу си щІыпІэм.

Усаклуэ Клуаш Бетлал кызыэралъхурэ илъэси 100 ирокъу

НОБИ КЪЫДДОПСЭУ

«Лым и гьащлэр кызыэрабжыр илъэс бжыгъэкIэкъым» – апхуэдэ псалгэ кызыэринэкIащ Клуаш Бетлал. АбыкIэ акъылэгъу мыхъун щыIэкъым: ныбжькIэкъым тхыдэм лъэужь кызыэрыханэр – гуащIэкIэщ. КъэбгъэщIамрэ ныбжьымрэ щIэупщIэркъым цIыхур, цIыхум ягу кьинэр уи гуащIэдэкIырщ. Дзэпщ цIэрылуэ гуэрым жиIащ: «Лыгъэ зепхъэnumэ, ныбжьыр зэран хъуркъым» – ущIалэ дьдэми, уи пащIэ-жьакIэр зэщIэтхъуэху дунейм утетами. Клуаш Бетлал лIы ныбжь кыгъэщIакъым – илъэс щэщIрэ блырэщ зэрыпсэуар, игъуэ нэмысауэ дунейм ехыжащ. Дунейм кытринам тепщIыхъмэ, ар ноби кыддэпсэу пэлытэщ: кыддопсэу и усэр, и цIэр, и щIыхьыр. Кыддопсэу езыр – адыгэ усаклуэ щэджащэр. Клуаш Бетлал и усэри, и цIэри, и щIыхьри ди тхыдэм уахътыншэ щыхъуащ, абы и гуащIэм егъэбжьыфIэ адыгэ лъэпкъ культурэр.

Клуаш Бетлал 1920 гъэм ноябрым и 22-м Дохъушыкъуей (Старэ Шэрэдж) къуажэм кыщалъхуащ. Къуажэ еджапIэм илъэситхукIэ щеджа нэужь, Бетлал Псыхуабэ дэта педрабфакым щIэтIысхьащ, ар 1936 гъэм кьиухри, Къэбэрдей-Балъкъэр пединститутым 1940 гъэ пщIондэ щеджащ, а гъэ дьдэм, бзэмрэ литературэмкIэ щIэныгъэ нэ-

хьыщхьэ игьуэтауэ, Приморскэ крайм кIуащ, школым зы ильэскIэ щы-
лэжьауэ (егьэджакIуэу, директору), дзэм хыхьэри, Тихоокеанскэ фло-
тым кьулыкьу щыцIащ – 1942 гьэ пщIондэ. 1942 гьэм БетIал льяIуэри
зауэм кIуащ, Хэку зауэшхуэр увыIэху Iэщэр игьэтIылъакьым, зауэм
щызэрихьа лIыхъужьыгьэм папщIэ КIуащым кьратащ орден, медаль
зыбжанэ; щыгьуазэхэр щыхьэт зэрытехьуэмкIэ, БетIал Совет Союзым
и ЛIыхъужь цIэ льяпIэр кьыфIащын хуейуэ ягьэльэгьуауэ щытащ
(кьыщIыфIамышам и щхьэусыгьуэм зыри щыгьуазэкьым – апхуэдэ
мащIэ зэблэуакьым зауэ гуащIэм и лъэхьэнэм).

Зауэр увыIа нэужьы зауэлI фащэр зыщыхакьым КIуащым: дзэм
кьыхэнэри, 1947 гьэ пщIондэ Лейпциг кьалэм (Германием) кьулыкьу
щыцIащ.

1947 гьэм дзэм кьыхэкIыжри, КIуащыр хэкум кьэкIуэжащ,
щIэныгьэ-кьэхутакIуэ институтым зыбжанэрэ щылэжьа нэужь, аспи-
рантурэм (Москва) щIэтIысхьащ, абы 1951 гьэ пщIондэ щеджащ.
Аспирантурэм щыцIэса ильэсхэм КIуащ БетIал адыгэ IуэрыIуатэр
куууэ иджащ, абы и пкьыгьуэ нэхьыщхьэхэмрэ и хьэлэмэтагьхэм-
рэ ихутащ (КIуащым кьызэринэкIащ нобэр кьыздэсым зи пщIэр
мыкIуэда щIэныгьэ лэжьыгьэ зыбжанэ).

Аспирантурэ нэужьым БетIал Налшык кьыгьээжри, щIэныгьэ-
кьэхутакIуэ институтым, ТхакIуэхэм я союзым, «Кьэбэрдей» альма-
нахым щылэжьащ, и кьару ильыгьуэу, игьуэ нэмысауэ, усакIуэр 1957
гьэм майм и 1-м дунейм ехыжащ.

Лы ныбжь кьымыгьэщIами, КIуащ БетIал адыгэ лъэпкьым и гум
кьыщIинэн лэжьыгьэрэ гуащIэрэ кьызэринэкIащ, лъэпкьыр зэры-
пагэ хьугьуэфIыгьуэщ абы и IэдакьэщIэкIыр, и цIэмрэ и пщIэмрэ зэи
мыкIуэдыжынщ. Дунейм тетыху – зауэ гуащIэм щыхэтами, лэжьыгьэ
IэнатIэ щыбгьэдэтами – БетIал зы махуи игьэпудакьым адыгэлIым
и пщIэмрэ и щIыхьымрэ, нобэр кьыздэсым яхуэIуэтэщIыркьым
абы хэлъа цIыхугьэмрэ лIыгьэмрэ я хьыбарыр. Апхуэдэ хьыбар
кьэзымыIуэтэж яхэткьым БетIал и ныбжьэгьуахэмрэ и лэжьэгьуа-
хэмрэ – ар зыщIыхуу щыта дэтхэнэми. Нэхьыжьми нэхьыщIэми бзэ
кьахуэзыгьуэт, я пщIэр зылъытэф цIыхушхуэт БетIал, и нэмысрэ и
щэныфIагькIэ, и акьылрэ и щIэныгьэкIэ цIэрыIуэ хьуауэ. ЦIэрыIуэ
зэрыхьуам ирипагэ, зи щхьэр япэ изыгьэщ цIыхухэм ящыщакьым
БетIал, гу лъитэххэуи кьыщIэкIынтэкьым и щхьэм и уасэм, и напщIэ
тельтэкьым ар – апхуэдэращ цIыхум я гум фIыкIэ кьинэр, ящымы-
гьупщэр. Апхуэдэм ящыщакьым БетIал – ар кьыдалъхуауэ, и лъым хэп-
щауэ кьыдэгьуэгурыкIуащ.

ЩIэныгьэшхуи зыбгьэдэлъа цIыхушхуэ БетIал. Тхыдэр, бзэр, ли-
тературэр, IуэрыIуатэр куууэ зэриджам щыхьэт тохьуэ КIуащым
кьызэринэкIа щIэныгьэ лэжьыгьэхэр. Налэ Заур зэритхымкIэ,
КIуащым, и анэдэлъхубзэм нэмыщI, бзэ зыбжанэ ищIэу, лъэпкь куэ-
дым я культурэм куууэ щыгьуазэу щытащ. Аспирантурэм щыцIэса
ильэсхэми иужькIи БетIал кьаруушхуэ ирихьэлIащ адыгэ IуэрыIуатэр
джыным, ар зэхуэхьэсыным, кьыдэгьэкIыным. Куууэ зыщыгьуазэ
адыгэ IуэрыIуатэр БетIал льябжьэ хуищIащ и усыгьэ купщIафIэ зыб-
жанэм («Си псыхьуэ гуащэ», «Нартхэр», нэгьуэщIэхэми).

КIуащ БетIал и япэ тхылгыр, «Си гьащIэм и гуащIэ» зыфIищар, дунейм кыыщытехьар 1950 гьэрщ. Абы щызэхуихьэса усыгьэхэм я нэхьыбэр щитхар зауэ нэужь ильэсхэрщ. Кьалэмыр пасэ дыдэу кьищ-тами (пединститутым щыщIэса зэманым), БетIал Хэку зауэшхуэм и пэкIэ итхауэ кьэнар уситIщ – «Сулейман Стальский», «ГуфIэгьуэм и дыгьэу ди Сталин» (тIури щитхар 1939 гьэрщ). Абыхэмрэ «Зауэр еух» усэмрэ (1945 гь.) я кум ильэсибл дэлгыщ, а ильэсиблым и кIуэцIкIэ усакIуэм и кьалэмым кыыщIэкIауэ зы уси (е нэгьуэщI тхыгьэ гуэри) кьэнакьым. Дауи, ильэсибл нейкIэ IэщIыб ищIыжагьэнукьым БетIал усэр, зауэ гуащIэм и мафIэм щыхэтами игьэтIылыжагьэнукьым абы и кьалэмыр. Ди жагьуэ зэрыхьуши, сыт и щхьэусыгьуэми, 1939-1945 гьэхэм итхауэ, усакIуэм и уситI фIэкIа кьэсакьым ди деж, е дэхуэхамэ, нобэр кыыздэсым дунейм кыытехьэжакьым.

«Си гьащIэм и гуащIэ» тхылгым БетIал щызэхуихьэса усыгьэхэм я нэхьыбапIэр дунейм кыыщытехьар усакIуэр аспирантурэм щыщIэса ильэсхэрщ. Абы щыгьуэщ КIуащым «ХамэщIым» циклым хыхьэ усэ хьэлэмэтхэр («Нил – гьатхэм», «Самум», «Хьэрыпхэм я льэщкIэ», «Англичанхэр», «Мэжджытым», «Феллахыр мэщакIуэ», «ЧэбакIуэхэр») щитхар. Абы щыгьуэщ «Шагьдий», «Розэ», «Си псыхьуэ гуащэр», «Индыл» усэ цIэрыIуэхэри дунейм кыыщытехьар. Аспирантурам щIэсущ БетIал и усыгьэ нэхь пIащэ дыдэри – «ДжонитI» поэмэр – щитхар. Зи цIэ кьитIуа усыгьэхэм я закьуэкьым а зэманым БетIал и кьалэмыпэм кыыщIэкIар (и щIэныгьэ лэжыгьэхэм я гугьу умыщIыххэми) – зауэ нэужь ильэс зыщыплIым абы и Iэдакьэ кыыщIэкIащ и пшыналгьэм и фIыпIэр. «Си гьащIэм и гуащIэ» усэ тхылгыр дунейм кыытехьа нэужь, ди литературэм усакIуэ телгыджэ кыызэрыщIэтэджар наIуэ хьуащ – езым и макьрэ зыми хэмыгьуэщэн хьэтIрэ зиIэ усакIуэ щэджащэ!

Дунейм ехыжын ипэIуэкIэ БетIал и кьалэмыпэм кыыщIэкIащ мыпхуэдэ сатырхэр:

*ДыгьэфI махуи жэщ мазэгьуи
Сызыщышынэр зыщ:
«ИщIэгьа щыIакьым щIагьуи,
ЛIащ, дыхуэарэзыщ», –
СхужьпIэнырщ, си лэпкь мащIэ:
Ар си лIэн тIэунейщ.
Уэ Iумпэм умыщI си гуащIэр,
Сэ уэ сырыуейщ.*

Нобэ зыми шэч кыытрихьэжыркьым: КIуащ БетIал и гуащIэр адыгэ литературэм и фIыпIэщ, лэпкьыр зэрыгушхуэ, зэрыбжыфIэ гуащIэ кыызэринэкIын хузэфIэкIащ усакIуэ телгыджэм.

Ильэс зыбгыупщIщ БетIал усакIуэм и кьалэмыр зэрыIэщIэлгар. Ар зыщыбгьэгьуупщэ хьунукьым абы и усэм и пщIэмрэ и мыхьэнэмрэ щыплгытэкIэ. Ари сыт хуэдэ ильэс зыбгыупщI – зауэ нэужь ильэсхэр! Нобэ хэти щыгьуазэщ, усакIуэм деж унэмысми, цIыхур а зэманым зыIута IэнатIэм. Зэман бзаджэм и нэпкьыжьэ зытель усэ купщIэншэ куэд дунейм кыыщытеужьгьа зэманщ БетIал и ныбжьыр зыхиубыдар.

КIуащми кыIэщIэтхыхьащ апхуэдэ усэ купщIэншэ – ар щIэббзыщIын щыIэкъым: зи гупкIэм уисым и уэрэдым удежьюун хуей щыхъу зэмант КIуащыр зыхалъхуар. АбыкIэ бгъэкъуаншэ хъунукъым усакIуэр – ар къалэмыр зыIэщIэль дэтхэнэми и тхэмыщкIагъэт, залымыгъэкIэ, хагъэзыхъурэ зрахулIа IэнатIэт. КIуащ БетIал и пщIэр мыкIуэдыжын зыщIар нэгъуэщI усыгъэщ – и гущIэ лъапсэм кыIукарэ и лъым хэль мафIэ пщтыркIэ псыхъауэ.

«Уэр мыхъуам, сыбгъэ дамэншэт», «Гур зыдэкIуэм кIуэфыр лIыфIщ», «Уэрэдыр фадэм кыыхэкIкъым», «Розэ», «Си псыхъуэ гуащэр», «Си лъахэр», «Ухыгъэ» – ди поэзием уахътыншэ щыхъуащ а усэхэр. КIуащым и мащIэкъым апхуэдэ усыгъэхэр – усакIуэм и гущIэм щызэщIэна, и гупсысэмрэ и гурыгъу-гурыщIэмрэ къэзыублэрэкIа пшыналгъэ купщIафIэхэр.

ЗэрыжытIащи, пединститутым щыщIэса илъэсхэм кыищтащ КIуащ БетIал усакIуэ къалэмыр. ЩоджэнцIыкIу Алий зэхиубла къэбэрдей поэзием усакIуэ щIалэхэр кыщыщIэтаджэ зэмант ар. КIыщокъуэ Алими, Шортэн Аскэрбии, ЩоджэнцIыкIу Iэдэми утыкум кыихъагъащIэт абы щыгъуэ. Сокъур Мусэрбий зэритхыгъащи, ЩоджэнцIыкIу Алий «и Iэгъуапэм кыильэтауэ», абыхэм я макъыр хуэм-хуэмурэ зэрыубыдырт, я Iэпкълъэпкъым жэпхъын щIидза къудейт. Апхуэдэ ныбжъым здитым, къэбэрдей усакIуэ, тхакIуэ куэдым къалэмыр къаIэщIэкъутэгъащ – 1937 гъэм къатепсыха мыгъуагъэм дыщыгъуазэщ: игъуэ нэмысауэ ялIащ. Абы и ужькIэ щIэх зиужьы-жакъым ди литературэм... Апхуэдэ зэманщ КIуащ БетIал къалэмыр кыищиттар. Щыблэ зэуа литературэм зауэ нэужьым кыдэжыжа къудамэхэм ящыщ зыщ КIуащ БетIал и усэр.

СыткIэ хьэлэмэт БетIал и усэр, сыт хуэдэ увыпIэ щуубыдрэ абы ди литературэм и тхыдэм? Апхуэдэ упщIэм нобэр кыздэсым жэуап игъуэтауэ пхужыIэнукъым. Шэч зыхэмылгыжыр зыщ: КIуащ БетIал къэбэрдей поэзием кыхолыдыкI, абы и дэтхэнэ сатырми усакIуэ щэджащэм и дамыгъэ тельщ. БетIал и усэр зыхэгъуэщэн щыIэкъым, дэнэ ущрихьэлIэми, ар усакIуэм (!) и Iэдакъэ кызырэщIэкIар зыхыбощIэ. Псоми къехъулIэркъым ар, кызыэхъулIэр усэр зи натIэм къритха цIыхурщ. Апхуэдэ усакIуэт БетIал – усэр кыдалъхуауэ, ухыгъэр абыкIэ кыыхуэупсауэ.

Зауэм ипэкIэ е зауэ зэманым итхауэ уситI фIэкIа БетIал щIимыхъумам (е щIамыхъумам) и щхъэусыгъуэр зыми ищIэркъым. Хэт ищIэрэ, абы и щхъэусыгъуэхэм ящыщ зыгуэ кыщIэкIынкIэ мэхъу ар и усэм ткIийуэ зэрыхущытар: итх псор хэлущIыIу зэрищIыным хущIэкъуакъым ар. Абыи щхъэусыгъуэ иIэщ: БетIал куэдрэ «лъыхъуащ» и усэм, куэдрэ елIэлIащ и «псэлъафэм», и макъыр зэрыубыдыху, и усэр утыку ирилъхъакъым. Утыку кыихъа нэужь, БетIал и усэм цIыхур кыигъэуIэбжыащ, ар псоми къабыл ящIауэ жыпIэмэ, щыуагъэ хъунт. Езы усакIуэми илъагъурт ар – и усэр куэдым къабыл зэрамышIыр. «Адыгэбзэр зэблеш, адыгэбзэм и хабзэхэм йольэпауэ, лей ирех, и усэр IуэнтIащ» – апхуэдэ псалгъэ мащIэ ираутIыпщакъым БетIал. Арагъэнщ КIуащым щIыжиIар:

*СоцIэр сэ: зыкЪомым ягу срихъкъым,
Ауэ сэ си гъуэгум срикIуэнц...*

Къыхуэшхыдэмрэ къыхуэмыарэзымрэ и гъунэжми, БетIал дидзыхыжакъым – и гъуэгум ирикIуащ. «Сьерыщц – ухыгъэм сеплъэкIуэнц» – апхуэдэ жэуап яритыгъащ БетIал къыхуэшхыдэ-хэмрэ къыхуэдзэлэшхэхэмрэ. Ухыгъэм зэхигъэкIащ усакIуэ ерыщыр зэрызахуэр: БетIал и усэм къэбэрдей поэзием и жьантIэр иубыдащ, къыхуэшхыдамрэ къыхуэмыарэзамрэ кIэрыхужри.

Зыгуэрым дэмыплъей усакIуэ щыIэкъым – къалэмыр къыщащ-тагъащIэм деж. БетIали иIащ зыдэплъеин – ЩоджэнцIыкIу Алий. И егъэджакIуэм пщIэ щыхуимыщIа къэхъуакъым БетIал. КIуащым дежкIэ, и усэхэм ящыщ зым зэрыщитхащи, «усакIуэ ныджэм усэ са-тырхэр вагъэбдзумэщIэу щыпхызытхъуа» усакIуэщ ЩоджэнцIыкIу Алий. Алий адыгэ усэр IуэрыIуатэм къыхишащ, абы и хабзэ нэхъыщ-хъэхэр эфIигъэуващ, ар шапхъэ яхуэхъуащ БетIал и щIэблэм («Усэ гъуээзджэхэм я макъамэфIкIэ уэ адыгэкъуэхэр доуший»), ЩоджэнцIыкIу Алий здынишэса гъуэгущхъэм адыгэ усэр къыщызэтеувыIэ зэрымыхъунум япэ дыдэ гу лъызытахэм ящыщц БетIал. И егъэджакIуэм и шапхъэр гъуазэ хуэхъуауэ, БетIал езым и гъуэгу пхишащ («... Сэ си гъуэгум срикIуэнц»). А гъуэгум щызэфIэу-ващ КIуащым и усэр, и Iэпкълъэпкъыр щызэрыубыдащ, абы и усэм и хабзэмрэ и бзыпхъэмрэ белджылы щыхъуащ.

72

Дэтхэнэ усакIуэми, къалэмыр IэщIэлъыху, и гущIэм щигъафIэ, зэи къыIэщIэмыужагъуэ образ къыдогъуэгурыкIуэ. КIуащ БетIал дежкIэ ар, гу зэрылътэгъуафIэщи, лъахэращ. Къытригъээзжу-рэ тетыхъми, усакIуэм зыщигъэнцIыркъым и лъахэм, и псальэм хэкIыркъым ар. Лъахэр егъэлеяуэ фIыуэ зылъагъу усакIуэм дежкIэ «дыгъэ бзийри ди деж щынэхъ уэрщ», «вагъуэхэр ди деж щынэхъ гуэрэнц», «пшэплъри ди деж щынэхъ дыхъэрэнц». Лъахэм, хэкум псэр щIитыфынущ усакIуэм, абы я пщIэмрэ я щIыхъымрэ ихъумэным нэхъ къалэн ини и пщэ дилъхъэркъым. Апхуэдэ усакIуэрщ – БетIал хуэдэрщ – мы усэр зи гущIэм къыIукIынкIэ хъунур:

*Уэр мыхъуам, сьбгъэ дамэншэт,
Шыуанынишэ лъахъит,
Жыг къута щIэгъэкъуэнынишэт,
Шэншэу жэм шхуэл къашт.
Ауэ сэ узиIэщ. ГъащIэр
Уэрщ къызэзытар.
ПхуэсщIэжыну пщIэ сонIащIэр,
НэгъуэщIхэр хъымпIарщ.
ЗэрыжаIэу, «жэм и лъакъуэ
И шкIэ имыукI»,
Ауэ, лъахэ, узгъэплъакъуэм,
СыщI хъэрэм, сыукI.*

Дунейм тетыху, лъахэр щигъэплъэкъуа къэхъуакъым. БетIал и къарум къыхъыр хуилэжъащ и лъахэм, и гъащIэр щхъэузыхъ хуищIащ

абы, и гъащІэм и гуащІэкІэ етащ. Уи жагъуэ хъур, уи гум къеуэр БетІал и гъащІэр пасэІуэу къызэрытеункІыфІарщ – и къару илгыгъуэу, и гур здэплъэм и Іэр нэмысауэ, ищІар фІэмащІэрэ нэхъыбэм хуэпабгъэу. БетІал и псэм ищІагъэнт ар – и ныбжь нэмысауэ и дунейр къызэрытеункІыфІэнур. Апхуэдэ гукъэкІ уегъэщІ БетІал и иужьрей усэхэм ящыщ зым:

*Сэ сщІэркъым нобэми тцэдейми:
Къэхъунуц си гум фІэфІ зэман.
Ныбжьэгъу схуэхъуфым, зы къудейми,
ХуэсщІынуц си гухэлъхэр кбан.
Си гъащІэ гъуэгур мыармыруэ
Щытыну махуэ сыхуэмей!
Хуэздэнкъым си гум зэи сабыруэ,
Гухэлъхэр фІым хуренэпсей!*

«ГъащІэр кІэщІми, дзищэ Іуткъэ» – ар БетІал езым и щхъэкІэ зэригъэунэхуар зэкъым-тІэукъым: дзищэ зыІут гъащІэм и удын мащІэ кытехуакъым усакІуэм, и нэгу щІэкІащ абы и дыджри, и хълъэри. Щыху псэ махэр, гуащІэмащІэр егъэдзыхэ апхуэдэ гъащІэм, и щхъэр щІрегъэхъэ. Апхуэдэм ящыщакъым БетІал: гъащІэм и нэхъ дыджри зышэчыфын къарурэ гуащІэрэ, лыгъэрэ бэшэчыгъэрэ хълъащ КІуащ БетІал. Абы щыхъэт тохъуэ и дэтхэнэ усэри, и дэтхэнэ сатырри. Дунейм тетыху, ар зыхуэлэжьар и хэкумрэ и лъэпкъымрэщ, и хэкумрэ и лъэпкъымрэ я пщІэр лъагэ зэрыхъунц ар и псэкІи, и щІэныгъэкІи, и ІуэхущІафэкІи зыщІэкъуар:

*НэхулъэфІ узынишэу укъекІамэ,
Сэбэн ухъунхъэр уигу иггълъ.
ПлъэкІ псор уи лъахэм хуумыщІамэ,
УкІытэ; жэщ хъуам, умыгъуэлъ.
УкІытэ, плъэкІыр умыщІамэ –
И фІыгъуэм гъащІэм ухэнащ.
Куэдыщэ пщІауэ къыпфІэщІамэ,
УимыкІыу уи пІэм укъинащ.*

«Куэдыщэ пщІауэ къыпфІэщІамэ, уимыкІыу уи пІэм укъинащ» – ар усакІуэм, псом япэрауэ, зыхужилэр езым и щхъэращ: БетІал зыкызыфІэщІыж, зи напщІэм куэд тезылъхъэ усакІуэхэм ящыщакъым, ищІамрэ хузэфІэкІамрэ фІэмащІэу ихъащ и гъащІэр. Езым и щхъэм ар тримылъхъэми, дэ, нобэрей щІэблэм, дощІэ КІуащ БетІал и гуащІэр зэрыныр, дрогушхуэ, дропагэ БетІал хуэдэ цІыхурэ усакІуэрэ ди лъэпкъым къызэрыхэкІам. Нобэрей щІэблэращ БетІал мыпхуэдэ уэсят кызыхуигъэнар:

*Зэманыр ІуэхукІэ зыгъэнищІыфыр –
Аращ езыр зэманыр зейр.
Іуэху щІакІэ махуэм пэувыфыр –
Аращ къэкІуэнур зи дунейр.*

Льэпкьым гурэ псэклэ хуэлэжьээн мурад зиIэ дэтхэнэм дежкIи гьуазэ хьун хуейщ а псалъэ Iушхэр: БетIал и усэми, и гуащIэми, и гьащIэми нобэрей щIэблэр хураджэ я кьарумрэ я лэжьыгьэмрэ, я акьылымрэ я щIэныгьэмрэ льэпкьым, хэкум, льахэм щхьэузыхь хуащIын хуейуэ. Нобэрей щIэблэм ар зыхащIэмэ, итIанэщ льэпкьым и кьэкIуэнуумрэ и дунеймрэ дахэ щыхьунур – ар зи гупсысэм хэмыкI усакIуэуш БетIал дунейм зэрытетар.

«Гур зьдэкIуэм кIуэфыр лIыфIш» – усакIуэм и псалъэщ ар, гьащIэ иIэху, абы теташ БетIал: игу зэгьакьым зы махуэ, махуэл зыщIхэм ящыщакьым, и кьалэмым нэхьыбэ кьызэрыригьэлэжьынщ зыпыльар. УсакIуэм и жьэклэ жыпIэмэ:

*Сэ зы хьуапсэщ сиIэр –
Гур зыхуэнэпсейр:
Мызэшынырщ си Iэр,
КьэзгьэщIэху дунейр.*

Зи гур жыжьэ плъэ, зи псэр кьабзэ цIыхум жагьуэгьур и мащIэкьым – ар хабзэщ дунейр кьызэриухуэрэ. УсакIуэми и мащIэкьым жагьуэгьумрэ фыгьуэнэдымрэ. БетIали игьэунэхуащ жагьуэгьум кьуапэсыфынкIэ хьунур, уеблэмэ и щхьэр щыщIрагьэхьы кьэхьуащ. Арагьэнщ усакIуэм щIыжиIар:

*Нэпсейр мэпIаскIуэр, нэр ирешIыр,
Гу хейхэм йонтIэIуф,
Щыхуейм бажэбзэ зыкьешIыфыр,
Кьуэиш пэжу зегьэIуф...*

Щыху нэпсейми, жагьуэгьуми, фыгьуэнэдми иращIыкIыфын усакIуэтэкьым KIуащ БетIал, кьейжами кьефыгьуами, кьыпэувами кьыхуэдзэлэшхами япэлъэщаш ар – псэ кьабзагькIэ, цIыхугьэкIэ, лIыгьэкIэ. Зэи шэч кьытрихьакьым абы захуагьэмрэ пэжымрэ кьыпэлъэщын кьару зэрыщымыIэм, апхуэдэ фIэщхьуныгьэ хэлъаш, и псэр кьыщызэфIэнэ кьэхьуами, усакIуэм и щIыхьыр игьэпудакьым, и псэм кьещахэм ящихьумэфаш ар. Ящихьумэфаш, шэч кьытрихьэртэкьыми:

*ЩIыхь нэхум кIыфI унэбжэр Iуеудри,
Щыхугьэм хуохьур джэртэджэж.*

Псэ кьабзэрэ гу пцIанэрэ зиIа усакIуэщ БетIал. Апхуэдэр тегушхуэгьуафIэ щашI (уеблэмэ щращIыкIыпэ) зэманщ KIуащ БетIал зыхалъхуар. Езыми зыхищIэ хьунт ар: зы мэскьалкIэ удзыхэмэ, зэманым узыIуригьэлъэдэнкIэ зэрыхьунур. Абы щыхьэт техьуэ сатырхэм ущрохьэлIэ БетIал и усэхэм – адэ-мыдэкIэ хэпхьауэ. Зэманым узыIуригьэлъэдэнуш, абы пэлъэщын кьарурэ гуащIэрэ пхэмылэмэ. УсакIуэм хэлъын хуейщ апхуэдэ кьарурэ гуащIэрэ. БетIал и усэхэм ящыщ зым щIильхьащ апхуэдэ «щIагьыбзэ». Зи гугьу тщIыр «Розэ» усэ телъыджэрщ:

*Сэ солъагъу гу тхъэкъууэ розэ,
Дыгъэ пезъэу сытэджыху;
Банэр штык ищІау къысхуозэ,
Зыкъызиткъым, сеІэбыху.
Ауэ, банэр темытамэ,
Розэр хэти пичыфынт;
Розэм зэуэ зыкъытамэ,
Гу лъызмытэу сеплъыфынт?
Хъэуэ, банэр зэрытетым
ЕщІыр удзхэм я тхъэ ар...*

ГурыІуэгъуэ ди гугъэщ усакІуэм абы кърихыр: псэм къешэм зэрыпэлъэщын къару хэлъын хуейщ цІыхум – и пщІэмрэ и щІыхьымрэ ихъумэжыфын папщІэ. Апхуэдэм щрахулІэр мащІэкъым цІыхур – БетІали и нэгү щІэкІагъэнщ ар...

Усэр натІэ зэрыхуэхъу лъандэрэ и пщэм къалэнышхуэ кызырэ-дэхуэр куууэ зыхэзыщІэ усакІуэт БетІал. ЗыхищІэрт, къалэмыр Іэщэ пщІамэ, ар бзэщхъу зэрымыхъунур, усакІуэм и псалъэм мыхъэнэ ин дыдэ зэриІэр, абы нэхъ жанрэ нэхъ гуащІэрэ Іэщэ зэрыщымыІэр. Зауэ хъэлъэм кыыхэкІыжа къудейуэ (псэзэпылъхъэпІэ зэпичауэ), БетІал и пщэм мыпхуэдэ къалэн дилъхъэжащ:

*Лыгъэм дэнкІи и хэщІапІэщ,
ХэкІыф закъуэм, бэр и гъусэщ.
Лыгъэм гугъэр и хэщІапІэщ,
ЩІэщхъу и джэгуи игу хуэдэгущ.
Ауэ и гум емыдаІуэу
ПщІэниэу пхъашэр лыгъэ кІыфІщ.
И гум пэжыр гуригъаІуэу
Гур зыдэкІуэм кІуэфыр лыфІщ.*

Къалэмыр ІэщІэлъыху, а псалъэм текІакъым БетІал, аращ плъа-пІэрэ гъузэрэ хуэхъуар. ТетыгъуафІэкъым апхуэдэ гъуэгум, усакІуэм лъэпопщхъэпо Іэджэр кыщыпоплъэ абы, игу кыщІызэфІэнэни нэпс щІыІэпыхун гуауи гугъуехъи куэдыщэкІейрэ щрохъэлІэ. БетІали ирихъэлІащ игу хэзыгъэщІын Іэджэ – зэкъым, тІэукъым: аращ усакІуэм и натІэр, и дуней Іыхъэр. ЛыгъэкІэ псыхъа усакІуэм и фэм дэхуэнущ гъащІэм и удын нэхъ хъэлъэ дыдэри – апхуэдэ къару хэ-лъащ БетІал. А хъэлъэр кытегуплІауэ и нэпсым кыщызэпижыхъа дакъыкъэщ БетІал и гущІэм мы усэр кыщциІукІар:

*Узikuэд е узимащІэ –
СщІэну сыхуэмей.
Ауэ уэ мы зыр зэгъащІэ:
Быдэу нэм щыжей.
Сэ сыхуейкъым уискІутыну,
МащІэ сигу къеуэху.
Хуит сыкъэщІ уэ сыпхуитыну,
ГъащІэр гъуэгукІэ кІуэху.*

*Мыхьэнэншэу зэ уискIуткэ –
Сыпхуеин сохьуж.
ГьащIэр кIэщIми, дзищэ Iуткэ?..*

Зэрыхабзэщи, дэтхэнэ усакIуэми (ар усакIуэмэ!) езым и хьэтI иIэжщ. KIуащым и хьэтIыр (и бзэр, и образыр) нэгьуэщIым хэгьуэщэнкIэ Iэмал иIэкьым, абы и усэр кьыбоцIыху и зы сатыр закьуэкIэ – а сатырым дэнэ ущрихьэлIэми, KIуащым зэриIэдакьэщIэкIыр кьэпщIэнущ. КьэпщIэнущ, апхуэдизкIэ IупщIщ, щIэщыгьуэщ, белджылыщи. KIуащым и усэр плъагьу хуэдэщ, уи нэгум кьыщIоувэ, уи гум кьонэ. «Акьужьыр, альп сэхьуауэ, уи ныджэм щопIейтей» – укьеджэ кьудейкьым а сатырым, ар уолъагьу, гукIи псэки зыхьбоцIэ. Апхуэдэ защIэщ БетIал и усэбзэр: «жьакIацэу щхьэмыж уэрхэр, хы щхьэфэу, мэбырыб», «махьшэ сыдж сатырщ уи Iуфэр, уи щIэм мывэр щызэррошх», «дыгьэнэпсым, дыжын бынжэу, уи сэтейр ешыхь», «дыжын щхьэфэр пэкIэ ябзу, кхьухьхэм драгьуей», «домбей щэцуэ, Iуфэ мэзыр, хьэвэ щхьуантIэу, пIутц», «уадэр гьукIэм ишэщIыхукIэ, гьущI жьэражьэм зеудыгьу»... Апхуэдэ образ мащIэ ущрихьэлIэркьым KIуащ БетIал и усэбзэм, апхуэдэ образ IупщIхэм БетIал и усэр зыми емьщхь, хэмыгьуэщэн ящI. KIуащ БетIал фIэкIа, нэгьуэщIым и кьалэмыпэ кьыщIэкIынкIэ фIэщхьугьуейщ мыпхуэдэ сурэт:

*Уафэр гьуагьуэщ, щIэхьуэпскIэжуи,
Пшэр кьиублэрэкIащ,
ЩIым кьытыхьэщ, щIэфиежуи,
Псыдзэу кьилъэдащ.
Щыблэм уафэр иудыныщIэм,
Нэхьри кьыпоцэщ
Уэшх пкIэлъейхэр...*

Уафэгьуагьуэ уэшх игьащIэм умыльэгьуами, мы сатыр зыхьбылымкIэ уи нэгум кьыщIэбгьэхьэфынущ – апхуэдэр хузэфIокI БетIал и усэм. ХузэфIокI, ар усакIуэ набдзэгубдзаплъэм и кьалэмым кьыщIэкIащ, образ IупщIкIэ гьэнщIащи. Абы и щыхьэтц БетIал и дэтхэнэ сатырри, псалъэм папщIэ, мы пычыгьуэ телъыджэр:

*Зыкьыгьазэщ жьыбгьэм зэуи,
Уэшхыр щхьэщихуащ.
Дыгьэр пшэм кьыкьуэплъщ нэщхьейуи,
Фагьуэу кьэнэхуащ.
Дыгьэ кьухьэм, пшэ сырымэу,
Уафэр щIигьэнащ,
Щыблэ уари гьумэтIымэу
Куэдрэ гьынэнащ...*

Кьалэмыр зыгьабзэм и Iэщэ нэхьыщхьэр псалъэращ. Ар зыхьэзымыщIэ усакIуэм (тхакIуэм) и кьалэмыр мывэщхьункIэ Iэмал иIэкьым – бзэм и вагьэбдзумэхэр кьызэридзэкIыфынукьым, Iуфэлъафэм щыуджын фIэкIа. БетIал IэщIэлъащ адыгэбзэм и кууупIэ

дыдэр кыыщІэзыгъэлъэф кьалэм жан – абы щыхъэт тохъуэ БетІал и дэтхэнэ усэ сатырри. Анэдэлъхубзэм и лъащІэм нэплъысыф усакІуэращ гъэмахуэ дыгъэм щхъэкІэ «мэткІу, кьопэзэзэх» жызыІэфынуур; пщэдджыжь пшэплъыр абы зэрилъагъур «дыхъэрэн хъэвэуш», псы уэрым хэплъэмэ, зэхех абы и щІэм мывэр «зэрыщызэрышхыр», уэрам зэвхэр усакІуэм дежкІэ «тІыбжьэ хъарщ», псым «мывэ хъушэр и дзэщхъэлщ», шы пщІэгъуалэр «щІыфэ жэщ», «унэ пхашэр цІывынэщ»; кхъэм ит мывэ сынхэр «плъыр дыкъауэ», нэпкъым езауэ кьуршыпс Іэлыр «алъп сэхъуауэ» кыщохъу абы. Іуащхъэмахуэ имытхъэкъу гъуэтыгъуейщ – усакІуи гъуэгурыкІуи: зэ Іуплъамэ, я нэгү щІэкІыжырккъым игъащІэкІэ, ягу кьонэ. БетІал и нэгү Іуащхъэмахуэ кызырэщІэнэр мыпхуэдэуш:

*И гущІыІу уэсылъэщ,
И лъэдийр мыл джейщ.
Жыжьэу еплъ – уэс гулъэщ,
ХуэкІуэ – телъыджейщ...
И мыл джей дурэшхэм
Жьыбгъэхэр щофий,
И кьыр кьэрэкъэшхэм
КъыщекІухъ гъуэжъкуийм...*

УсакІуэ набдзэгубдзаплъэм гу лъетэ псым и «толькьун дыпІэми», и «дыжбын бынжэми», и «бдзапцІэ гъуэзми». Апхуэдэ усакІуэщ БетІал – зи нэр жан, зи бзэр щІэщыгъуэ усакІуэщ. БетІал и усэм адыгэбзэр щІэщыгъуэ, ІэфІ кыппщэІ, абы и кьулеигъэмрэ и дахагъэмрэ зыхыуегъащІэ. Налэ Заур захуэщ: КІуащ БетІал «ди бзэм и синтаксисыр иудыныщІэри, кьигъэщІэрэщІэжащ, япэм кьемызэгъуу кьалъытэу шыта жыІэкІэхэр хабзэ ищІащ, ар дыдэмкІи ди бзэм и лъэкІыныгъэр игъэбэгъуащ». БетІал «ди бзэм и синтаксисыр иудыныщІа» нэужыщ, адыгэ тхыбзэм (усэбзэм) инверсиекІэ зэджэр хабзэ щыхуэхъуар. Ар (инверсиер) ди тхыбзэм кьемызэгъынкІэ шынахэр (БетІал абыкІэ зыгъэкъуэншахэр) зэрымызахуэр белджылы хъуащ: инверсиер адыгэбзэм и мыхъэмышхкъым, ар усакІуэ, тхакІуэ ІэкІуэлъакІуэм кьигъэсэбэпмэ. Инверсием и фІыгъэкІэ бзэм и кьулеигъэмрэ и лъэкІыныгъэмрэ хохъуэ, абы и кьуэпсхэм заукъуэдий, и лъынтхуэм лъыр нэхъ уэру шызежэ мэхъу – КІуащым и усэм щынэрылъагъуш ар.

Анэдэлъхубзэм и ІэфІыр куууэ зыхэзыщІэ усакІуэщ БетІал, абы хузэфІэкІынуурэ кьрипІуэтэфынуурэ фІыуэ кыгурыІуауэ. Бзэм зэманымрэ гъащІэмрэ зыдаужь – аращ хабзэр. Зы лъэбакъуэ нэхъ мыхъуми анэдэлъхубзэм иригъэчыфамэ, усакІуэм, тхакІуэм – кьалэмыр зи Іэщэ дэтхэнэми – фІыщІэ ин бгъэдэлъщ. Апхуэдэ фІыщІэ зыбгъэдэлъ усакІуэщ КІуащ БетІал – ди бзэм зы лъэбакъуэккъым абы иригъэчар. ПсалъэщІэ мащІи кьигъэщІаккъым БетІал и кьалэмым, абыхэм я нэхъыбэм цІыхур есэжащ нобэ, кьабыл ящІащ, уеблэмэ зыхащІэжырккъым ахэр усакІуэ гуэрым кьигъэщІауэ. БетІал кьигъэщІа псалъэхэм ящыщ «ухыгъэр» («сыерыщщ – ухыгъэм сеплъэкІуэнщ», «ухыгъэ, си гүм щхъэ укьепхъуа»), «къэхъугъэр»

(«кьэхьугьэр пашхьэм, алэрыбгьууэ, фэ куэдкIэ лыду кьигьуэльхьэнщ», «си хэкууэ дыщэ губгьуэ, кьэхьугьэм и епэр»), «дзэлIыр» («уи гугьащ уи дзэлIхэм ар еплъыткIэ, кьохьулIэн фIыцIагьэр»), нэгьуэщIхэри – ди бзэм игьащIэ лъандэрэ кьыдэгьуэгурыкIуэуц ахэр нобэ кьызэрытщыхьур. ЗэрыгурыIуэгьуэщи, ар зыхузэфIэкIынкIэ (псалъэщIэ кьэзыгьэщIыфынкIэ) хьунур анэдэлъхубзэм щызекIуэ хабзэхэр куууэ зыщIэ, абы и унэтIыпIэхэмрэ и хэхьуапIэхэмрэ кIэлъыплъыф цIыхурщ, и щIэныгьэрэ и акьылкIэ пэлъэщыфауэ. Апхуэдэ щIэныгьы, апхуэдэ акьыли зыбгьэдэлъа усакIуэщ KIуащ БетIал.

УсакIуэхэм усэ ныкьуэтхи кьызэранэкI хабзэщ. KIуащми кьызэринэкIащ апхуэдэ усыгьэ куэд – нэмытхысауэ, нэмыщIысауэ. БетIал и «Тхыгьэхэм» я етIуанэ томым хыхьащ апхуэдэхэри – сатыр зыщыплI е нэхьыбэ хьууэ. «Тхыгьэхэр» зыгьэхьэзырар, Налло Заур, захуэщ ахэри зэрыттридзамкIэ. Нэмытхысами, ахэри усакIуэм и IэдакьэщIэкIщ, усакIуэм и гурыщIэрэ и гупсысэрэ яхьумауэ. ЩIынимытхысар дэнэ щыпщIэн – абы ущIыщIэупщIэни щыIэкьым. Нэхьыщхьэр нэгьуэщIщ: усакIуэшхуэм и Iэдакьэ кьыщIэкIа дэтхэнэ сатырри лъапIэщ дэркIэ. Ныкьуэтхыуи нэмытхысауи щырет, абыхэм хуэныкьуэмэ, усакIуэм и гуащIэмрэ и хьэтIымрэ гурыIуэгьуэ хьунукьым.

БетIал и усэ ныкьуэтххэм я нэхьыбапIэм «миниатюрэкIэ» зэджэ усэ лэужьыгьуэ кьыхищIыкIын мурад иIауэ хуэбгьэфащэ мэхьу – я гьэпсыкIэмрэ я фащэмрэ ятепщIыхьмэ. KIуащым кьызэринэкIащ апхуэдэ миниатюрэ гьуээзджэхэри. Я сатыр бжыгьэкIэ кIэщI дьыдэми, абыхэм гупсысэ куу кьыщцеIуатэ БетIал, ахэр налкьутналмэсым хуэдэу кьыхолыдыкI KIуащым и усыгьэхэм. Щапхьэ хьунуц мы сатырхэр:

*Тогьуалъхьэр тшагьуэр щIым,
ЦIыхугум кьохьэлъэкI.
Пшэ бынхэр уафэм щызэблэкI,
Щыблэжьми ещIэр лъэкI.
Арами, цIыхур лъэщц, ерыщц,
И Iуэхур егьэзащIэ.
ЗыщIэкьур ари зы IуэхуфIц:
Хуитын – щIетыф и гьащIэр.*

KIуащ БетIал и усыгьэ нэхь ин дьыдэр «ДжонитI» поэмэращ. БетIал абы кьаруушхуэ зэрытригьэкIуэдар нэрылгьагьуц. Нобэрэи махуэм еплъытмэ, поэмэр тIорысэ хьуауэ кьыпфIэщIынуц: негрхэм Америкэм нэгьуэщI IэнатIэ щалэ хьунуц нобэ – усакIуэм иригьэлейIуауэ жьыпIэкIэ ущыуэнукьым. ИтIани абыкIэ гукьанэ хуэпщI хьунукьым БетIал. Зыщыбгьэгьуцщэ хьунукьым поэмэр дунейм кьыщытехьа зэмань – БетIал ар щитхар 1948 гьэрщ. Дауи, а зэманьмрэ нобэрэ шурэ лъэсрэ я зэхуакуц, KIуащым и поэмэм и мыхьэнэр кьыщыплъытэкIэ, псом япэрауэ, зэплъын хуейр абы тIорысэ хэхьукIа макьамэхэркьым, атIэ ар зэрыузэда художественнэ кьарурщ. «ДжонитI» поэмэращ БетIал художественнэ талант ин дьыдэ зэрыбгьэдэлъым япэ щыхьэт техьуар. Поэмэм зы псалъы, зы сатыри хэбгьуэтэнукьым я пIэ

имытIысхьауэ; абдеж белджылы хьуауэ щытащ БетIал и усэр адыгэ поэзием и лъагапIэхэм зэрихутар. И гъэпсыкIэкIэ, и бзэкIэ, и фащэкIэ «ДжонитIым» пэхъун усыгъэ щыгъуэтыгъуейщ адыгэ поэзием, абы и лъэныкъуэкIэ ар щапхъэщ нобэр къыздэсым.

НэгъуэщI зы поэми къыщIэкIащ БетIал и къалэмыпэм – «Нэху». И купщIэм тепщIыхьмэ, ари тIорысэ хьуауэ къыпфIэщIынууц нобэ. Абдежми япэ игъэщыпхъэр нэгъуэщIщ – поэмэм и фащэмрэ и бзэмрэщ. КIуащым къызэринэкIа усыгъэхэм я мыхъэнэмрэ я пщIэмрэ, псом япэрауэ, къызэрыплъытэн хуейр абы и лъэныкъуэкIэщ – я фащэ, я бзэ, я гъэпсыкIэ елытауэщ. ИтIанэщ КIуащым ди усыгъэ культу-рэм хильхьа хьугъуэфIыгъуэхэм я инагъыр къыщыбгурыIуэнур. Нобэ зыми телъыджэ къыщыхъунукъым, псалъэм папщIэ, «Колхозхэт ха-хуэхэр», «Дыарэзыуэ Iэ тIэтынщ», «Мамырыгъэм и плъырыдзэ», къинэмыщI усэ IэрыщIхэр – апхуэдэ усэ къызыIэщIэмытхыхьа яхэб-гъуэтэнукъым КIуащым и зэманым къалэм зыIэщIэлъа усакIуэхэм. Апхуэдэ усэхэр дунейм къытехьэн щIэхъуам и щхъэусыгъуэр хэт дежкIи гурыIуэгъуэщ нобэ. Я купщIэкIэ тIорысэ хьуами, я бзэрэ я фащэкIэ къызэтенащ ахэри, усакIуэм и дамыгъэ яхъумащ.

И дамыгъэ зытемылъ усэ къызэринэкIакъым БетIал, ар сатыр зыбжанэуи пшыналъэ укъуэдияуи щырыети. Куэдым къехъулIаркъым ар – я дамыгъэ я усэм къытранэныр. БетIал къехъулIащ, ар къыдалъ-хуат, къыдагъэщIати.

НэгъуэщI поэмэхэри иублауи щытащ БетIал, нимытхысами. Зи гугъу тщIыр «Лъахэм и пщашэмрэ» «Шу жэрхэм я хэкум и гуащэмрэщ». Иубла фIэкIа, тIури нитхысакъым усакIуэм, щIынимытхысам и щхъэусыгъуэр хэт ищIэн?.. Хуэбгъэфащэ зэрыхъунумкIэ, «Лъа-хэм и пщашэри», «Шу жэрхэм я хэкум и гуащэри» иукъуэдиин му-рад иIагъэнуц КIуащым – я купщIэм тепщIыхьмэ. «Лъахэм и пща-щэр» усакIуэм щииублар 1947 гъэрщ, зыхунэсам тепщIыхьмэ, Хэку зауэшхуэр лъабжьэ хуэхъун хуеящ абы, ауэ пычыгъуиплI нэхьыбэ имытхауэ, поэмэр IэщIыб ищIыжащ усакIуэм. «Шу жэрхэм я хэкум и гуащэ» поэмэм и щIэдзапIэ къудейрщ БетIал зыхунэсар, дунейм ше-хыжа гъэрщ ар усакIуэм иублауэ щыщытар, лъабжьэ хуэхъун хуеяри адыгэпщ цIэрыIуэ Темрыкъуэ ипхъу Гуэщэней и образырщ.

БетIал и гуащIэм и фIыпIэр, дауи, и усыгъэхэрщ. Шэч хэлъкъым: БетIал усакIуэ щэджащэщ, ди литературэм лъэбакъуэщIэ иригъэчыни хузэфIэкIащ. И усыгъэхэрщ БетIал «си гъащIэм и гуащIэ» зыфIищар.

Усыгъэхэм нэмыщI, БетIал къызэринэкIащ, ищхъэкIэ зэрыщыжитIащи, ноби зи мыхъэнэм хэмыщIа щIэныгъэ лэжьыгъэ хьэлэмэт зыбжанэ: «История собирания и изучения кабардино-черкесского фольклора», «30 лет собирания и изучения кабарди-но-черкесского фольклора», «Стихосложение нартского эпоса», «Строение кабардинского стиха». Зэрынэрылъагъуши, КIуащым а и лэжьыгъэхэм щихутэр адыгэ IуэрыIуатэрщ, абы и хьэлэмэтагъхэмрэ и зэхэлъыкIэмрэщ. КIуащыр абыхэм щелэжьбар аспирантурэм щыщIэса зэманырщ, зи ужь ита диссертацэм лъабжьэ хуищIын мурад иIащ ахэр. Иужьым, усэм дихьэхри, КIуащым щIэныгъэ лэжьыгъэр зэпигъэуауэ щытащ, диссертацэри нитхысакъым.

Зи цлэ кьитлуа лэжыгъэхэм пыхьэн и пэ Клуашым щипшыты-клауэ шытащ адыгэ луэрылуатэм и тхыдэр – ар зэрызэхуахьэсамрэ зэраджамрэ. Адыгэ луэрылуатэр зэхуэхьэсын, джын зэрыщладзэрэ илгэсищэм щигъуащ, Нэгумэ Шорэ зэхиублэри, а лэжыгъэр зэпыуакъым епщыклубгъуанэ лэщлыгъуэм и ужькИ: дуней псор щыгъуазэ хьуащ адыгэхэм луэрылуатэ кьулей кьазэрыдэгъуэгурыклуэм. Адыгэ луэрылуатэр утыку ихьэным зи кьарурэ зи щлэныгъэрэ хуэзыунэтла дэтхэнэми и гуащлэр кьилытащ Клуашым, дэтхэнэми абыкИэ бгъэдэлъ фыщлэр игъэбелджылащ. Бетлал кьызэрихутащи, адыгэ луэрылуатэм и фыплэр нарт эпосырщ. Абы щыхьэт техьуа кьудейкъым Клуашыр: нарт эпосым и купщлэр, абы и цикл нэхьыщхьэхэр, и хэкИыпИэхэр, и ныбжьыр, и лъэпкъ фащэр, и зэхэлъыкИэр, нарт усэм и хабзэ-бзыпхьэхэр игъэбелджылащ. Щлэныгъэ ин дыдэ уиЛэн хуейт, ар пхузэфлэкИын папщлэ. Клуаш Бетлал апхуэдэ щлэныгъэ бгъэдэлъащ.

Лъэпкъ луэрылуатэр зэрихутэн щлэныгъэм и закьуэкъым Клуаш Бетлал бгъэдэлъар. Куууэ иджауэ, Бетлал щыгъуазэт адыгэ тхыдэм, адыгэ хабзэхэм, адыгэ культурэм. Абы и лъэныкьуэкИэ Клуаш Бетлал шапхьэ трахын хуейщ дэтхэнэ ди тхаклуэми, усаклуэми; зыщыгъэгъупщэн хуейкъым: кьалэмыр зылэщлэлым (тхаклуэм, усаклуэм) и гуащлэдэкИым кьарурэ мыхьэнэрэ щилэнур абы зэманым хуэфашэ щлэныгъэ куу бгъэдэлъмэщ – и лъэпкъ тхыдэмрэ и лъэпкъ культурэмрэ куууэ иджауэ.

«Си гьащлэм и гуащлэ» тхылым и закьуэщ Бетлал псэху и анэдэлъхубзэкИэ кьыдигъэклар. УрысыбзэкИэ зэдзэклауэ, Клуашым и усыгъэхэр 1956, 1957 гъэхэм дунейм кьытехьащ («Салам», «Моя Родина»). Усаклуэр дунейм ехыжа нэужь, абы и тхыгъэхэр тхылытИым щызэхуэхьэсауэ 1958, 1966 гъэхэм Налшык кьыщыдэклащ. Клуашым и тхыгъэхэр зэхуэхьэсыжыным кьаруушхуэ тригъэклуэдащ Налло Заур, аращ Бетлал ди литературэм щиюбыд увыплэри абы и усыгъэхэм я пщлэмрэ я мыхьэнэмри япэ дыдэ зыгъэбелджылар. «Тхыгъэхэм» я ужькИэ урысыбзэкИэ зэдзэклауэ дунейм кьытехьащ Клуашым и зы тхыль цыкИу («Молодые журавли») – ари дунейм кьызэрытехьар зи фыщлэр Налло Заурщ; урысыбзэкИэ зэзыдзэклар И. Лиснянскэрщ.

Дунейм кьытехьэмэ, дэтхэнэми и пщэ кьалэн гуэрхэр кьыдохуэ. И насыпщ ар зыхэзыщлэ цыхум. Кьэхьугъэр апхуэдэ насыпкИэ зыхуэупсахэм ящыщаш Бетлал – и пщэм кьалэнышхуэ зэрыдэлъыр зыхищлэу, ар зэщла зэрыхьуным и кьарур хуиунэтлауэ псэхуащ, и гуащлэ шеблэ-жай кьэхьуакъым.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид

«СТХАР СИ МАКЪКИЭ ВДЖЫ»

Зэчий ин зыбгъэдэлъу кыигъэщIхэм, зи гъащIэм кыриубыдэу куэд зыхузэфIэкIхэм, зыми емыщхь «псэукIэ фащэ» иIэжу зи лъагъуэ хэзышыжыфхэм, Iэужь дахэ кыызэзынэкIыу зи творческэ щIэиныр лъапIэ, бэм яхуэщхьэпэн хъу цIыхухэм «илъэсищэм зэ дунейм кытехьэу аращ апхуэдэ» хужаIэ хабзэщ. А образ жыIэкIэм кыыхэщ пIалъэр хуэгъэфэщауэ аркъудейщ, армыхъумэ нобэр кыыздэсым Шекспири, Пушкини, Лермонтови, ЩоджэнцIыкIу Алии, нэгъуэщI цIыху гъуэээджэ куэдхэри зэ нэхь мыхъуми гъащIэм халъхуэжауэ дрихьэлIэнт. Мыбдежым щытшэщIа гупсысэр Тхьэгъэзит Зубер и усэхэм языхэзым екIуу, шэрыуэу, кIэщIрэ купщIафIэу щызэгъэкIуащ. «... *КъыщамылъхужкIэ хейм я хейж Пушкин, / Щхьэ къалъхурэ мысэм я мысэж Дантес?!*», – итхыгъащ усакIуэм, цIыху зэчиифIэу псэ къабзэхэр дунейм куэдкIэ зэрыщынэхь мащIэр (уеблэмэ зэрыщызакъуэтIакъуэр), ауэ а дунейр зэтэзыIыгъэр, ар къутэу къещэщэхыжыным гулъэф хуэхъур апхуэдэ «цIыхушхуэхэр» арауэ зэрыщытыр кыыхигъэщу. А «цIыхушхуэхэм» ящыщу Ухыгъэр* лъэпкъым кыызэрытхуэупса зыбжанэм языхэзщ усакIуэ, щIэныгъэлI, зауэлI хахуэ KIуащ БетIал Ибрэхым и къуэр (1920 – 1957). Ар кыызэралъхурэ дызэрыт гъэм илъэси 100 ирокъу.

KIуащ БетIал кыикIуа гъуэгуанэри и творчествэри кыызэщIэ-кыуауэ кыщыгъэлъэгъуа тхыгъэ зыубгъуахэр щыIэщ, ахэр Нало Заур, Тхьэгъэзит Зубер, Къэрмокъуэ Хьэмид, КхъуэIуфэ Хьэчим сымэ ятхауэ илъэс зэхуэмьдэхэм дунейм кытехьащ. Апхуэдэуи абы и гъащIэмрэ и гуащIэмрэ кыщетхэкIыжа лэжыгъэхэр «Къэбэрдей литературэм и тхыдэм теухуа очеркхэм» (1965 гъэм – адыгэбзэкIэ, 1968 гъэм – урысыбзэкIэ), Абазэ Албэч зэхигъэува «Къэбэрдей тхакIуэхэр» (1999 гъ.) тхылъым, автор гупым зэдатха «Писатели Кабардино-Балкарии: XIX – конец 80-х гг. XX в.» (2003 гъ.) биобиблиографии псалъалъэм, «Къэбэрдей усэм и антологием» (2008 гъ.) иту кыдэкIащ. А псор кыдолъытэри, мы тхыгъэм кыриубыдэу усакIуэм и биографиэмрэ илэжьбахэмрэ, илъэс бжыгъэкIэ гъэбелджылауэ е лъэхъэнэкIэ зэщхьэщыхауэ (псалъэм папщIэ, щеджа, зауэм щыхэта, зауэ нэужьым, н.), дакытеувыIэн мурад диIэкъым, и творчествэр кыызэщIэкъуауэ джынри пщэрылъ зыщытщIыжыркъым, сыту жыпIэмэ апхуэдэ Iуэхум и зэфIэхыным монографии е диссертацэ лэжыгъэ псо и пщалъэщ, нэхь мащIэкIи зупщытыныр дзыхьщIыгъуэджэщ. Ди къэхутэныгъэм и кIуэцIкIэ дэ гулъытэ зыхуэтщIынур KIуащ Б. и усыгъэр адрейхэм къащхьэщызыгъэкIэ художественнэ щхьэхуэныгъэхэрщ, жанрхэм я къэгъэлэрыхуэкIэмрэ мотивхэм я гъэлэжьэкIэмрэщ, усакIуэм и бзэ шэрыуэрщ, абы и лирикэ икIи лиро-эпикэ тхыгъэхэм я ухуэкIэ-гъэпсыкIэ гъэщIэгъуэнырщ – поэтикэрщ.

KIуащ Б. и образ къэгъэщIыкIэр зыхуэбгъадэ хъун щыIэкъым, зыхэбгъэгъуэщэни гъуэтыгъуейщ. Абы и тхыгъэхэм щихуа образ системэм, зэрыжаIэу, хэплъхьэни хэпхыни щымыIэу, и фIагъхэр нэры-

* Нало Зауррэ Къэрмокъуэ Хьэмидрэ зэратхымкIэ, «ухыгъэр» KIуащ БетIал кыигъэщIа псалъэщ. Мы тхыгъэм и кIуэцIкIэ а псалъэр хьэрфышхуэкIэ къегъэ-жъауэ щыттхым деж «Тхьэ», «Алхь» («Всевышний») мыхьэнэ щIэлъу кыдогъэсэбэп, хьэрф цыкIуекIэ къедгъажьэмэ, «доля», «судьба» кыдогъэкI.

лъягъу пщищІрэ и гъэщІэгъуэнагъри кызыэщІикъуэу, япэу тетыхыбауэ щытащ Нало Заур. УсакІуэм и художественнэ щІэинымрэ щІэныгъэ лэжьыгъэхэмрэ зэхуихьэсыжу, 1958, 1966 гъэхэм тхылъитІу кыщыдигъэкІым, пэублэ псалъэм Налом щитхыгъащ: «КІуащым и образхэм къару къезытыр ахэр тэмэму, щІэуэ, умы-КІуащ БетІалмэ, кыпхуэмыгъуэтын образхэу зэрыщытыр аращ. Апхуэдэ оригинальнэ образ къэзыгъуэтыф зи хабзэр усакІуэ щыпкъэхэрщ. <...> КІуащым фІэкІа нэгъуэщІ гуэрым кыпкърыкІынкІэ хъунтэкъым жыхуэпІэным хуэдэхэу образ хъэлэмэтыщэхэр и хъушэщ абы».

УсакІуэм и творчествэр кууэу зыджыжа, убгъуауэ тетыхыба критик, литературэдж Къэрмокъуэ Хъэмиди абы и образ системэм и телъыджагъыр кыыхигъэщаш: «КІуащым и хъэтІыр (и бзэр, и образыр) нэгъуэщІым хэгъуэщэнкІэ Іэмал иІэкъым, абы и усэбзэр кыбоцІыху и зы сатыр закъуэкІэ – а сатырым дэнэ ущримыхьэлэми, КІуащым зэриІэдакъэщІэкІыр къэпщІэнущ. КъэпщІэнущ, апхуэдизкІэ ІупщІщ, щІэщыгъуэщ, белджылыщи».

Дэтхэнэ усакІуэ, тхакІуэми и художественнэ дунейр нэсу зэфІэувауэ, и ІэдакъэщІэкІхэр лъэпкъ литературэмрэ щэнхабзэмрэ я зыужьыныгъэм хуэлажъэу кыщылъытапхъэр адрейхэм къахэзыгъэщхъэхукІ образ щІэщыгъуэхэр кыыхуэгъэщІрэ ахэр езым и хъэтІкІэ кыІуэтэфмэщ. Наломрэ Къэрмокъуэмрэ гу зыльбатахэм дэ ди еплъыкІэр щІыдгъужмэ, гупсысэ пыухыкІам дыхуашэ: КІуащ БетІал и тхыгъэ къэскІэ куэд дыдэу узыщрихьэлІэ образ хъэлэмэтхэм усакІуэм нобэр кыыздэсым зыри зримыкІуэфа лъягъуэ адыгэ литературэм хишыну зэрыхузэфІэкІар хъэкъ кыпщашІ. Абы щыгъуэми КІуащым и усыгъэм «ІэрыщІу», акъылкІэ зэгъэкІуауэ зы образи кыхэбгъуэтэнукъым: ар образкІэ гупсысэрт, усэрт, псэурт, жыпІэнурамэ, и гущІэр образ зэфэзэщу кызыэрылълъырт. Нало З. пэжу кызыэрихутащи, «ар усакІуэ куэдым къемыхъулІэ Іуэху гугъуш, ауэ БетІал и гумрэ и щхъэмрэ щІэ зыщІэмыт образыльэти, и псэр дихьэхауэ щыусэки, гущІэм щигъэплъа образи кыгъуэтырт». Зи гугъу тщІым и щыхъэт КІуащым и тхыгъэхэм кыщыбгъуэтыным гугъушэ удехьыркъым, сыту жыпІэмэ, ищхъэкІи кызыэрыхэдгъэщауэ, абы и усэхэри поэмэхэри образ бжыгъэншэхэмкІэ гъэнщІаш. Псалъэм папщІэ, «*Си Хэку*» фІэщыгъэм щІэт усэ закъуэм образ гъэщІэгъуэну икІи щІэщыгъуэу дызыщрихьэлІэхэм я бжыгъэм девгъэплъыт. Ахэр апхуэдизкІэ тхыгъэм щыкуэдщи, абыхэм ямыуфэбгъуауэ усэм и кІыхъагъкІэ зы сатыри кыхэгъуэтэгъуейи, уеблэмэ образ защІэу зэхэшыхъауэ едзыгъуэ нсо кыщычэхуэ къохъу: «*Си Хэкууэ дыщэ губгъуэ, / Къэхъугъэм и епэр*»; «*Лэгъупуэ из мазэгъуэр...*»; «*Акъужьыр, алъп сэхъуауэ, / Уи ныджэм щопІейтей*» («*Си Хэку*»), «*Пшэ уанэу, Іуащхъэмахуэ / Плъыр сакъыу кытыщхъэщытыщ, / Аузхэм щызэрахуэ / Іэщ бжыгъэр вагъуэ лъытыщ*»; «*КІыфІыгъэр щІыпІэ дэгухэм / ДыгъэщІэм щхъэщитхъаш*»; «*ЖъакІацэу, щхъэмыж уэрхэр / Хы щхъэфэу, мэбырыб*»; «*Къунанхэм, пшагъуэ гуартэу / Бгы щхъуантІэхэр яхъуэкІу*»; «*Хуэдэнишэу уи шу жэрхэм / Зырачмэ, пшэм йопыдж*». Зэрынэрылъягъуэщи, «*Си Хэку*» усэм анэдэлъхубзэм щІІутІыжщ, абы и лъэщагъымрэ шэрыуагъымрэ шынахуэщ. Дызыхэплъам нэгъуэщІ зыи гукъэкІ дегъэщІ: мышхуэдиз хъугъуэфІыгъуэр

зы усэ закъуэм щызэхуэхьэсамэ, усакIуэм и художественнэ щIэиныр зэрыщыту къапштэмэ, сыт и лъапIагъ?! – Уасэншэщ!

КIуащым и усыггэм образу хэтыр зы лэжьыггэм и кIуэцIкIэ кыпхузэщIэкъуэнукъым, ауэ ищхьэкIэ кыщыдггэлъэгъуахэм нэгъуэщI зыбжани щIыдггужынщ*: «Жэщыр махуэ шхуэлым, / КIыфI зэрыхуу, щIоф...» («Жэщыр махуэ шхуэлым...»); «Ажал и шабзэ куэд-рэ сыкъелами...» («Зауэр еух»); «Шы фIалгэм щIыгур иггэгъызу / <...> / Ажал шыналгэм бгыр дэзгызгыу» («Къэбэрдей»); «Махъшэ сьдж сатырщ уи Iуфэр, / Уи щIэм мывэр щызэррошх» («Шэрэдж»); «Ешауэ дыггэ – мафIэ шэрхъым / Къуриш тажхэр пшэплэкIэ щихуапэу, / Шхуц щIыIэу гуакIуэу ахъшэм нэщхъым / КъуэкIыпIэр жыжъэу хуэпшапэу...» («Къытехьэ бгыпэм»); «ПщIэгъуалэ Iэлхэу, щIыфэ жэпхэм...» («Къытехьэ бгыпэм»); «Кавказ кыр дзэхухэм, пшэм епыджхэу, / Пшэ хуэплгэ пщащэу затIэщIащ» («Къытехьэ бгыпэм»); «Пшэплэ жьэражъэу есуэ дыггэр / Нэжэгужэу къыдокIуей, / ЗэхуищIауэ махуэ бзыггэр / Къуришым щхьэр къиIэт къудейщ» («Уэрэдыр фадэм кыхэкIкыым»); «Уейр, хьэ джафэу, удэфащ» («ЩIымахуэ пшына»); «Сын кхъахэу созэи» («Си закъуэкъым»); «НитI къэбггаплгэр сфIэIэштIымиц» («Уэри сэри»); «Дыхьэрэн хьэвэм нэхущыр / Лгы из лгэгъупуэ кыхоплэ, / Махуэ кбэушым и дыщэр / Нур дахэ куэдкIэ зэблплэ» («Махуэ кбэхьукIэ»); «Нэпсу уэсэпсыр нэхущым полгэлэ. / Къуришхэу мывэдзэ дзахггэбэм борэныр, / Жэщым щоятэр, нартыдзэу мэфий» («Бжьыхьэ»); «Пщыхьэщхьэт. Пшапэр зэхэуауэ / Таж дзакгэ къуришхэр щIауфащ / <...> / Махуей блэкIам и Iэуэлбауэр / Аузым блэуэ дэпщхьэжаш» («Лгъахэм и пщашэ»)... Мыпхуэдэ образхэр куэд дыдэу усакIуэм и IэдакъэщIэкIхэм къахэбггэуэтэнущ. Абы щыггэуэми, Налэ Зауррэ Къэрмокъуэ Хьэмидрэ пэжу гу зэрылгатащи, «абыхэм я нэхьыбэр конкретнэхэщ, предметнэхэщ» [Налоев 1958: 30], «IупщIщ, <...> белджылыщ».

Зытепсэлгыхьым и сурэт псалгэкIэ зэрищIыфыр, ар уафэхуэпскIым хуэдэу тхылгеджэм и нэгъу кызырэщIриггэдзэфыр КIуащым и зэфIэкI нэхь инхэм ящыщ зыт. ИщхьэкIэ къэдггэлгэгъуахэри абыкIэ щыхьэту мэув, ауэ, щIэ зыщIэмыт образылгэу, образ нэхь наIуэ дыдэхэм я хэщIапIэу кбэлгытапхьэр «Нэху» поэмэрщ. Мис, щапхьэ зыбжанэ: «Дыггэр хьуфэу кбэруунишэ / МэткIу, кбонээзэх, / Е еша, е музынышэ – / Хьуауэ пфIоуцIыр щхьэх»; «Унэ кхъахэм зэпхив Iугъуэу / Гъуэзыр щIым кыыхех...»; «Плгыр дыкбэуэ, пагэу сынхэр / Кхъэм сатырхэу итищ...»; «Хьэдджафэжъэуэ, укбэуеуэ / ЩIыр гуIэжэуэ щылгъщ...»; «Нэм кбиплгысыр мывэдзэуэу / Iэщ псэкIуэд кыпфIоуцI...»; «ПщIантIэ хьэдэ зыдахауэ / Къуажэ псор нэщхьейщ, / НэкIу фэрэкIым ирихауэ / ТеплгэкIэ фейцейщ»; «Унэ пхашэхэр цIывынэщ...»; «Тгыбжэ хьэруэ, нашэкбашэу / Уэрам зэвхэр шэдищ...»; «Тхьэм и нейр зыщепсыхауэ / ПщIантIэр, кхъэуэ, щымищ...»; «Нэ пIащитIым кбатIэщI гъуэгур / МывопцIэжэ джафейщ, / ЗэхекIухьыр щатэу Iуэгур, / Бзу гбащтэу фейцейщ»; «Вынд и пыIэр мэлыц Iуащхьэу / Кбэггэсащ зы лIыжэ»; «Дзыр зи шхалгэхэм я псалгэр / Кбупщхьэ хьэм хуадзау / Кбэзыпхьуатэм... щIаггэлгэлгыр / Фызым зырадзау», н. Мы образхэр поэмэм и япэ едзыггэуэм кыхэтхыкIа кбудейхэр аращ, етIуанэ, ешанэ едзыггэуэхэми апхуэдэ куэд хыболгбагъуэ.

* Щапхьэ кызыхэтх усэхэм я фIэщыггэр скобкэм дэту кбыдоггэлгбагъуэ.

Дызыхэпльахэр кыизэцIэткыуэжмэ, кыыхэгъэщыпхъэщ КIуащ Б. кыигъэщIа образхэр, образ кыудей мыхъуу, я нэхъыбэр нэцэнэм (симвоным), языныкыуэхэр – мифологемэм зэрыхуэкIуэр, адреихэр лъэпкь гупсысэкIэм и нагъыщэу зэрыувыр.

Образ ухуэнымрэ бзэр гъэлэжъэнымрэ гуэхыпIэ имыIэу зэпхащ. ЗэрыгурыIуэгъуэщи, усакIуэр зэрытхэ бзэр кыыдалъхуауэ и анэб-зэу, абы ирипсалъэу зэрихъэкIэ зэфIэкIырккыым, ар и пкыынэлъынэм хыхъауэ, псэкIэ зыхищIэу, а бзэмкIэ гупсысэу щытыпхъэщ. Апхуэ-мыдэмэ, КIуащым ищхъэкIэ нэрылбагъу щытщIа образ системэ кыу-лейр иухуэфынкIэ Iэмал иIаккыым. УсакIуэм и гум щызэригъэпцIа гурыщIэхэмрэ ахэр кыизэриIуатэ бзэмрэ зэрызэдигъэлажьэу щытар куэду гъэщIэгъуэнщ: абыхэм я зэхуакум образ щIэщыгъуэ бжыгъэн-шэхэр кыыдэкIа кыудейкыым, атIэ псалъэщIи, псалъэжъхэм пэблагъэ жыIэгъуэ шэрыуэхэри кыапкырыкIащ. Псалъэм папщIэ, критик, щIэныгъэлI зэхуэмыдэхэм (Нало З., Къэрмокъуэ Хь., н.) усакIуэм езым кыигъэщIыжауэ, неологизму бзэм кыыхигъэхъауэ псалъэ зыб-жанэ кыыхагъэщхъэхукIащ: «*ухыгъэ*», «*къэхъугъэ*», «*дзэлI*». Абыхэм ящIыгъужыпхъэщ «*лIыхъугъуэ*» псалъэри. Контекстым хэмыту кыап-щтэмэ, мыбы и мыхъэнэр «*лIы хъуным игъуэ*», «*лIыпIэ щиувэ ныбжь*» жыхуиIэу кыыбгурыIуэнущ, ауэ абы усакIуэм щIилъхъа щIагъыбзэр зэ еплъыгъуэкIэ кыызэрыпфIэщIыным нэхърэ куэдкIэ нэхъ кууш. «Кыуэшхэ, фIэхъус!» усэм а псалъэр мыпхуэдэу кыыщокIуэ:

*ФIым хуэушауэ уи хэкур
ЛIыхъугъуэ пщашэу дыгъэли.*

ЗэрыгурыIуэгъуэщи, мыбдежым КIуащым «лIыхъугъуэ»-м кыригъэкIыр «зи лIы етыгъуэ» е «зи лIы дэкIуэгъуэ хъуа пщашэ» жыхуиIэу аращ, «кыэжэпхъа», «ныбжькIэ балигъыгъуэм нэса» мы-хъэнэри абы щIэлъыжу. Ар кыикIыу адыгэхэм нэгъуэщI зы жыIэкIи къадокIуэкI – зи дэкIуэгъуэ хъуа, зи фэкIэ зызылъэщIа пщашэм «зи шэфэл зэщIыхъа» е «*зи шэфэл къэкIуэгъуэ / илIыгъуэ*» хужаIэ хабзэщ.

КIуащым Iурылба бзэ кыулейр кыызыпкырыщар и тхыгъэхэм ящIилъхъа мыхъэнэ куур, кыигъэщIа образ екIухэр, ахэр кыызэ-ригъэлъэгъуа художественнэ Iэмалхэр аркыудейкыым, атIэ абыхэм IэкIуэлъакIуэу щигъэлэжъа инверсие синтаксисри («инверсионный синтаксис») Iуэхум кыыхэлъытапхъэщ. Ар адыгэ усыгъэр зэмыса къэхъугъэти, псалъэуха ухуэкIэ занщIэм тету къэгъуэгурыкIуа лъэпкь гупсысэкIэр инверсием тыншу теунэтIа хъуаккыым, языныкыуэхэми апхуэдэ гъэпсыкIэр яфIэкъабылаккыым, бзэр зэхиIуантIэу, тхыгъэм къеджэгъуей, и мыхъэнэр гурыIуэгъуей ищIу кыалытэри. Абыхэм къащхъэщыкIыу, «КIуащым ди поэтикэм щIэуэ кыыхилъхъа псо-ри лъэзыгъэкIар инверсиерщ, – итхыгъащ Нало Заур. – Ар адыгэб-зэм изэгъа кыудейкыым. Абы ди бзэм и синтаксисыр иудыныщIэри кыигъэщIэрэщIэжащ, япэм къемызэгъуу кыалытэу щыта жыIэкIэхэр хабзэ ищIащ, ар дыдэмкIи ди бзэм и лъэкIыныгъэр игъэбэгъуащ». На-лом и еплъыкIэм Къэрмокъуэ Хьэмиди арэзы техъуащ: «Инверсием и фIыгъэкIэ бзэм и кыулеигъэмрэ и лъэкIыныгъэмрэ хохъуэ, абы и

кьуэпсхэм заукьуэдий, и лынтхуэм лыр нэхь уэру шызежэ мэхьу – КIуащым и усэм шынэрылгагьуш ар», – итхыгьаш абы.

Дэ дызэрепльымкIэ, БетIал хуэдэу инверсиер зыхуэгьэлэжьа адыгэ усакIуэхэм нобэр кьыздэсым кьахэкIакьым. Абы папщIэ усакIуэм псалгэхэр зэблигьэувыкI кьудейтэкьым, атIэ а IэмалымкIэ и тхыгьэхэм ритмикэ хьэлэмэт ящIильхьэрт. Апхуэдэ ритмикэр сыт шыгьуи уэрэд макьамэу шэщIа мыхьуами, КхьуэIуфэ Хьэ-чим зэрыжиIам хуэдэуи «быркь-шыркь кьыхэбжьахьуэртэкьым». Пэжщ, Нало Заур гу зэрылгытауэ, КIуащым и бзэр гугьут, инверсиер кьызэригьэсэбэпымкIэ Маяковский Владимир и тхэкIэм пэблагьэу и усэбзэр, езы Налом и псалгэкIэ жьпIэмэ, «эмоциональнэт». Дэтхэнэ тхакIуэ, усакIуэми хуэдэу, БетIали кьемыхьула сатырхэри, нэщIыса мыхьуа рифмэхэри иIэщ, ритмикэр шызэпыуди кьыхохуэ, ауэ абы и усыгьэм «быркь-шыркьи», «быргуэ-сыргуи» дыщрихьэлIакьым.

КхьуэIуфэм и цIэр кьыщыхэдгьэщакIэ, мыбдежым нэгьуэщI зыми кьытеувыIэпхьэщ. Абы зэрыхуигьэфащэмкIэ, «КIуащым и ритмэхэр абы литературэм нэхь зыщрита зэман дыдэм гьащIэр щIиупскIэу, зэщхьэщихуу кьежьа, куэдыщи дэмыкIыу дуней псор зэщIэзыубыда, и пIэм изыхуа «рок» *музыкэ лIэужьыгьуэм* (кьыхэзыгьэщар дэращ. – *Хь.Л.*) генез кьуэпс щэху гуэрхэмкIэ пыщIащ». АбыкIэ тегьэщIапIэ ищIри усакIуэр Германием шыщыIам «рок-джаз» макьамэ лIэужьыгьуэр зэхихынкIэ, дихьэхынкIэ хьуну шытауэ зэрыхуигьэфащэрщ. «Джаз музыкэр КIуащым и мыхьэрэму шытауэ урегьэгупсыс, – етх абы, – «ДжонитI» поэмэм а музыкэ тепльэгьуэхэм американхэм я псэукIэм шаIыгь увьпIэр мызэ-мытIэу кьызэрыхэщым – *щIэнэклагьэ хэлъу* (кьыхэзыгьэщар дэращ. – *Хь.Л.*): а зэманым абы нэгьуэщIу утепсэ-лбыхьыну гугьут. <...> Зауэм и гурым макьыр, и ритмэ чэтхьар, и музыкэ кьуабэбжьабэр, быргу-сыргур «ДжонитIым» «кьызэрыщыIур» джаз макьамэ гуэрым кьыпыхьуреикIам, «роком» ижь кьыщIихуам хуэдэщ. Мыпхуэдэ еплыкIэм щхьэусыгьуитIкIэ арэзы дьтехьуэр-кьым. Япэрауэ, КIуащыр «щIэнэклагьэ хэлъу» зытетхыхьа макьамэ лIэужьыгьуэм езыр дихьэхыу шытауэ фIэщ щIыгьуейщ, езыр дэзымы-хьэх макьамэ мотивхэри и усэхэм я ритмикэм льабжьэ хуищIынкIэ Iэмал иIакьым. ЕтIуанэрауэ (нэхьыщхьэр мыращ), КхьуэIуфэм кьы-хигьэщ «ДжонитI» поэмэм и гьэпсыкIэ-ухуэкIэм укIэлбьплэмэ, укьыщеджэкIэ и ритмикэм ущIэдэIумэ, «быркь-шыркьэрэ» «быргуэ-сыргуэрэ» хэлбьн дэнэ кьэна, абы и сатырхэр зыр зым кIэлбьпIащIэу псынэпсым хуэдэу йошкIурэх. Мис, зы щапхьэ, и IукIэр зэрыдахэм нэмыщI, образ тельдыджэхэмкIи гьэнщIауэ:

*Зыкьыгьазэщ жьыбгьэм зэуи
Уэшхыр щхьэщихуащ,
Дыгьэр пшэм кьыкьуэпльщ нэщхьейуи,
Фагьуэу кьэнэхуащ.
Дыгьэ кьухьэм пшэ сырэмэу
Уафэр щIигьэнащ.
Шьылэ уари гьумэтIымэу
Куэдрэ гьынэнащ.*

Къэтхъа едзыгъуитІым я ритмикэр шэщІащ, сатырхэр кІаух рифмэ къулейхэмкІэ гъэпсащ. Ауэ нэхъ куууэ зыхэпльапхъэр усэ гъэпсыкІэ фащэу абы хэпльагъуэхэрщ, сыту жыпІэмэ усэм и ритмикэр къэзыгъэщІыр ар зэрытха жыпхъэрщ, нэхъ тегъэчыныхъауэ жыпІэмэ – сатырхэм я кІуэцІкІэ ударенэхэр здэуэ щІыпІэхэрщ, хэІэтыкІа пычыгъуэхэмрэ хэмыІэтыкІахэмрэ я зэкІэлъыхъыкІэ хабзэхэрщ. Абы и лъэныкъуэкІэ убгъэдыхъэмэ, щапхъэу къэдгъэлъэгъуа едзыгъуэхэм я гъэпсыкІэм и схемэр мыращ:

$UU / - U / - U / - U$	<i>пир. 1-нэ пыч.*</i>
$- U / UU / -$	<i>пир. 3-нэ пыч.</i>
$- U / - U / - U / - U$	
$- U / UU / -$	<i>пир. 3-нэ пыч.</i>
$UU / - U / UU / - U$	<i>пир. 1-нэ, 5-нэ пыч.</i>
$- U / UU / -$	<i>пир. 3-нэ пыч.</i>
$UU / - U / UU / - U$	<i>пир. 1-нэ, 5-нэ пыч.</i>
$- U / UU / -$	<i>пир. 3-нэ пыч.</i>

Мыбдежым зэрыщынэрылбагъуши, дызыхэплгъэ усыгъэр хорейкІэ тхащ, сатырхэм я кІуэцІкІэ ударенэхэр щІыпІэ хэхахэм (1, 3, 5, 7 пычыгъуэхэм) тоувэ, жыпхъэм и лэжьэкІэр зэщхъэщызыху пычыгъуэ лей къыхыхъэркъым е пычыгъуэ бжыгъэр иримыкъуу ритмикэр щызэпыуд, щызэхэкъутэ къэхъуркъым. Усэ сатырхэр, япэр стопаипІу зэхэтмэ, къыкІэлъыкІуэр стопаищ хъууэ, апхуэдэ хабзэм тету зэкІэлъыхъащ.

КхъуэІуфэм «быркъ-шыркъыу» къилгытар «ДжонитІ» поэмэм псалгъэ къэпсэлъыгъуей куэд щызэтрихъэ и пычыгъуэхэр арауэ къыщІэкІынущ, ауэ абы шыгъуэми ритмикэр къутэркъым, усэр зэрытха жыпхъэм ныкъусаныгъэ игъуэтыркъым. Абы къидэкІуэуи гу лъытапхъэщ, хамэбзэм къыхэкІа псалгъэхэм, зэм езыхэм хуэдэ хамэбзэхэр, зэми усакІуэм и анэдэлъхубзэ псалгъэхэр ягуидзээрэ, Іээ дьдэу икІи гъэщІэгъуэну рифмэ къазэрытрищІыкІыр. Уеблэмэ языныкъуэхэм деж псалгъэхэр «игъэджэгуурэ» («жонглирует» къидгъэкІыу), мыхъэнэри (семантикэр) ІэщІэмыхуурэ бзэм и зэфІэкІхэр нэрылбагъу тщещІ. Зи гугъу тщІым и щыхъэту поэмэм и щІыпІэ зэхуэмыдэхэм къыхэтха пычыгъуэ зыбжанэ къэтхъынщ:

*КъыІухъащ порт псор ежъууэ
Новый Орлеан,
Дунеижъым къикІыжауэ
Хы кхъухъ «Индиан».
Къишэжат абы Европэм
Щызэуа дзэ гуп...
Куэд пэпльахэщ икъукІэ нобэм
Къахуихъын насыт...*

Хамэбзэ псалгъэхэр къыхыхъами, мыбдежым, ищхъэкІэ къэтхъа едзыгъуэхэми хуэдэу, ритмикэр къэзылбахъэ щыщІэныгъэ гуэр хэтлбагъуэркъым. Апхуэдэщ къыкІэлъыкІуэну щапхъэхэри:

* Пиррихиер япэ пычыгъуэм мэув.

*ФІамыщІ портым гъущІ хъар кранхэр
Уафэм худоплѳей,
ФІамыщІ щІыфэу, мыгъуэ къанхэр
Щолажъэр абдей.
Транспортерхэр гъущІ уэрэдкІэ
Гъуахъуэхэу зэррошх,
ФІамыщІ сабэр кІэ мыкІуэдкІэ
Уэшх етау къыщошх.*

Инверсием бзэр зэхиІуантІэу, зэблищу къэзылгытахэм (е нобэкІэ къэзылгытэхэм) мыпхуэдэ жыІэкІэхэмрэ образ екІухэмрэ къагъэщІыныр къэгъэнауэ, абыхэм я художественнэ лъапІагъыр зыхащІэну е къагурыІуэну я творческэ къару илѳу, я зэхэщІыкІми къытІасэу къыщІэкІынутэкъым. Псалъэм папщІэ, ер зи натІэ негр-хэм я фэм и плыфэри абыхэм я фэм дэкІ гугъуехъ мыухыжхэри зэхэшыхъа-зэхэхуэнауэ «*фІамыщІ щІыфэу, мыгъуэ къанхэр*» жыхуиІэ инверсиеу гъэпса щІагъыбзэ куумкІэ къэпІуэтэн щхъэкІэ, дауикІ, КІуащ БетІалу ущытыпхъэт. Апхуэдэуи, «*гъущІ уэрэдкІэ гъуахъуэу зэррошх транспортерхэр*» образ хъэлэмэтщ икІи щІэщыгъуэщ. Зыми хыумыгъэгъуэщэну КІуащым и хъэтІщ, и гупсысэ зэІуцэкІэщ «*кІэ мыкІуэдкІэ*» жыІэкІэри – «*кІэ имыІэу / ух имыІэу*», «*зэтымыуэ*» мыхъэнэ зыщІильхъар.

Нэрылъагъу зэрыхъуащи, БетІал и усыгъэ ритмикэм «рок»-ми «джаз»-ми я нэщэнэ къыхэдгъуэтакъым. Языныкъуэ щІыпІэхэм деж зи ІукІэкІэ гугъусыгъуу пфІэщІ псалъэхэр щызэтрихъэми, ахэр, япэрауэ, усакІуэм и щхъэзакъуэ хъэтІыр («идиостиль»-кІэ зэджэр) зыгъэнауэхэщ, адрейхэм къахэзыгъэщхъэхукІщ, етІуанэрауэ, абыхэм къалэн щхъэпэ ягъэзащІэ – псынщІэрыпсалъэм и гъэпсыкІэм зэрыпэгъунэгъум и фІыгъэкІэ къеджэм и бзэм зрагъэужь, сатырхэм хэт макъ зэпэджэжхэм усэм и макъамэр яшэщІ. А псом инверсие синтаксисыр хэтыжмэ, усыгъэр укыгъэуІэбжъу гъэщІэгъуэн дыдэ мэхъу. Мис, псалъэм папщІэ, тхыгъэ зэхуэмыдэхэм къыхэтхауэ щапхъэ зыбжанэ:

*ДыщэкІыу ди бжъыхъэр къэсакІэщ аргуэру,
Зэрехъэр акъужьым гъуэжъ тхъэмтэхэр уэру...*
(«*ДыщэкІыу ди бжъыхъэр къэсакІэщ аргуэру...*»)

*Шым пэщхъыныр игъэхъуахъуэу
Уи щхъэгъубжэм сыныблех,
Макъ имыщІуэ си гур гъуахъуэу
НысфІыпхуокІуэ, фІэхъус къуех...*
(«*Шым пэщхъыныр игъэхъуахъуэу...*»)

*Дунеижьым Бэтэрэзым бэр щигъэзт,
Бийм яхуэзэм щысхъ зымыщІэ блэ шэрэзт.*
(«*Бэтэрэз*»)

*Уэр мыхъуам, сыбгъэ дамэншэт.
Шыуаныншэ лъахъшт,*

*Жыг кьута щIэггэкьуэныншэт,
Шэншэу жэм шхуэл кьашт...*

КIуащ Б. и усыггэр рифмэ хьэлэмэтхэмкIи кьулейщ. Абы нэхьы-
бэрэ шиггэлэжьар кIэух рифмэ лIэужьыггүэрщ, ауэ языныкьуэ
и IэдакьэщIэкIхэр зэрышыхьэтци, усакIуэм IуэрыIуатэм и риф-
мэ ухуэкIэри IэщIыб ищIатэкьым: нэщIыса дьдэ мыхьуами, абы и
кIапэлъапэ гуэрхэр усэхэмрэ поэмэхэмрэ кьахощ. А Iуэхум ехьэлIауэ
Нало Заур жиIам дэ арэзы дьтехьуэркьым, нэхь IупщIу кьэбггьэлъа-
гьуэмэ: «БетIал ди IуэрыIуатэм пэжыжьэщ – ар кьэггызэ имыIэу
силлабо-тоникэмрэ кIэух рифмэмрэ хьэщыкь ящIащ», – итхыггьащ
абы. Мыпхуэдэ еплъыкIэр зэрыщыуаггэр кьыхэдггьэщынымкIэ
илъабжьэкIэ кьэтхьыну щапхьэхэм шэсыпIэ драггьэхьэ:

*Пцэдджыжь дьггэр уи тафэм
ДьщIафэ нуркIэ щоджэгу
(«Кьуэшхэ, фIэхьус!»)*

*Унэ кхьахэм зэпхив Iуггьуэу
Ггьуэзыр щIым кьыхех
(«Нэху»)*

*ПцIантIэр, кхьэуэ, щымщ,
Щыльщ унащхьэр кьефыхауэ...
(«Нэху»)*

*Унэ пхашэхэр цIывынэщ,
КIуэцIыр ятIэ лгьэгущ...
(«Нэху»)*

*Хьэ пхггэрахэу, джазыр банэу
Бар жьантIащхьэм дэтиц...
(«ДжонитI»)*

*Iуащхьитхур зекIуэлIхэу щыхасэу
Хэку дахэм Марие щалгьхуащ,
Гу хейкIэ зэ теплгэр еуасэу
Псэ хэтхэм нэхь кьабзэу кьэхьуащ.
(«Шу жэрхэм я хэкум и гуащэ»)*

IуэрыIуатэм и рифмэ ухуэкIэм и нэщэнэ гуэрхэр кьыхэнами,
КIуащ Б. и усыггэм нэхьыбэрэ кьыщигггэсэбэпар кIэух рифмэм и
лIэужьыггүэ зэхуэмыдэхэрщ – рифмэ зэггүэггүмрэ зэблэдзамрэщ.
Щапхьэхэр:

Рифмэ зэгүэгъукIэ тхауэ:

*ДыхуейкЪым топышэм хуэтпIыну сабий,
Жэщ жейхэр хэгъэщт зыщIхэр дощIыр дэ бий,
ШынэнкIэ гумащIэу кЪытхэткЪым кЪыкIуэт,
Жэуапыр кЪытхуилъхэм хуэфащэу ягъуэт.*
(«Си макЪыр мелуанхэм я макЪым ещхь зыщ...»)

Рифмэ зэблэдзакIэ тхауэ:

*Уэ угуфIэм, сэ си жагъуэ!
Хэхуэ, зыкЪэтIатэ,
ПхуэзыщIын щыIэнкЪым дагъуэ,
Уэ пхъэль псор гъэбатэ.*
(«Дагъыстан»)

КIуащым и усыгъэм жыпхъэ зэмылIэужыгъуэхэми уащрохъэлIэ. УсакIуэм и поэмэхэр («ДжонитIымрэ» «Нэхумрэ») хорейкIэ тхащ, и усэхэм пычыгъуитIу зэхэт жыпхъэхэм (ямбымрэ хореймрэ) нэмыщI, нэхъ гугъуу кЪалъытэ пычыгъуищ хъу жыпхъэхэмкIэ тхахэри кЪахэбгъуэтэнущ, ахэр куэд дыдэ мыхъуми. Мис зы шапхъэ, амфибрахiekIэ тхауэ:

*Бэчмырзэ пащIабгъуэ, народым и кЪан,
Уи пшынэр бзэрабзэу кЪыдокIыр Нартан.*
(«ПащIэ Бэчмырзэ»)

U – U / U – U / U – U / U –
U – U / U – U / U – U / U –

Къэдгъэлъэгъуа пычыгъуэри ар кЪызыхэтха усэр и кIыхъагъкIи амфибрахием и жыпхъэм йозагъэ. Ямбым и зы шапхъи кЪэтхъынщ:

*ДыщэпскIэ лауэ щхъуантIэ фэхум
Щыхь нитIыр мащIэу холыдыкI,
Ту жан ищIауэ мазэ нэхум
Цыжъбанэм щIедзэ кЪызэрыкI.*
(«Шу жэрхэм я хэкум и гуащэ»)

U – / U – / U U / U – / U   тир. 6-нэ пыч.
U – / U – / U U / U –   тир. 6-нэ пыч.
U – / U – / U U / U – / U   тир. 6-нэ пыч.
U – / U – / U U / U –   тир. 6-нэ пыч.

Къэдгъэлъэгъуа едзыгъуэр стопаиплI хъу ямбым и жыпхъэм йозагъэ, сатыр кЪэскIэ хэлэтыкIа, хэмылэтыкIа пычыгъуэхэм нэмыщIкIэ, пиррихиер здэув щIыпIэхэри зэтохуэ.

Ди кЪэхутэныгъэм кЪрикIуахэр кЪызэщIэткъуэжмэ, КIуащ Б. адыгэ усэм и гъэпсыкIэр зыужыныгъэ лъагъуэщIэхэм зэрыхуиунэтIар наIуэ мэхъу. УсакIуэм лъэпкъ усыгъэр нэхъ ипэкIэ зыхуэхейуэ щыта IэмалыщIэхэмрэ гъэпсыкIэщIэрэ кЪызэрыхильхъар абы и твор-

чествэр зыджа критикхэми щлэныгьэллхэми мызэ-мытлэу кыыхагыэ-щаш. Литературэдж, критик, усаклуэ Сокьур Мусэрбий зэритхамклэ, «Мыбы (Клуаш Бетлал. – Хь.Л.) и япэ сатырхэм езыр зыщыгыуазэ щапхьэхэм я джэрпэджэжыр зыгуэрклэ кьецырхьа щхьэклэ, щлэх кыигьэлыагыуэу щлидзащ ди поэтиер зыщымыгыуазэ усэ гьэпсыклэ. Щоджэнцлуклүмрэ Клыщокьуэмрэ я дерсхэр кыллыгытэурэ, Бетлал икьуклэ жан ищлаш адыгэ усэм и лэпкьльэпкьыр, щлалэгьуэм и кьару мыллыгытэклэ ар иузэдащ, нэгьуэщл льэпкьхэм я усэ культурэм и нальэ куэд анэдэлыхубзэм еклуу кьригьэзэгьаш, псалгэ кьызэрыгуэклхэр сатырхэм кыыщигьэщлэращлэурэ, усэ кьэлэуэтэклэр икьуклэ щлэщыгыуэ ищлаш». «Усэ гьэпсыклэм и льэныкьуэклэ Клуашыр Щоджэнцлуклу Алийрэ Клыщокьуэ Алимрэ я льягыуэм тетщ, – итхыгыаш Налл Заури. – Клуашым и тхыгыэхэм я сэбэпклэ ди поэтием нэхьри зыщииузэ-щлаш силлабэ-тоникэм. Клуашым и тхыгыэхэр кьулейщ ритмическэ ухуэклэ зэмылэужьыгыуэхэмклэ».

Клуаш Б. льяпкь усэ гьэпсыклэм хуищла хэльхьэныгыэр образ да-хэхэмрэ егьэпщэныгыэ гьэщлэгьуэнхэмклэ кьилуэтащ Кхьуэлүфэ Хьэ-чим: «Абы (Клуаш Бетлал. – Хь.Л.) и кхьухьыр «псы хуэмым» (адыгэ усыгыэрщ зи гугьу ищлыр. – Хь.Л.) кьыщытехьам пасэрей парусник-хэм е зи уэнжакьыжьым лүгыуэр кьрицыцыкл пароходхэм иджырей крейсер кьахэувам хуэдэт. Андрей кхьухьытетхэми поэтием и тенджыз льягыуэхэр я гьуэгуьж пэтми, щлэуэ кьахыхьам псори зригьэплгы-жат». Адэклэ Кхьуэлүфэм усаклуэм льяпкь усэ гьэпсыклэм хилэжьыхьа дьдэр нэхь щхьэтэчауэ кьыхигьэщаш: «Литературэм и «псы хуэмыр» кьыгьэукуьбейуэ тлысыжакьым Клуашыр. «Лыгыэр иридзащ» адыгэ усэхэм я фонетикэм, синтаксисым – псалгэ щхьэхуэхэр зэпыувэурэ, жылэгьуэ, жылэгьуэхэр псалгэуха зэрыхуэ щлуклэм. Зэи адыгэбзэм имыльэгьуа рифмэхэр абы щлигьужри, ритмэ зэпыхьэ-зэпыклхэр, кьыкьуэллыкларэ кьыбыргьуклхэр, и клэм нэсмэ, шэщлауэ, лэпэ дэуплэ ямылэу, зэужьу зэпыувэжхэр, усэм лэпкьльэпкь хуищлаш».

Ищхьэклэ кьэтхьа еплгыклэхэм арэзы дьтехуэу, мыри щлыдгыужьынут: Клуаш Бетлал и хьэтлым езы усаклуэм и дуней льягыуклэ, гупсысэклэ гьэщлэгьуэным и мыхьур тегьэуэжаш. Абы и лэдакьэщлэклхэр я купщлэкли, зэрытха фащэкли, зэрыгыэпса синтаксискли зыпэбгыуэв, зэбгыапщэ хьун нобэр кьыздэсым льяпкь усыгыэм дыщрихьэллакьым. Усэхэмрэ поэмэхэмрэ льябжьэ яхуэхьуа лүэхугьуэ кьудейхэмкли Клуашым и творчествэр адыгэ усыгыэм кьыхэхьэхуклаш. Андрей усаклуэхэми хуэдэу, ар литературэм сыт хуэдэ льяхьэни кьыдеклуэкл льяплэныгыэхэми (хэкур, лья-хэр гьэллэплэным, льягыуныгыэм, пейзажым, н.) льялэсащ, ауэ темэ щлэщыгыуэхэр кьыхигьэхьэклэрэ льяпкь усыгыэм и гьунапкьэхэм зригьэубгыуаш. Апхуэдэхэм языхэзщ, псалгэм папщлэ «Джонитл» поэмэм кьыщилэт лүэхугьуэр – цлыхухэр льяпкьклэ, я фэклэ, жыла-гыуэм щаубыд увьплэмклэ зэхэгьэж зэращлыр – «расизм» жыхуалэр. Кьызэщлэкьуауэ кьэбгьэлыагыуэмэ, Клуашым и усыгыэр дунейм и щлыплэ зэхуэмыдэхэм яльлэсащ, хэгьэгу зэхуэмыдэхэм гукьеуэрэ бэлыхьу ильхэр сэтэй кьыщлү. Псалгэм папщлэ, а лүэхугьуэхэр, «Джонитлым» нэмыщл, мыпхуэдэ тхыгыэхэм льябжьэ яхуэхьуаш:

«Хьэрыпхэм я лъэщэкIэ», «Самум», «Англичанхэр», «Феллахыр мэщакIуэ», «КэбакIуэхэр», нэгъуэщI зыбжанэми.

ИщхьэкIи кызырэхэдгъэщаци, КIуащ Б. лирикэми лиро-эпикэми щылэжьащ, и усыгъэм жанр зэмылIэужьыгъуэхэм уащрохьэлIэ. Усэхэмрэ поэмэхэмрэ нэмыщI, абы и Iэдакъэ кыщIэкIащ балладэ, кантатэ, уэрэдыпкъхэр, н.

КIуащыр усыгъэм зэрыхуэIэкIуэлъакIуэм, абы и толькъун къэукъубейхэм къамыгъэдзыхэу, бдзэжьейм хуэдэу зэрыщесым нэгъуэщI зы щэхуи хэлът – ар усэм и зэхэлъыкIэр, гъэпсыкIэр куууэ зыджа, IуэрыIуатэр зэхуэзыхьэсыжа щIэныгъэлIт. Художественнэ тхыгъэхэм нэмыщI, щIэныгъэ статья зыбжанэ итхыгъащ – «История собирания и изучения кабардино-черкесского фольклора», «30 лет собирания и изучения кабардино-черкесского фольклора», «Стихосложение нартского эпоса», «Строение кабардинского стиха» жыхуиIэхэр. Я псалъащхьэ къудейхэми кызырэбжаIэщи, мы лэжьыгъэхэр лъэпкъ литературэ щIэныгъэм и зэхэублапIэм деж щытахэм, япэу гъуазэ хуэхъуахэм зэращыщым шэч хэлъкъым.

«СощIэр сэ: зыкъомым ягу срихъкъым, / Ауэ сэ си гъуэгум срикIуэнщ», – щитхыгъат КIуащ БетIал и усэхэм языхэзым. ГъащIэ гъуэгунэр кIэщIу кыыхущIэкIами, усакIуэм и творческэ щIэиныр гъуэгу кIэншэкIэ лъэпкъым къыдогъуэгурыкIуэ, адыгэбзэкIэ псалъэу, адыгэпсэ Iуту зы цIыху закъуэ дунейм тетыхукIи КIуащым и усыгъэр щыIэнущ, псэунущ!

ХЬЭВЖОКЪУЭ Людмилэ,
филологие щIэныгъэхэм я кандидат

Усэхэр

КИУАЦ Бетлал

СИ ХЭКУ

Си хэкууэ дыщэ губгъуэ,
Къэхъугъэм и епэр,
Кавказым щынэхъ фыгъуэ,
Дохъэхыр птеплэ нэр!

Лэгъупуэ из мазэгъуэр
Къыщоблэр уи щхэщыгу,
Нарт-Санэ — хущхъуэ дэгъуэр —
Къыщлож уи Есэнтлыгу.

Акъужьыр, альп сэхъуауэ,
Уи ныджэм щоплейтей,
Псы лэлхэр лэсэ щлауэ,
Турбинэхэр пхуагъэхъей.

Пшэ уанэу, луащхэмахуэ
Плыр сакъыу къыпщхэщытц,
Аузхэм щызэрахуэ
Лэщ бжыгъэр вагъуэ лытц.

Тепляфлэу мывэ гъуэгухэм
Уи губгъуэр зэрахъащ,
Кыфыгъуэр щыплэ дэгухэм
Дыгъэщлэм щхэщитхъащ.

Жьаклацэу, щхэмыж уэрхэр,
Хы щхэфэу, мэбырыб,
Толькъунхэр, къыр къазэрхэр
Убэншэу уоцл лэрыл.

Къунанхэм, пшагъуэ гуартэу,
Бгы щхуантлэхэр яхъуэклу,
Актылклэ щлыр бгъэбатэу,
Жэщ-махуэми уопэклу.

БэвыгъэкІэ си хэкум
Зыгуэр зытебгъэкІуэн!
Имызуэ зэи бжьыхъэкум
Къинакъым уи щІым гуэн!

Къыр таж утеуІуамэ,
Зэхохыр дыщэ макъ,
Аузхэм щыбэщ мрамор,
Щогъуэтыр домбеякъ.

Зэтетуэ унэ инхэм
Дэндежи зыщаІэт,
ЩолъапІэр гуфІэ блынхэм
УхуакІуэм и сурэт.

Хуэдэншэу уи шу жэрхэм
Зырачмэ, пшэм йопыдж,
Нарт лъэпкъыу уилІ жыджэрхэм
Тхьэлухудхэр къагъэудж.

Уи щІыхухэр фІыщІэ хэлъуэ
Лэжыгъэм гугъу дохьыф,
УэрэдкІэ зэрылълъуэ
ГуфІэгъуэм зэхотыф.

СщІэ псохэри щІэшчыгъуэ
Щысщохъур сэ уи дей,
УзиІэщ – сымыфыгъуэ!
Уи фІэщ щІы, Къэбэрдей!

УзиІэу уэ си хэкур
Къэслъыхъуэркъым жэнэт,
ІуащхытІым я зэхуакур
Бгъуэтынкъым къызыхуэт.

Си хэкууэ дыщэ губгъуэ,
ГъащІэщІэм и епэр!
Кавказым и щІы фІыгъуэ,
Уи теплъэм ІэфІ ещІ псэр!

СИ ЛЬАХЭР

Сыт кьэхьугьэм ищла псом нэхь дахэр,
Жилэу хэти сэ кьызэупщлам,
Стынщ жэуап, хэдэншэу зыми: Ляхэрщ!
Хьэкь щырехьу ар япэм зымышлам.

Сэ слээгьуащ зыщытхьухэу щлы пхыдзахэр —
Дыщэ щлэкьухэм яхуэхьуар жэнэт,
Ауэ сэ узилэщи си Ляхэр,
Зым жеслэнкьым зэи — нэхьыфл кьызэт.

Сэ слээгьуахэщ дыгьэм удз гьэгьахэр
Щихулауэ, щыгьуэу хамэщл куэд,
Яхуэхьуауэ лэхьуэщ щальхуа ляхэр,
Ляхэр кхэ кьащыхьууэ щлыху псэклуэд.

Псэм и щласэщ дэ ди удз гьэгьахэр,
Дыгьэ бзийри ди деж щынэхь уэрщ,
Дуней псом хуэдэншэщ сэ си Ляхэр,
Дищри щлыуэ щылэм я нэхь пшэрщ.

Щлым и тахьтэу щытхэщ дибг лэтахэр,
Пшэплъри ди деж щынэхь дыхьэрэнщ,
Махуэ кьэсклэ зызыузэщлщ си Ляхэр,
Вагьуэхэр ди деж щынэхь гуэрэнщ.

Мазэм зэрекьугьым ещхьуэ хэ бэмплахэр,
Уэ кьокьугьыр ди бий клуэдын хуейр,
Ауэ абэрагьуэу щытщ си Ляхэр,
И быдагьэм щогуфлык дунейр.

КЪЭБЭРДЕЙ

Зэман блэклахэм я бэлыхьым
Уи тхьдэр пасэу кьыдохьей,
Гьащлэфл щлэблахэм я гьуэгу кыхьым
Уи бын теклакьым, Кьэбэрдей!

Еру щласэгъууэ пщы бейгуэлхэм
Яфлэуэхуакъым уи пщэдей,
Нэпсей кыфл щлэблэу уи уэркъ лэлхэм
Зыуагъэуэщлакъым, Къэбэрдей!

Хъаныжь, уиль уэру зыгъэжахэр,
Куэд щлауэ уищл бэвым хуэнэпсейт;
Мыльку хей пщлэнтлэпсклэ къэблэжьбахэр
Плэщлатхъырт бийхэм, Къэбэрдей!

Шы флалъэм щлыгур игъэгызу,
Уи хэку бий гуартэ къихъэрейт,
Ажал пшыналъэм бгыр дэзгызгы
Пллырт зэмыджахэр, Къэбэрдей!

Мыгъуагъэр ныбжьуэ пщхъэщытами,
Уигъэдзыхакъым плыса лейм;
Куэдагъклэ бийхэм уафыщлами,
Уфлащ хахуагъклэ, Къэбэрдей!

Къуэш пэж и къамэу, щышынагъуэм,
Пхуэхъуащ уэ тельхъэ Урысейр,
Гъуэгуитл пэщытым я хэдэгъуэм
Хэпхащ нэхъ захуэр, Къэбэрдей!

Лъэпкъ псом я вождыр уи уэчылуэ
Бэм дэпкъутащ уэ хабзэ лейр,
Гъащлэфл бухуэныр уи акъылуэ
Щлэбдзащ щхъэхуиту, Къэбэрдей!

Лэщлыгъуэ планэм гъэ мин куэдхэм
Пщлыхъар лэрыль щыхъуащ уи дей,
Теклуауэ щылэ ди зауэлхэм
Хэтащ уи быныр, Къэбэрдей!

Уи хэхъуэныгъэм сегъэгуфлэ,
Къэклуэн и флыгъуэщ уи пщэдейр,
Совет щлы иным и хэку бжьыфлэ,
Зыузэщл, гъуэгу махуэ, Къэбэрдей!

* * *

СфIэфIкъым, хуейми ирепсэу,
Зырыз зигу фIамыщIхэр,
Щэхууэ куэд идыгъукIэ тхэр,
Пагэр, кьинэмыщIхэр.

Мылкъум я нэхэр щипхъуау,
Зы кьызыфIэмыщIхэр,
Теплэ IэфIым щIигъэпхъуау,
ЩыкIыр, кьинэмыщIхэр.

УекIуэлэнкIэ IуэхукIэ хъуам,
Зи гур кьыпхуэгъущIхэр,
Зэ нэхьыщхьэ кьехъуэхъуам,
Плакъуэр, кьинэмыщIхэр.

ЩигуащIэгъуэм дэзыдзых,
Гъуэгу пхыдзар зыбзыщIхэр,
ЩхьэхуецэнкIэ зыкьызых,
Дзыбэр, кьинэмыщIхэр.

Бэм я гущIэм щамыгъуэт
Къащэхун зызыщIхэр,
Гугъум зи лъэр тезыпхъуэт,
Фыгъуэр, кьинэмыщIхэр.

Ауэ си псэщ зы шыбз жьейр
Гуартэ уардэ зыщIхэр,
Бэм гугъу дехькIэ мыгужьейр,
Къабзэр, кьинэмыщIхэр.

Бэ IэнатIэм Iуувам,
ЕрыццагъкIэ гъущIхэр,
ФыкIэ и цIэ кьыраIуам,
ФыщIэф, кьинэмыщIхэр.

ШЭРЭДЖ

Сигу кьэхьугьэм фьыу кьыхуэкьыр
Дэпхьэхау уэ кьыпхуотэдж,
Кьэспщытау щьыу схузэфэкьыр
Сынокьуэж уи деж, Шэрэдж!

Си мыжурэм нэху кьыпихыу
Зэпысщяц сэ хамэщь куэд,
Псыи сиклащ, льы нэпсхэр блихыу,
Щьыхухэм хуэхьууэ ар псэкьуэд.

А хамэпсхэм зы пхуэмыдэ!
Псом нэхь унэхь сфьэдэхащ.
Уи псыхьуэшхуэм япэ дыдэ
Усэ макь щьызэхэсхащ.

Махьшэ сьидж сатырщ уи лүфэр,
Уи щьлэм мывэр щьызэрошх,
Егьэщхьуантлэр уи псым тафэр,
Ткьуэпс быутххэр уэшхыу кьошх.

Пэжщ, гьатхэпэм зэзэмызэ
Нэпкьыр гуохыр, бгым уопыдж,
Кьохьу дыхуейм ущьыхуэмызэ,
Кьэхьукьым ди гур щьыпхуэдыдж.

Ауэ дищьлэуэ гьунапкьэншэм
Щьыслэгьуахэщ уэщхь псы куэд,
Кьуэш гупыфьлэуэ фыгьуэншэм
Кьыпхуэсхьащ сэ и уэрэд.

Ахэр псори лүфэ бэвкьлэ
Гьащлэ дахэм допэгэф,
Бгым зыдашхэр, бгьуэнщьлагь зэвкьлэ
Кьольэ — вагьуэ щьлагьэнэф.

Куэд дэкьынкьым: бетон джанэ
Уи лүфитлми щьыттлэгьэнщ,

Къару псори уэ итланэ
Къыдэптынщи — удыгъэнщ.

ІэгъуапищэкІэ къыщІэфуэ
Колхоз губгъуэм уилъэдэнщ,
ТщІынщ дыхуеймэ, ущІэтщІэфуэ,
Уи псыр фІыкІэ тхуэбудэнщ.

Сигу къэхъугъэм фІыу къыхуэкІыр
Дэпхъэхау уэ къыпхуотэдж,
УэзгъэщІэнуэ пхузэфІэкІыр,
СынокІуэж уи деж, Шэрэдж!

СИ ГЪУСЭЩ

Си гущэм гуфІэу ар къиплъащ,
Сэ «нанэ» щыжыІам;
Сэ лъапэ махуэ къыздичащ,
А гущэм сыщехам.

Школ кІуэгъуэм жьыуэ къыспежъащ,
Партэгъуи къысхуэхъуащ:
Щыгугъум дахэ къызжиІащ,
Щыуагъэм сыблишащ.

Къэралым «тэдж» къыщызжиІам,
Збгъурытуэ ныздежъащ;
УІэгъэм пІэм сыщыхилъхъам,
ЩопщакІуэ къысхуэхъуащ.

ГушхуагъкІэ си пкъыр жан ищІат,
Езэшыр зыхэсщІакъым,
Хахуагъэр гъуэгу сэ къысхуищІат,
Сыдзыхэу сыдэхакъым.

Блиндажыр гуауэм кІыфІ щищІам,
ДыгъэщІэу къыщІэпсащ;
«УокІуэд, зыкъэт» — бийм щыжиІам,
«ПщІыщ, текІуэ!» — къызжиІащ!

Бий бзаджэм дэ дыщытекІуам,
Бзэ пэжкІэ кытщытхуащ;
Щыгъуазэт лыгъэу дэ зетхьам,
Лъэпкъ псоми хуиІуэтащ.

Бгы инхэм фІыгъуэу щыгъэпщкІуам
И кІуапІэр кыджиІащ,
Ажал пІалъэншэу куэд зыхьам
И тІасхъэр дигъэщІащ.

УнэщІэ лъабжьэр щыхэслъхьам,
Схуэхуащ ар чэнджэщэгъу,
Згъуэтынкыым, гыицэ сылтыхуам,
Тхыль хуэдэу сэ ныбжьэгъу!

СИ ПСЫХЪУЭГУАЦЦЭР

СыщыщІыкІум псыхъуэр спаубыдынуэ
Псыхъуэгуаццэ щыІэ кысфІагъэщІт,
СыхущІэкъуу сэ, абы сеплынуэ
Псыхъуэ псор нэ тенэкІэ къэстІэщІт.

Жэщ мазэгъуэм бгыпэм сыкыттехьэм,
СызыщІишэу зы макъ гуэр зэхэсхт,
Зэныбжьэгъухэр баз дыщызэпихьэм,
Псыхъуэгуаццэм кІэлыкІуэн кыыхэсхт.

Сэ а макъым сыщІыхьэн кысфІэщІуэ,
Вакъэр сщыгъыу псым сызэпрыжт,
Анэр гуІэу, псыхъуэм нэху щызгъэщуэ
Пщэдджыжьым бампІэу сыгъуэлъыжт.

«Уд» сыхъу фІэщІуэ шынэщ ди нанэжьри,
Ефэнды дыуэтхыр кысхуишат,
Си адэм кыищІэщ, фІуэ сиубэрэжьри,
Псыхъуэ кІуэн дыуэншэу щызгъэтат.

А лъэхьэнэр сигу иджы къэкІыжым,
Згъэхьэгъахэр сщохъур дыхьэшхэн,

Ауэ сэ иджыри сызэплъыжым,
Жэщ къэтын слъэкIакъым сыбгынэн.

Нэрылбагъум шыпсэр гуэзгъэкIыфми,
Пасэрейуэ макъ сэ зэхызох,
Зэзэмызэ пIэм сыгъуэлъыжыфми,
Щхьэгъубжэр, си анэр шхыдэу, фIылузох.

Жэщыбг кIыфIым напIэр сфIызэхуишэм,
Сыжейбашхъуэу солуэщхъур, сокIий.
Гу мызагъэм щхьэгъубжэм сыхуишэм,
КъысфIэщI теплъэм си Iэр хузоший.

Бжэр спаубыдым, гъуэгу щхьэгъубжэр сощIыр,
Гъунэгъу хадэр хъэмуэ сыубащ,
Жэщ сымыкIуэм, пIалъэ мыбж къысфIощIыр,
Вагъуэхэми гу сэ къыслъатащ.

«Сыт гухэщI, си щIалэ, уигъэлүэщхъуэ,
КъоуэлIа? — си анэм нэпс щIегъэж, —
Сыт емынэ дэ унагъуэм щIэщхъуэ
КъытхуэкIуа, дэ сытыр ди гъащIэж».

Жин си пыхъуэпышэуэ цIыхубзхэм
Ялуэтэху, си анэр мэгужьей.
СыткIэ пэж ящIэну зи гур изхэм —
Мэгъуэлъыфхэр, быдэуэ мэжей.

Хущхъуэ IуэхукIэ унэр зэрызохъэ,
Iээ гуэр районым къырашащ,
— Сэ севгъэплъыт, — си адэр къызбгъэдохъэ,
Пшагъуэ махуэу напщIэр зэхуишащ.

— Псыхъуэ кIуэныр, — къэпсэлъащ си адэр, —
Си IэзэнкIэ думпу пыпчыгъат,
Умыубэну жэщкIэ гъунэгъу хадэр,
Иджыгуэр сэ соплъым, нэхъыфIат!

— Уи бгырыпхыр хущхъуэ сэ щысхуэхъум
Игъуэр, си адэ, куэд щIауэ блэкIащ,

Ди гьунэгьум я пхьур нысэ пхуэхьум,
Сыхьужынщи, псори зэфлэклэщ.

УСЛЪЭГЪУАКЪЫМ УЭ ЗЭИ

Услъэгъуакъым уэ зэи
Теплэ хуитклэ, си нитл,
Зэи сащлакъым нэпсей,
Пхуэхьуныгъэм уэ хуит.

Сэ сыхьуапсэркъым, щлэ,
Жыслэу: фыт сыхуэзам,
Клуэ, кьысхуихуэмэ, пщлэ
Пхуэсщлыфынщ, ар мыхьуам.

Щхьэ зыхэсщлэуэ уигу
Жэщклэ сехьрэ гугьу?
Щхьэ сфыхэхьуэрэ сигу,
Щагьэлъаплэм уи гугьу?

Сьпхуэмызэм сыт сщлэн,
Сигу уэбгьэнкъым уэ, щлэ,
Уигу кьызэбгьэми, щлэ —
Хуейщ мы жыслэр уэ пщлэн:

Гухэлььфл пхузигуапэщ,
Сьпхуэхьункъым зэи дэгу,
Сэ си дежклэ насыпщ,
Дэ дьтетщи зы гьуэгу.

НЭПС

Узигуэд е узимащлэ —
Сщлэну сыхуэмей,
Ауэ уэ мы зыр зэгьащлэ:
Быдэу нэм щыжей.

Сэ сыхуейкъым уисклутыну,
Мащлэ сигу кьеуэху,

Хуит ськьэщI уэ сьпхуитыну,
ГъащIэр гьуэгукIэ кIуэху.

Мыхьэнэншэу зэ уискIуткьэ —
Сьпхуеин сохьуж,
ГъащIэр кIэщIми, дзищэ Iуткьэ?
Хьуну узгьуэтыж.

Сэ сыхуейкьым сигу кьежэхукIэ
УискIутынуэ, щIэ.
Зэщ си гъащIэр кьэзгьэщIэхукIэ
Ар щосщIэнур. ПщIэ
Уэ пхуэзмышIу щытыгьамэ,
Нэгур уэзгьэсынт,
Уэ, си нэпс, умышыугьамэ,
IэфI гум льызгьэсынт!
ЗэрегуакIуэу, хэти щыгьуэм
И нэпс куэд щIыреж,
Гу кьыслытэмэ си «мыгьуэм»,
ЗыкьикIут абдеж.

* * *

Дэ ди гъащIэр фIыгьуэ хадэщ,
Льагьуныгьэншэу псэугьуейщ,
ЩIасэныгьэм бэр и мардэщ,
Хуэдэ игьуэ гьуэтыгьуейщ.

Пщащэ хьэлкIэ уIумпIейми,
Пэжым уи нэр кьигьэпIьящ.
ЗэкIэ сэркIэ умыхейми,
Угукьабзэщ — кьэбгьэзэнщ.

Гьуаплэ чэтхьау, сощIэр, пшэпльым
Гьатхэр дыщэ щищI зэгуэр
ПхуэмышыIэу укьызэпльым,
Iупхынщ, «кьакIуэ» жыпIэу, бжэр.

* * *

Напэр зыхьумэфым
Уэрэдыр хуаус.

ЦцЫкІэ ццыху пагэфым
ХуащІкЪым хъэдэлус.

Нобэ щцЫ уупсым,
КЪыщІэщынщ щцэдей,
ГубжъкІэ бдзы уи Іупсыр
КЪэнэжынщ уи дей.

* * *

Зэманыр ІуэхукІэ зыгъэнщцЫфыр
Аращ езыр зэманыр зейр,
Іуэху щцІакІэ махуэм пэувыфыр
Аращ къэкІуэнур зи дунейр.

ІэнатІэр фронтуэ къэзылЪытэм
БыдапІэ щцЫэн кЪимыщтэн?
И ІитІ кЪамыхЪым щцІукІытэм
КЪэвгъуэтыт Іуэху гугъу пэщцытэн?

НэхулъэфІ узыншэу укЪекІамэ,
Сэбэп ухъупхъэр уигу игъэль;
ПлъэкІ псор уи лЪахэм хуумыщцІамэ,
УкІытэ; жэщ хЪуам, умыгъуэль.

УкІытэ, плъэкІыр умыщцІамэ —
И фЫгъуэм гъащІэм ухэнащ.
Куэдыщэ щцІауэ къыпфІэщцІамэ,
УимыкІыу уи пІэм укЪинащ.

Упсэу ццыхугъэм и фэеплЪуэ
Лэужь зыхуэр гъащІэ ин,
ЩцЫренэ махуэр мыужьых пшэплЪуэ,
Дыинщ, мурадри иреин.

Тхаклуэ Елгээр Кашиф илгэс 85-рэ ирокъу

ГЪАЦЦЭМ КУУУЭ ПХЫПЛЬЫФ

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цыгъуэ тхаклуэ Елгээр Кашиф Мысост и къуэр Щхъэлыкъуэ къуажэм 1935 гэм октябрым и 10-м кыщальхуащ. Къуажэ школыр кызыериухуу, 1955 гэм, Горький Максим и цэр зери-хъэу Москва дэт Литературэ институтым цытгъысхъэ. Ар кыуахэ нэ-ужь Къэбэрдей-Балъкъэр телестудием редактору цолажъэ. 1965-1970 гэхэм ар «Ленин гъуэгъу» (иджы «Адыгэ псалъэ») газетым и литературэ лэжъаклуэу, жэуап зыхъ секретарым и дэпэныкыуэгъуу цытащ. 1970 гэм щегъэжъауэ 2013 гэм пцлондэ цытащ «Туащхъэмахуэ» журналым и редакцэм – абы и къудамэм и унафэццэу, жэуап зыхъ секретару, редактор нэхъыщхъэм и къалэнхэр игъэзащэу.

Елгээрым и усэхэр дунейм кыщытехъар 1955 гээрщ. И япэ тхы-лыыр, «Дыггээр кыщыццэИэкIым» зыфIуцар, 1958 гэм кыдэкIащ. Абы лъандэрэ Налшыки Москваи кыщыдэкIащ къэбэрдей-шэрджэс тхыб-зэм хуэIээ нэхъыжъыфIым и тхыггэхэр цызэхуэхъэса тхылъу 30-м нэблаггэ. Абыхэм ящыщыц «Гъуэгъуцхыблыр цызэхэкIым», «ЩIэдза-пIэ», «ГугъапIэ», «Псыгуэж», «ЩIэдджыжъ хъэщIэ», «Ухеймэ, улгэщыц», «Бгыхэм я жъауэ», «ЩIым и набдзэ», «Лгэужъхэр», «Песня у водопа-да», «В долине нарзанов», «Ночное солнце» тхылъхэр, нэгъуэщIхэри. 1988 гэм кыдэкIащ Елгээр Кашиф и «Щыуаггэ» романыр.

Елгээр Кашиф зэчий зилэ, гьащІэм набдзэгубдзаплэу, куууэ пхыт-
лгыф усакІуэу зэрыщытым щыхъэт тохъуэ абы и ІэдакъэщІэкІхэр.
ГьащІэм и нэжкІэ узэщІа и усэ купщІафІэхэр топсэлгыхъ гурэ псэкІэ
зыхищІа Іуэхугъуэхэм. Удимыхъэхьу кьанэркьым усакІуэм и бзэм,
зи гугъу ищІ цІыхухэр, уи нэкІэ плъагъум ещхьу, образнэу уи нэгү
кызыэрыщІигъэтаджэм. Кашиф и усэхэр нэхъыбэу зыхуигъэпсар ди но-
бэм и цІыхуриц, абы и гьащІэр, и дунейр, и гурыгъу-гурыщІэхэр, и гуп-
сысэхэр аращ. Апхуэдэуи и усыгъэм кыхоц ди зэманым и нэцэнэхэр,
цІыхум и гум, и псэм щыщІэхэр.

Елгэрыр зэдзэкІын Іуэхуми хуэІэкІуэлъакІуэщ. Абы адыгэб-
зэм кьригъээгъащ нэгъуэщІ лъэпкъ тхакІуэхэм, усакІуэхэм я Іэдакъэ
кыщІэкІа тхыгъэ куэд. Ахэр газетхэм, журналхэм кытехуащ, тхыль
щхъэхуэуи кыдэкІащ. Аращ КъурІэн лъапІэмрэ Мухъэмэд бегъым-
барым и гьащІэм, и ІуэхущІафэхэм ятеухуа тхыльымрэ адыгэбзэкІэ
зэзыдзэкІари.

Езы Елгэрым и ІэдакъэщІэкІхэри нэгъуэщІ лъэпкъ тхакІуэхэм
я деж гулгытэниэ щыхъуакъым. Абы и усыгъэ куэд бзэ зыбжанэкІэ
зэрадзэкІащ кыдэкІащ.

Дилитературэм, журналистикэм, культурэм щилэ фІыщІэм пащІэ
Елгээр Кашиф кыфІащащ «Къэбэрдей-Балъкъэрым культурэмкІэ
щІыхъ зилэ и лэжъакІуэ», «КъБР-м и цІыхубэ тхакІуэ» цІэ лъапІэхэр.
«Лъэпкъхэм я зэныбжъэгъуэгъэ» орденыр, медалхэр, щІыхъ тхыльхэр
мызэ-мытІэу кьратащ.

Елгээр Кашиф хужалахэм щыщ пычыгъуэхэр

КУЭДЫМ УКЪЫХУАГЪЭУШ

Гьащлэм и гугъуехьхэр зыгъэв, зи фэм лэджэ дэкл, зи гум нэхьыбэж дэхуа цыху цыкIум и дуней Iыхьэмрэ и гьащлэ IэнатIэмрэ – аращ Кашиф и тхыгъэхэм я нэхьыбапIэм я купщIэр. Зи фэм куэд дэзыгъэхуа, зи псэр дахэ, сыт и лъэныкъуэкIи узытхьэкъу цыху цыкIум и дунеймрэ и гурыгъу-гурыщIэхэмрэ кьэгъэлъэгъуэным егъэлеяуэ хуэшэрыуэщ Кашиф и кьалэмыр. Ди литературэр кьапщтэмэ, Кашиф абыкIэ пэхьунур зырызыххэщ, а зырызми щапхъэ зытрах, гъуазэ яхуэхъу тхакIуэщ Кашиф. Апхуэдэуц ар псоми зэрытцыхур – тхакIуэхэми щIэджыкIакIуэхэми: и тхыгъэхэмкIи, и цыхугъэкIи, и дуней тетыкIэкIи ди щапхъэщ, ди шу пашэщ.

Тхыгъэ мащлэ кьыщIэкIакъым Кашиф и Iэдакъэм – уси, раскази, повести, романи. Абыхэм ящыщ зыи лъэужьыншэ хьуакъым, ди литературэр зыгъэбжьыфIэ, абы лъэбакъуэщIэ езыгъэча, и щIэр лъагэ зыдэхъуа тхыгъэ купщIафIэщ ахэр, иужьрей зэман зэрыхьзэрийм кьелауэ, куэдым укъыхуагъэушрэ уи гупсысэр зэхэзехуэн ящIыфу. Уи тхыгъэр апхуэдэ кьарурэ гуащIэкIэ умыузэдыфынумэ, кьалэм кьыщIэпщтэн щыIэкъым. ТхакIуэм и пщэ апхуэдэ кьалэн кьызырэдэхуэр куууэ зыхэзыщIэхэм ящыщ Елгээр. Гьащлэм и уэрыпIэ дьдэм кьыщыщIимыгъэлауэ зы псалъэмакъи кьиIэтыркъым Кашиф – ар иреусэ е ирерасказ. Аращ, дауи, тхакIуэм и Iэдакъэ кьыщIэкI тхыгъэр псэ быдэ, гукъынэж щIэхьур, абы цыхур щIитхьэкъур.

ТхакIуэм и гупсысэр цыхум IупщI щыхьун щхьэкIэ, псалъэм мыхьэнэуэ илэм щыгъуазэщ псори. Уи псалъэр мыжанмэ, гупсысэм я нэхь куури фагъуэ пфIэхьунурэ цыхум узэхичIыкIынкъым. Адыгэбзэр зэрыкьулейр, гупсысэм я нэхь куур кьызэрырипIуэтэфынур нэрылъагъу тщищIащ Кашиф – псалъэ жанкIэ, гущIэлъапсэм нэлус адыгэбзэ гъэхуакIэ. Аркъудейри ирикъунц Кашиф ди литературэм и пащхьэм щилэ фIыщIэр зэрыиныр кьыбгурылуэн папщIэ.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид

ГЪУЭГУПЭ ПСАЛЪЭУ КЪЫЩIЭКIАЩ

Елгээр Кашиф и усэ «Лу шыдыгум икIуэдащ» зыфIишар, сыщымыуэмэ, япэу дунейм кьытехьа и тхыгъэщ. Лэжыгъэр зищIысыр псалъэ кьудейкIэ мыхьуу, зи фэкIэ зыхэзыщIа, гьащлэм и гупэри и шьндэбзийри фIыуэ зыщIэ щIалэм и тхыгъэр кьызэрытрадзэххэу жылэ псом щызэлъащIысат, ягу иримыхьын, лэжыгъэм зыщIезыгъэх гуэр ялъагъумэ, «колхоз-молхоз не ходи, только пщафIэ и сиди» жаIэу, мыр Кашиф и IэдакъэщIэкI нэхьыфI дьдэхэм ящымыщми, цыхур и гуащIэ щымысхьу лэжьэн, бэм ифI зыхэль Iуэхум щIэбэнын зэрыхуейм ехьэлIауэ усакIуэм и гъуэгупэ псалъэу кьыщIэкIащ икIи иужькIи и тхыгъэхэм я нэхьыбапIэм а гупсысэр я джэлэс хьуащ.

«Лу шыдыгум икIуэдащ» усэмкIэ мылажьэхэм, зыщIезыгъэххэм ар зэращIэнакIэр ауэ сытми кьэхьуа Iуэхукъым. Сыту жыпIэмэ, Кашиф

IэгьэтIылыпIэ имыIэ жыхуаIэм ещхьу мэлажьэ, «махуэ кьэс зы са-
тыр нэхь мыхьуми тхын» жыхуаIэ хабзэм тету. Си фIэщ хьуркьым абы
хуэдэу зэпыу имыIэу лажьэ куэд ди литераторхэм яхэту. Ноби, тхыль
кьыдэгьэкIыныр гугьу щыхьуа зэманми, зэрысщIэмкIи, ар матхэ, мат-
хэ...

Елгьэр Кашиф адыгэ литературэм хуищIа хэльхьэныгьэр инщ. Ар
нобэрей ди тхакIуэ нэхь пажэхэм, IэкIуэлъякIуэхэм, щIэджыкIакIуэхэм
фIыуэ яльагьухэм ящыщ зыщ. Ауэ абы адыгэ журналистикэми хэльхьэ-
ныгьэшхуэ хуещI, а Iуэхум нэхь мащIэрэ и гугьу ящI пэтми. Кашиф
«Ленин гьуэгум» щыщылэжьа зэманым газетым и бзэм зегьэуэщIыным
ар хуабжыу егугьуащ, зы жыпхьэм кьигьэжыкIам ещхь, кьарыкIыр
кьыбгурымыIуэу кьыдэкIыгьуэ кьэс напэкIуэцIхэм щызэбгрыпхьа
жыIэгьуэхэм, псалгэ зэрыIыгьхэм ебэнащ.

Кашиф и публицист тхыгьэхэм ди nobэм и Iуэхугьуэ зэIумыбзхэр
щызэпкьрех, абы и очеркхэр дызэсэжахэм емыщхьу, художественнэ
очерк нэххэщ.

ТхакIуэ щIалэхэм гьуэгу етыныр кьалэн льяпIэу Кашиф кьызэ-
рилгытэм и щыхьэтц ар ныбжьыщIэхэм зэрадэлажьэр. Абы и чэнджэщ-
хэр сэбэп зыхуэхьуа, фIыщIэ кьыхуэзыщI куэд езыхэр балигь хьуауэ
литературэм холIыфIыхь. Сэ зэи зыщызгьэгьупщэркьым си рассказым
хэплэу, сымыщIэххэу газетым трыригьэдзауэ зэрыщытар. Апхуэдэу
абы зызыщIигьэкьуар куэд мэхьу.

Мыбьи сытепсэлъыхьмэ, си гуапэт. Кашиф кьызыхэкIа унагьуэр
Щхьэлыкьуэ нэхь пщIэ, нэмыс щызыIахэм ящыщц. Абы и адэ Мысост
фIыуэ зымыльэгьуа ди кьуажи уеblэмэ Кэнжэ, Шэджем жылагьуэхэми
дэсагьэнкьым. ЛэжьакIуэжыу, цIыху щабэрэ гуапэу, лыжь Iуцрэ чэн-
джэщ щхьэпэкIэ жумарту ар жылэм ягу кьинащ. Абы и кьуэхэри – Хьэ-
чими Кашифи – я адэм ещхь хьужащ. Нобэ зи гугьу тщIыр Кашифци,
щхьэлыкьуэдэсхэм ар фIыуэ яльагьу жыпIэныр мащIэ сфIощI, апхуэ-
дизу пщIэ, нэмыс, щIыхь кьыхуащIри. Езыри жылэм папщIэ и щхьэ-
фэр лэгущIыхь ищIынущ жыхуаIэм хуэдэщ: гуфIэгьуэ зиIэм деIэт, зи
пщIантIэ нэщхьэягьуэ дэлъым дощыгьуэ.

Си гуапэщ Кашиф и гуащIэ мыкIуэщIу, и узыншагьэм хэмыщIу
ильэс куэдкIэ иджыри ди япэ итыну.

МЭЗЫХЬЭ Борис
2018

И НЭПКЪЫЖЬЭ ИIЭЖУ

Дэ ди тхакIуэ Iэпкьлэпкьыр жэпхьа щIыкIэтэкьым, литерату-
рэм и Iуфэлыфэм кьыщыдагьэкIухьмэ, дыгугьIэу арат, Елгьэр Кашиф
тхыль зыбжанэ кьыдигьэкIарэ ахэр зэIэпах-зэIэпатхьыу зэIуцIэхэм
ирагьэблагьэ усакIуэ цIэрыIуэ щыхьуам щыгьуэ.

Дэтхэнэ усакIуэми тхакIуэми щхьэж езым и литературэ нэпкьыжьэ
иIэжу кьыщIэкIыныщ. Кашиф и тхыгьэ нэхь пасэхэм ятыболъагьуэ са-
биигьуэ гурыфIыгьуэншэм кьытрина апхуэдэ нэпкьыжьэ. Пасэу анэн-
шэ хьуа, анэнэпIэсищ зыгьэунэхуа усакIуэ щIалэм дежкIэ сабиигьуэр
гурыфIыгьуэншэ дьдэу щытащ, пэж дьдэу. И гум фIэIэфIу кьэкIыжын
щIагьуэ кьыхуигьэнакьым сабиигьуэм Кашиф...

Ауэ сабиигъуэ насыпыншэр триуфлэж щыкIэу, Тхьэм Кашиф тыгъэ кыыхуищIащ жьыщхьэ махуэ хьуэпсэгъуэ. ЗэкъуэшитIрэ дзитI зыIут къамэрэ жыхуаIэм ещхьу щIалитI иIэщи, я дуней тетыкIэки, я псэукIэки хьуэпсэгъуэхэщ. И къуэрыльхухэр гугъэгугфIэ-псэгъэгугфIэ защIэщи, адэшхуэ-анэшхуэм къопщIэпщIэкIхэр. И щхьэгъусэ Зоещи, Кашиф и зы шэджагъуашхэ блигъэкIамэ, гузавэрэ кыкIэлъыгумашIэу и нэлэ тет зэпытщ...

IУТЫЖ Борис
2005

ЗИ IЭГУР ЗИ IЭНЭ

Елгъэр Кашиф и зы тхыгъэ мыин дыдэ, нэхъ щхьэтечу жысIэнщи, «Пшагъуэм игъэпщкIу удхэр» зыфIища рассказым, тIэкIу сытепсэлъы-хьынт.

Ар щитха зэманым сыщыгъуазэкъым, ауэ зытетар 1995 гъэм кыдэкIа «Iуашхьэмахуэ» журналым и етIуанэ номерырщ. РассказкIэ сфIэпIащIэуэу, повесткIэ сфIэмащIэуэу, фIищари мыгурыIуэгъуэ ды-дэу кызырэысфIэщIам щхьэкIэ, «мыбы кыыхиIуа гуэрыр сыт», жысIэу тIэкIуи сыхуэшхыдэ щыкIэу сыхэджыхьурэ, кызызэгъэдзэкIа тхыгъэм и пэм кыыщIэздзэжын хуей хьуаш.

108

Дауи, кыыхэджыкIа тIэкIум сызрашэлIат, сыдахьэхат. Кашиф итха псом мыр ящхьэуи, телъыджэрэ хуэди щымыIэжу жысIэркъым. Ауэ абы аргуэру зэ си фIэщ ищIащ тхакIуэр гъащIэм нэ жанкIэ зэры-хэплъэр, ди зэман цIэнтхьуэрыгъуэм дэджалэу псэм япэ ирагъэщ напэр зыфIэкIуэда цIыхухэр дунейм тез зэрыхьуам зэрытегузэвыхьыр.

Зыми гу зыльмыта Iуэху щIэщыгъуэкъым Кашиф и рассказым кыыщиIэтыр. Уеблэмэ ягъэукъуея жыхуэтIэм хуэдэщ. Ауэ тхакIуэм литературэм и Iэмал шэрыуэхэмкIэ зэпкърихьу ди пащхьэм къриль-хьа темэжыр щIэщыгъуэ тщищIри, ди фэщи ищIащ. Ди цIыху гъащIэ тIэкIум хэлъ хьэзабышхуэр, цIыхупсэм игъэв бэлыхьым и инагъыр, нэхъ къабзэ дыдэу щытын хуей напэм етпэсыфыр гум щIыхьэу, пэжагъ хэлъу щыдиггъэлъэгъуа Кашиф и рассказыр къеджэ псоми зыхащIэну кыысфIощI.

И ныбжьыр ильэс 80 хьуаш жытIэу нобэ Елгъэр Кашиф щIэдгъэлъапIэр, дауи, зэрытхакIуэрщ. Ауэ си дежкIэ ар тхакIуэ къу-дейкъым. Кашиф сэрэ куэд щIауэ дызэроцIыху, дызэдэлэжьащ, дызэ-ныбжьэгъуш, ди гупсысэ этохуэ, ди дзыхь зыдогъэз. Ар псэлъэгъу губ-зыгъэщ, чэнджэщэгъу щхьэпэщ, нэ къабзэкIэ дунейм теплъэф, ильагъур акъыл жанкIэ зэзыгъэээхуэф цIыхуш. Бгым щIэгъэкъуауэ щымытами, Кашиф гъащIэ тынш иIакъым. Ар ящыщ зы сабиигъуэр зауэм хиубы-да, абы кърикIуа гугъуехьхэр нэхьыбэу зыгъэва ныбжьыщIэхэм.

Ди гупэ зэхуэгъэзауэ, зы пэш дыщIэсу редакцэм дыщызэдэлэжьащ Елгъэрым сэрэ. Ар сытым щыгъуи ящыщащ лэжыгъэм хьэлэлу, ныб-жьэгъухэм гу пцIанэу ябгъэдэт, пэжыр зы нэрыгъ журналистхэм.

Жыжьэ плъэф тхакIуэщ Кашиф. Абы щыхьэт тепщIэ хьунуш иужь-рей ильэсхэм иригъэкIуэкI лэжыгъэ щхьэпэхэр. Апхуэдэщ Мухьэ-мэд бегъымбарым теухуа тхыльышхуэр абы адыгэбзэкIэ хьарзынэу зэридзэкIыу езыр щылэжьа «Iуашхьэмахуэ» журналым кызырэытри-

гъэдзар, иужькІэ тхыль щхьэхуэу кызырэдыгъэкІыжар. А лэжыгъэ гугъум Кашиф къаруушхуэ тригъэкІуэдащ, хъарзынэуи ехъулІащ. Абы игъэгущуауэ, Іуэхум нэхъри хуэІаижь хъуауэ Елгъэрым нэхъ кълэн иныж кыищтащ – абы адыгъэбзэкІэ зэридзэкІащ КъурІэныр. Сэ сыщыгъуазэщ Кашиф абы къаруушхуэ зэрырихьэлІам, гугъуехь ини зэрыдишэчам.

Елгъэрыр зи гум илъыр зи бзэгупэм пылгу, зи Іэгур зи Іэнэу псэу цІыху хьэлэлщ. Адыгагъэ зыхэль, адыгэпсэ зыхэт, и лъэпкъым и фІым щыгуфІыкІ, и гуауэм игъэдзыхэ а цІыху щыпкъэр зэрытхакІуэ, журналист Іэзэм кыдэкІуэу, губзыгъэу дунейм тет, щапхъэ зытрах щхьэгъусэщ, адэщ икІи адэшхуэщ. ТхакІуэм и лэжыгъэ гугъум щхьэгъусэм кълэн гуэр щимыгъэзащІэу жыпІэ хъунукъым. Къэбэрдей-Балъкъэрым щынэхъ ин республикэ библиотекэшхуэм илъэс куэдкІэ щылэжъа Зое щхьэгъусэ къудейкъым Кашиф дежкІэ, атІэ дэІэпыкыуэгъушхуэщ.

АтІэ, Елгъэр и къуэу ди къуэшыфІ Кашиф, лыжъ ухъуауэ тхэ шумылгуэу мы сэ бжесІэм кыищІэдэІу. Уэ бгъэщІагъуэ илъэс 80-м дэри дебакъуэри, илъэс зытхухи дэкІыжащ. Ауэ къэхъуаишхуи щыІэ хуэдэкъым. Жъы ухъу щхьэкІэ умыгужьей. Аращ насып жыхуаІэжыр – уопсэу. Ауэ сэ фІыуэ узоцІыху, Кашиф, икІи си фІэщ хъуркъым зэи жъы ухъуну. Зи, сщІэрккъым, уэзгъэкІуркъым. Уи илъэс бжыгъэм хэхъуэрэ уи узыншагъэм хэмыщІу, уи кълэмыпэр зэрыжану куэдрэ упсэу.

Сщыгъупщэрти, уи тхыль нэхъыфІ дыдэр щыптхынур дяпэкІэщ, Кашиф. УщыщІалэм деж сыт птхыми къезэгъ щхьэкІэ, тІорысэ ухъуа иужь къомыкІужхэри гъунэжщ. Шыныбэпхыр щІэкъузэ, ныбжъэгъу!

КЪЭРМОКЪУЭ Мухъэмэд
2015

НЭХЪЫЩХЪЭМ ГЪУНЭГЪУ ЗЫХУЭЩЫН

Лъэпкъ усыгъэм, гъуазджэм игъащІэми «кыихутэ» Іуэхугъуэхэм – гъащІэм, лъагъуныгъэм, ажалым, лыгъэм – ятеухуа тхыгъэхэр ебэкІ хъуащ. Иджы абы кыыхохьэ гъащІэм и къежъапІэм, дызыпІа щІым и къару мыкІуэщІыжым, дунейшхуэм ятеухуахэр. ГъащІэ мытыншри, фІы зыщІэм ехъуэпсэнри, Іуэху цІыкІуфэкІухэм кыыхэкІауэ нэхъыщхьэм пэгъунэгъу зыхуэщІынри – а псори ди лъэпкъ усыгъэм хэлъщ, ар зэпІэзэрыт, Іущыгъэр зэбэкІ хъуну, и дамэр нэхъри жыну ущегъэгугъ. А дамэм щІэтхэм ящыщ зыщ Елгъэр Кашиф.

СОКЪУР Мусэрбий
1985

КЪАРУУЩІЭУ КЪЫХОХЪЭ

ЩІыр кызызэпхызыуда псынэр зэуэ жабзэркъым. Пшахъуэри, ятІэри, кІэрыхубжъэрыхури здехь, лъэпощхьэпохэр кызыэринэкІыу псышхуэм зэрыхэльэдэну лъагъуэр хишыху. Абы ещхьщ Елгъэр Кашиф и усэхэр: абыхэм хэкІащ гъуабжафэ кытезыгъауэу, зыгуэрхэм зэрыдежъууэ хэлъар. Кашиф и тхыгъэхэр къаруущІэу кыыхохьэ адыгэ усыгъэм.

Ар сытым темытхыхьми, и гулбытэм щлэмыктыр цыхурщ –
гьащлэр зыхуэрщ, фымы хуэлажьэрщ.

ЩОДЖЭНЦЫКІУ Іэдэм
1985

УСЫГЪЭ НЭСЫМ И НЭЦЭНЭ

Пришвин зэгуэр жиЛэгьащ: «Псори усактуэу кьальху, ауэ апхуэдэ хьур мащлэщ. Куэдым яхузэфлэктыркьым шымыгьасэм ибг зрадзу ягьэсэн». Елгьэр Кашиф хузэфлэлащ адыгэш Іэлыр игьэлэсэн. Абы и псалгэм и купщлэр ктуэ пэтми нэхь куу мэхьу, усыгьэ нэсым и нэцэнэу, гьащлэшхуэ зэралэнур нэрылгьагьуш.

ПОПЕРЕЧНЫЙ Анатолий
2000

ЦЫХУГЪЭРЭ ГУАПАГЪЭРЭ ЯДЫБОЛЪАГЪУ

Тхактуэр зытетхыхь лыхьужьым езыри ещхьу жаІэ. Пэж хэлгьащ абы. Сыт хуэдиз цыхугьэ, гуапагьэ ядэпльагьурэ Кашиф и лыхьужьхэм. Псалгэм папщлэ, апхуэдэщ «Льэужьхэр» зыфтища повестыр. Абы укьеджэу тхылгыр бгьэтлылгыжа нэужь, узэгупсысыр зыщ: сыту фымы дунейм апхуэдэ цыхухэр зэрытетыр.

ШЭДЖЫХЪЭЩІЭ Хьэмыщэ
1995

ПЭЖЫР КЪЕГЪЭЛЪАГЪУЭ

Елгьэр Кашиф адыгэ усактуэ цлэрытуэщ. Ауэ, и кьуэш нэхьыжь Кыщокьуэ Алим и шапхэм тету, иужьрей ильэсхэм прозаик Іэзэуи зыкыгьэльгьагьуш: абы и тхылгьхэр мызэ-мыттуэу кьыщыдэклащ «Советский писатель», «Молодая гвардия», «Детгиз», «Советская Россия», «Современник» тхыль тедзаплэхэм.

Псалгэм папщлэ, «Льэужьхэр» повестым хэт Бэтмырзэ, империалист, граждан зауэм хэтар, колхозхэр кьызэзыгьэпэщэхэм ящыщ. Абы игу кьегьэктыж кьэхьукьащлэ инхэмкІэ гьэнцлауэ цыта и гьащлэр. А псор кьыздиІуэтэжым, лыхьужьым уи нэгум кьыщлэгьэувэ Совет кьэралыгьуэр зэрызэфІэува щыкІэр. А щыкІэм тету Елгьэрым кьыІуатэр егьэнцІ гьащлэм и пэжыпІэмкІэ, и лыхьужьхэм я Іуэху пыухыкІахэмкІэ. Кашиф кьыІуатэм нэщхьеягьуэкьым ебэктыр, атІэ зэпІээрыту, лэныкьуэмкІэ щыту кьыхэплэрэ ильагьур итхыжым хуэдэу, пэжыр кьегьэльагьуэ.

ВЛАСЕНКЭ Александр
1995

УМЫГЪЭЩІЭГЪУЭН ПЛЪЭКІЫРКЪЫМ

Цыхум и гукьыдэжым, уеблэмэ дэрэжэгьуэшхуэ хэлгьым Елгьэрым апхуэдизкІэ кьэІуэтэкІэ шабэ кьыхуегьуэтри, умыгьэщІэгьуэн плъэктыркьым.

УсакIуэм и тхыгъэм къобэкI романтизмэр, хъуэпсапIэм епха гупсысэ нэхухэр. Абы кызыфIигъэщIхэм жыжьэм и хъарпшэрми лъагэм и кIэхутхъэхуми ухагъаплъэ. А жыжьэм ауэ сытми и нэр цыплъызкъым, атIэ «усэщIэрэ вагъуэщIэрэ» кыщегъуэт. УсакIуэм творчествэр бзэншэ щэхуу, къарууэщ кызыэрилытэр икIи игукIи и псэкIи езыр абы епхащ.

ШАЩIЭ Къазбэч
2012

ЗЕКIУЭ И ВАКЪЭ ЛАЖЪЭРКЪЫМ

Елгъэр Кашиф къэбэрдей литературэм зи цIэр щыIуа цIыхуш. Ар усакIуэщ, прозэрытхщ, зэдзэкIакIуэщ.

1955 гъэм, Горький Максим и цIэр зезыхъэ Литературнэ институтым щIасу, къытрадзэн щIадзауэ щытащ абы и япэ усэхэр. 1960 гъэм адэжь щIыналгъэм къэкIуэжу лэжьэн зэрыщIидзэрэ, Кашиф и къарури, и гуащIэри трегъэкIуадэ псэуныгъэм и мыхъэнэр, цIыхум гъащIэм щибуд увыпIэр, абы и зэфIэкIыр кыхутэным. И къалэмым кыщIэкI тхыгъэхэмкIэ ар цIыхухэм ядогуашэ. Езыр зыхэпсэукIа зэманыр тынш дыдэу зэрыщымытар къигъэлъэгъуэным, цIыхупсэми цIыхубэ гъащIэми щекIуэкI зэхъуэкIыныгъэхэм бгъэдыхъэкIэ узыншэ зэрыхуейм гулгытэр хуиунэтIыным елIалIэ зэпытуш Елгъэрыр зэрытхэр. Ар уи фIэщ ящI и IэдакъэщIэкIхэм яхуищIа псалгъащхъэхэми: «ЩIэдзапIэ» (1964), «Сабиигъуэм и дыгъэ» (1966), «Мэз бгъуэщIым» (1969), «Подумаешь, дождь» (1969), «Пщэдджыжь хъэщIэ» (1973), «Щыуагъэ» (1988), «Лъагъуныгъэм и бзэ» (1999), къинэмыщIхэр.

Дызэрыт илъэсым Елгъэр Кашиф и ныбжьыр илъэс 85-рэ ирокъу, ауэ гъэ блэкIахэм тхакIуэ Iэзэм и къалэмыпэр нэхъ жан ящIа фIэкIа, ягъэбгъунлъакъым. Абы кыхэхъуащ ныбжьым кыздихъ Iушыгъэр, щIэныгъэр, Iэзагъыр.

Илъэс блэкIам ди тедзапIэм кыщыдэкIащ «Си псэм и щIасэу си лъэпкъ мащIэ» («Мой малый род, любезный сердцу») тхылбыр. Ар урысыбзэкIэ зэридзэкIащ Мэрэмкъул Ларисэ. ЗыкIэ куууэ, гугъэзагъэу, гунэсу тетхыхъащ Кашиф кызыыхэкIа лъэпкъми, щхъэхуимыту уетхъэкъу и хъыбар къэIуэтэкIэм.

Котляровхэ ди тхыль тедзапIэм иджыблагъэ аргуэру кыщыдэкIащ къэбэрдей литературэм и жъантIэдэс Елгъэр Кашиф и лэжьыгъэщIэ: «Си гъуэгуанэхэр, е ЗекIуэ и вакъэ лажъэркъым». Тхылбым фIища цIэм адыгэ псалгъэжь цIэрыIуэр лъабжьэ хуэхъуащ. Гъуэгу теувам IэнэщIу, къуентхъыншэу кызыэрымгъэзэжырщ абы и мыхъэнэр.

Илъэс блыщIым щIигъуащ Елгъэр Кашиф журналистикэм зэрыхэтрэ. Гъуэгуанэ Iэджэ теташ, цIыху куэд зригъэщIыхуащ. Абыхэм я псэукIэмрэ я дуней тетыкIэмрэщ Кашиф и «къуентхъыр», тхылбыщIэм и напэкIуэщIхэм ихуахэр.

КОТЛЯРОВ Виктор

Усэхэр

ЕЛГЪЭР Кашиф

ПЩЭДДЖЫЖЬ ХЬЭЩIЭ

СыкьыщIэкIмэ сэ нэмэзым,
Дунейм дамэр дрешей,
Iупсыр бдзамэ, щIым нэмысу
Дэтщ ди щIантIэм щIыIэ уейр.

Нэр щоджылри апхуэдизкIэ,
Дунеишхуэм уелусам,
ЕщI IэпащIэ, си гур кьаскIэу
Хузохь напэм уэс кьесар.

Сыт хуэдэбзэ пхуэлэрыхуэр?
КьызжепIэнур сыт уэрэд?
Кьытенауэ хьэщIэ щIыхуэ
Сэ си льэпкьыр кьимыкIуэт.

Хьэзырщ уэркIэ си хьэщIэщыр,
Сыпхуэхьунмэ уэ бысым.
ХьэщIэныши пхуэзукIынщи,
Щхьэр кьутэнри плъызгьэсынщ.

Иримыхьмэ уигу ди хабзэр,
Сэ кьызэх уэ пунэлат.
Адыгэпсэр уэсу кьабзэщ,
СогьэщI, бгьуэтми нэхь жумарт.

НыпхузощIри уэсым щхьэщэ,
Сэлам щосхкIэ — уильщ си Iэгу.
Нысхуеблагьы, пщэдджыжь хьэщIэ,
Схуэгьэдахэт си Iэнэгу.

Сыт хуэдэбзэ пхуэлэрыхуэр?
КьызжепIэнур сыт уэрэд?
Кьытенауэ хьэщIэ щIыхуэ
Сэ си льэпкьыр кьимыкIуэт.

ШЫМ И НАБДЗЭХЭР

Шымыджэмыццлэу дунеишхуэр,
Шызэпцлагъаццлэм шыгъуи шыр,
Шадзат гум дыхъэу псэр зыхъэхум
Шыхубз дахагъэр егъэпцэн.

Іэблэр хишием, жэщ мазэхэр
Махуэм и фэгъуу егъэнэху —
Жалэу, уэрэдхэм цагъэдахэрт
Ди джэгуаклуэжъхэм Іэдииху.

Набдзэ зытелъым я нэхъ дахэу
Езым и шласэр зыфлэмыщл
Хэтакъым зыл дунейм тетахэм
ИкІи хэтыну къысфлэмыщл.

Абы и нитырщ дыгъэ-мазэу
Зыдэщлэращлэр ди дунейр.
Шыхубзхэ, пэжщ шым фринадзэр —
Фэрыншэм, шыгур хъунт фейцей.

Фэр мыхъугъамэ, лыгъэ шлаплэ
Дэнэ къикІынт лыр шлуивэн?
Фэр мыхъугъамэ, лым и наплэр
Ишэту ар хэт хуэгуфлэнт?

Фэр мыхъугъамэ, зы усаклуи
Уэрэджылаклуи шымылэнт.
Фэр мыхъугъамэ, дунейр бзагуэт —
Зы гухэль псалъи жимылэнт.

Дэтхъеймэ, гъуццлэу, къетхъэхыжмэ,
Шытэ ди гугъэу, ІукІу псэр,
Ди Іэплэ ису къетхъэкІыну
Шыхубзхэм ялъагъупхъэт зэ.

ДалурыткІапццлэу ахэм, я псэр
ДжэдыкІэ пцлпцлэу тхъумэн хуейц...
Шыхубзхэ, пэжщ шым фринадзэр —
Фэрыншэм, шыгур хъунт фейцей.

* * *

Дунейм щифыгъуэм зи жьы хьугъуэр
Техуахэм сэри хьуащ сащыщ.
Мис иджыщ, жыслэу сыщигугъэ
Дыдэм
Си гъуэгум зеуплэнщ.

Сыщищлалэгъуэу батэкътэр
Згъэшын мурадыр щызилам,
Щымылэжами цыху дэпхуэтыр,
Хьэлупс ящлэнт пэж жызылар.

Арати, ди клэм дыщыщтэжу,
Щымылэу щлагъуэу хэплэнкыкI,
Дышынэу тчын лъэбакъуэ пхэнжу,
Щэху цыкIуу гъащлэм дыдекIуэкIт.

114

Ар уигу темыхуэу,
Е улыну,
Е сылэнщ жыплэу мурад щлэм,
Делэщ дохутырхэр кьуагъэплъынти,
Уи Iыхьэт ахэм кьыпфлащар.

Абы и ужькIэ, сыт хуэдэфэ
Кьуаплъу щытамы,
Ухьут нэгъуэщI:
Пщыгъуа нэгъуни бдешхэ-бдефэу,
Улт, зыгъэхъужи уэ я флэщ.

Уеблэм: «Апхуэдэу зэрыхъунур
Пщлэнт», — жалэу Iэджи ежьэжынт.
АтIэ хуейр хэтыт унэхъуну —
Iу бамплэр кIуэцIкIэ дгъэвыжынт.

Иджы еплъ кьэхъум —
Си щлалэгъуэм
Пфлэщлэнт щылауэ нэгъуэщI парт:
Самплэимыхъэу абы щыгъуэ
Щытахэрщ нобэ лыхъужь хьуар.

ПцЫр сыткІэ щхьэпэ,
 Ноби ахэм
 Тхьэм сехъуэпсэнуп имыух —
 ГъащІэфІ кьилъыхъуэурэ
 Зи лъахэр
 Зыбгынэр сэркІэ ар мыщІыху.

ЗэрыжысІащи,
 Зыщ сигу кьеуэр:
 Дунейм щифІыгъуэм дыхъуащ жы.
 Ди напэр къабзэу,
 Ди псэр хейуэ
 Тхьэм дгъуэтыжын ищІ иджы щІыр.

ХЫ ФЫЦІЭ БЖЬЭПЭМ

Гулиа Д. и фэеплъу

Сложь, си гум илъыр кьэпщІауэ
 УщІэпэбжъауэр ара?
 ПлъэкІ кыумыгъанэ зикІ — къауэ,
 Хы ФЫщІэжь, зи жьэр ущІа!

Укъолъыр уэ, хьэжь эпхауэ,
 Уи толъкъуныдзэхэр кыисхуоль.
 Сынопль сэ си лъыр кьэпльауэ,
 Хы ФЫщІэ, си гур пхуохъу Іэл.

ПщІэжрэ, си лъэпкъым зэгуэрым
 Уэ хьэдрихэ лъэмыж
 ЗыхуэпщІу, уи толъкъун уэрым
 Щебгъэлъафэхэр? — КъэщІэжыт!

А щхьэхуимытхэм я нэпсу
 Уэ бгъэкІуэщІахэр — къэщІэжыт!
 КъэщІэжыт я бжыгъэр цІыхупсэу
 ЗыІэщІэпльхьахэм? КъэщІэжыт!

Ей, уэ хы ФЫщІэм
 Уи тхыщІэр
 Лъэпкъ хьэдрихэ лъэмыжт.

Толькбун-аркбэнкIэ цIыхудзэр
Хуэплээфт ажалым. Уемышт.

ПщIэрэ, а гуауэм, лбэпкб гуауэм,
Уэ пхуэдиз нэпсу кбишащ.
Тельщ ди тэмакб ар тенауэ
Нобэ дэ псэууэ кбэнам...

Абдеж кбюIэбжбыр хы ФIыщIэр,
И аркбэн пхбашэу толькбун
IэщIэлбыр хуэму хыфIедзэ,
Щегбэтыр бжбэпэм кбэуэн.

Кбыщихужауэ напIащхбэр
Кбысхуиль-кбысхуипкIыу щыта
Хыр, ихуа пфIэщIу суд пащхбэм,
И нэшхуэр кбижу кбэщтащ...

Хышхуэр кбызоплбыр сабыру,
Ауэ сэ слбэгбур нэгбуэщIщ:
Зэгуэр си Хэкум и быну
ИкIуэдэжахэрщ хамэщI.

* * *

УимыIэу жалэ щхбэкIэ гбуни нэзи,
Уи нэзыр си псэм деж щеух, тенджыз,
Си лбэпкб и быну хы адрьщIым дэсым
Си гум схудах сэ я фэлбыр зырыз.

И псэм и щIасэ щауэм пагбэкIауэ,
ЖагбуэлIым ират пщащэм и дунейр
Дыщэти,
Зэгуэр Истамбыл икIахэм
Еплбыту щытмэ я ухыгбэ Iейм.

ИтIани, кбуийм и щIыIу гуэрэф жыхуиIэу,
Зи унагбуэбжэр зэхуэзыщIыжа
ТхбемыщкIэ кбомым пщIы тезылхби щыIэт:
Дин Iуэхурщ, жалэрт, ахэр зыхбыжар.

Ар жызыIэфхэм яIэт напI дини?!
 Армыхъу лъэпкъ псо:
 Сабий,
 Балигъ,
 ЦIэ,
 Жъы
 ЦымыIэу зызэрачу щезьэр дэнэт?
 Дин цхъэкIэ лIэхэр Мэчэм кIуэрт хъэжыцI.

Ар ухъу я напэ пцIы зыупсхэм.
 Ауэ
 А къомыр ажал гъуэгум тезыхуам
 Цыгъуазэщ зил дэузхэр зи лъэпкъ гуауэм...
 Къурмэн сахуэхъуи а псом теухуа
 Хъыбархэр дуней тхыдэм и жьэгу пащхъэ
 Къызына лыфIхэм.
 Тхъэм къысщещI къалэн
 Лыы IэмпIэ сщIэтыху уэрэд ахэм папщIэ
 Сыусу згъэлэжьэну си къалэм...

Пэжщ, сигу согъэфI сэ тIэкIу —
 Убыххэм
 Я махуэр къытхуэкIуамэ,
 Арат Iейр,
 ЖылакIэ къудей ямыIэж абыхэм,
 Дэ ноби, зи мыхъу, пабжьэр догъэхъей.

ИНДЫЛ БЖЪЭПЭМ

Зи адэм иригушхуэ сабийм ещхъу,
 Уи лыгъэм ин срихъуу цыщытам
 Уи цIэм фIэкI,
 Къалэм
 ЦымыIэжу уи цхъэр
 Ди фIэщ ищIыну бийр иужь итат.

СощIэж а бжьыхъэр, —
 И щIагъ ухъу ар банэм, —
 Ди лъахэм нэсат зи лъэмб лъыр ит бийр:
 — Сталинград капут! —

ЖаIэу хьэр цыбанэм,
Балигъхэм фIэхуат я щхьэр,
Дыгът сабийр.

Иджыри уэ сыздопльым,
КIий макъ бзаджэ:
«Сталинград капут!» —
СыцIыкIуу зэхэсхам
Щхьэфэцым зыдеIэт —
Дунеишхуэр къачэу
ЦIыху цIыкIур цIитIым
Я кум сфIоцI дэхуа.

Соцтэ.
Сопхъуэж гум —
Хьейрт ар.
Ауэ цыхъукIэ,
Шыкурщ, цIыху цIыкIури псэущ.
Ажалыр — бийр
Йохуэж мацэ итIам
НэгъуэщIым щхьэкIэ,
ЛыукIысэр щIохуэж езым и джийм.

Уэрэдхэм цысIэтыну зыхуэфацэ
Къалэ-Лыхъужьым сецI щхьэжагъуэ сэ:
Сыбэкъуэху къэс
Сщохъу сытеувэ мацэ.
Си гъацIэ закъуэм
Дапщэм цIата псэр?

Псэууэ къэна цIыху къэскIэ
Щхьэхуэ-щхьэхуэу
КъытщIатащ псэуэ дэ
Мелуан тIоцI-тIоцI.
Абы ещхь пцалъэкIэ цIыхугъэ цIыхуэр
Дыпшыныжынуи напэм къалэн тцецI.

СыIутци Индыл —
Лыгъэ гъуджэ бжьэпэм
Гупсысэ хьэлъэ псоми мыр къыпхоц:

Псэуэ ди щыгум тетхэр хьуху нэхьыбэ —
Фэ фи фэеплэхэм хохьуэ,
Мелуан тлощІ.

СИ АНЭМ И КХЪАЩХЬЭМ ДЕЖ

Хьэблэ сабийхэр анэ куэщІым щисым,
Си анэ, сэ уи кхъащхьэрщ кьыслысар,
Си жагьуэ кьащІу сыщыгьами, нэпсыр
Уэ птекІута щІы фІыщІэрщ зыльэщІар.

Гуэныхьы псапи щалэжь щыгужь напэм
Сыкьытемыхьэ щыкІэ Тхьэм и ней
Сэ кьысщыхуэнкІэ щІэхьуам срибампІэу,
Си анэ, нэпс куэд щискІутащ мыбдей.

Сэ уи псэр си Іэпкълъэпкьым кьысхухэплэхьэу
УтемыкІыжмэ уэ езыр дунейм,
СэркІэ щымыІэу пІэрэт гьащІэ Іыхьэ?
Щхьэ пасэу кьысщыхуат сэ Тхьэм и ней?

Си анэ, сыкьытеплэхуэщ дуней нэхуми,
Щыгум и Іэплэ хуабэм сыкьиплэхьащ,
Сэ сыкьытебнэщ дунейжбу хьэхуми,
Уэ дуней кІэншэ щІыІэм укІуэжащ.

Укьысхуэныкьуэ уэ зэи умышьуами,
Сэ сыпхуэмейуэ махуэ дэмыкІа.
Сыщысабийми балигь сыщыхьуами
«Сянэр псэуамэ» — псалъэр зждэмыкІа.

Ауэ семьщхьу хьэблэм дэс сабийхэм —
Зи анэ бгьафэ хуабэ щымышІам,
Е сащымышу анэм яущийхэм
Сэ ильэс тлощІрэ щІыым щІигьу кьэзгьэщІащ.

Щыпщызмышуами дунейм гу, си анэ,
СфІэщІырт уи бгьуэщІым сылэм сыщІэлъын,
АрщхьэкІэ лъэбакьуитІ хуэдиз щІы пцІанэ
Уэ уи гьунэгьуу хьуакьым щыслысын.

Сыкьэклуэжыху кьэс кьуажэм, ди кхъэм сеплъым,
 Ар зэрыхэхъуэр кьысфлщлитхьырт сигу,
 Дыгъуасэ гуапэу зыхуэсцлахэр лэплэ
 Иужьу нобэ тыдохъэжыр гъуэгу.

Си щхьэр гупсысэ хьэлъэм ирашэхыр:
 Дыхъуащи дэ кхъэм икьуклэ кьэклуэрей,
 Уи кхъащхьэм и деж щхьэщыт фэеплъ жыгыр
 Фэеплъ хадэшхуэ хъуащи — сонэщхьей.

Сытольэщлыхьри уи сын пхъашэм лэгуклэ,
 Кхъэлэгъунэбжэр хуэму сэ хузощл,
 Дызэхузэж, си анэ, напэ хужьклэ —
 Уклымтэн уи псэр сэрклэ Тхьэм имыщл.

КИУЭД ЗИМЫЭ ПСАЛЪЭХЭР

Псэуну хуейрщ псэунуи зыхуэфащэр —
 Ди адэ мыгъуэм и псалъитлым яэт.
 Дунейм тетащ, щлым и дзэпщышхуэ фащэр
 Еклуу зэрихьэу —
 Мэкъумэшыщлэ нэст.

Слъагъути щлыхь пылбыр щлым и дзэпщ кьалэным,
 Сфлэигъуэт, сыхъумэ сядэм и сэлэт.
 Ауэ лэщлагъэ схуэхъури сэ кьалэмыр,
 Пасэу щлэздзат тхылъымплэхэр цлэлэн.

Ауэ щытфлэщлми дыхъуу щхьэпэлъагэ,
 Арщ дыхуэхъужу дэ щлым нэхь гъунэгъу.
 Сщлэжти ар, сохьыж си щхьэр нобэ лъахэм —
 Щлым и сэлэт кьалэныр согъэунэху.

Мо лэджэ щлауэ сызыщыужауэ
 Щыта лэжьыгъэм хъуащ сигъэщл гуэбэн.
 Бахьэр кьыхихури, щлэупщлылуэжауэ
 Щлы щланэр щылыщи, жыгклэ хуейщ хуэпэн.

«Лажьэм лыжь ешх, мылажьэм егъуэт лажьэ» —
 Ари ди адэм и бзэгупэм пылт.

ФІанэр, пхъэлэпэр, белыр согъэлъашэ —
Щыр согъэбатэ, сыхъуа пфлэшлу пыл.

Сызэрыщлыхур, си кълэныр сцлэжу —
Зы жыг нэхъ мыхъуми, жалэ, хэсэн хуейщ —
Сыщитым хадэм си Іуэху Іыхъэ сцлэжу,
Къысщохъур дахэ зэуэ сэ дунейр!..

Дохъей жыг пщлэшэ кълэсклэ си Іу бахъэм.
Жыгхэм уэрэд жыгъырууэ яфлэблар,
Гъэгъа япытхэр сэрщи зи Іэщлагъэр,
Сытхэпэлъыгъэу флэшлынщ къысІуплъам...

Псэуну хуейрщ псэунуи зыхуэфашэр, —
Ди адэм жиІэу зэхэсх хуэдэш сэ.
Къулыкъу нэужьым хадэм сыхуэпашлэу,
Пщлэгъуалэ шууэ, къуажэм носыж псэр.

ДУНЕЙР ЧЭЗУЩ

Лъэрыгъым быдэу щитыгъам си лъакъуэр
Къысфлэлуэхуакъым —
Си шхуэлу тласхъэ,
Жан?
Зэдэжэм япэ сити сыкъэс закъуэм,
Си гугъэт сэри сищри дытхъэжа.

Пщыр сытклэ щхъэпэ, тлэклуй щхъэхуещагъыр
Къыстеклуэрт —
Армыхъу зиш иужь къинам
Щлэгъунт сигу.
Икли сэр флэкл уафэ щлагъым
Нэгъуэщл щлэмыту щхъэ къысщыхъужат?

Уяпэклэ мывэ бгъажэм улущлэжу
ЖыхуиІэм натлэклэ сэ соуэлэж:
Зэгуэр сэ сцлэуэ щытар къызащлэжу,
КъызэмыплъэкІхэу, зиш нэхъ жэрхэр зблож.

Ауэ жысІэнщи тхъэ хужыІэу,
Ахэм

Емыбгъэ зыкIи сигу —
 Чэзущ дунейр.
 Япэ ищ, яужь къинэ щымыIатэм,
 Хъунти ди гъащIэр дэ зэшыгъуэ Iей.

ФIыр сыт?
 Къыплъысмэщ къритхар уи натIэм —
 БзаджагъкIэ, IужажагъкIэ къыумыхъар.
 Яужэгъур цIыхум
 Куэдрэ дэсыр жьантIэм.
 Алыху зыри уафэм къемыха.

* * *

Зи жьэр псэлъэным хуэщIахэм
 Сахэмызагъэ сэ зэикI,
 Уеblэм си усэ тIэкIу стхахэм
 Сыкъеджэжыфкъыми, сеукI.

Мис абы щхъэкIи зыкъомым
 Iумпэм сащI,
 Ауэ сыт щIэн?
 Сэ зыми хуэщIкъым гукъанэ —
 Хэт и жьэ хъэхуу къыуитын?

АтIэми, нобэ жьакIуагъэм
 Батэр щикъутэ дунейщ,
 ЦIыху жьэхуэлэзэр
 Бзэгу къуагъым
 Нэхъ жэнэт тIуащIэ хуэмей.

Си щхъэ мыгъуагъэ хуэсхыжу —
 ЦIхъэ хуей бзыщIын уигу илбар? —
 Сехъуапсэу, уеblэм сеижу
 Сеплът зи жьэ IэкIэ щIалъхам.

Ауэ хузощI гъащIэм фIыщIэ —
 Си жьэр схуэхъуакъым уанэш,
 ПсэлъапIэ инкъым щыфыщIэр
 Си гур сэ —
 Си бгъэ дурэшщ.

Федалуэт —
Цыму кыпфлэщми,
Гум
Гауэм гыбзэ хуеус,
Бзэгу плэрэларэм имыщлэу
Гур
Фыгуэм гыоуэ лъолэс.

* * *

Цымылэу жьапщи уафэгъуагъуи
Махуэ шэджагъуэм щыблэр уа
Кысфлэщри,
Япэу ущыслъагъум,
Кысхуэмыщлэж сызэрыхъуар.

Уэ Тхэм и пащхэм си псэхэхыу
Сщоху укыклауи, соклэзыз —
Тезмыльэгъуат сэ дуней нэхум
Уэ уи фэгъуну зы цыхубз.

Пэж хъунц лэм зыгълэн зеришхыр —
Си псэр клэкуакуэу хэщыкь уоцл.
Уи зэ луплэгъуэр насыпышхуэт —
Ар сфлэщлт я уасэ гъэ мин тлоцл.

Арщхэклэ зэрыхуейуэ хъмэ,
Унэху щылэнт? — жи.
Ари пэжщ:
Джэдыклэ пцлапцлэм хуэдэу схъмэ
Фыльагъуныгъэр сфлэльэж...

Сылэн е сылын жьплэу хыжъэ
Уцлэхун луэхухэм щымыщ ар.
Армыху сэ, мис, щхэ клуэн хуей жыжъэ,
Гауэр згъэвыж флэкл, сыт сцлэфар?..

Цымылэу жьапщи уафэгъуагъуи
Махуэ шэджагъуэм щыблэр уа
Кысфлэщри,

Ноби мор щыслъагъуклэ,
КъыходзэкъыкI сигу жьы хъужар.

НАСЫПКIЭ ГЪЭНЦIА ЗЭ IУПЛЪЭГЪУЭ

Дыгъуасэ жьыжъэу услъэгъуати,
Илъэс щэщI ныбжьым сихъэжат.
Мы си гур зэуэ псынщIлэ хъуати,
КъысфIэщIт сэ дамэ къыстекIа.

Дэ тIум фIэкIа цIыху щымыгъуазэу
ЩIалэгъуэ дахэр щыдгъэфIа
А дуней щэхум сэ дыгъуасэ
Аргуэру си псэр щыгуфIащ.

Узэщхьыр бжьыхъэ дыгъэ хуабэу
Зи машIэр IэфIу къепсырат,
Iэ къыпхудилъэу уи псэм гуапэу
А напIэзыпIэм бзэхьжарт.

Ауэ а напIэзыпIэ дахэр
Гъэ мин я уасэу къысщыхъуат —
Илъэс щэщI ныбжьым сыщитахэм
СиIа гуфIэгъуэр слъагъужат.

НасыпкIэ гъэнщIа зэ Iуплъэгъуэр
Си гъащIэ псом и гъуджэ хъуащ —
ФIылъагъуныгъэм и гуфIэгъуэр
Абы къищыжу къысщыхъуащ.

СЫФКIЭЛЪОКIУАТЭ СЭ МЫ ГЪЭМИ ПСЭКIЭ...

Сынэхъ фэ Iувти си щIалэгъуэм щыгъуэ,
ФыщыльэтэжкIэ сыхъу къудейт нэщхъей,
Иджы, жьы сыхъури, сыхъуащ нэхъ гумыгъуи,
СыныфкIэлъогъыр, сабий цIыкIу нэхъей.
Фи тхъэусыхэ макъыр хузохъ Iэджем:
Зи хэку ирахухэм ягу гыз макъхэм ещхьщ,
Гублащхъэдэсэм и фэгъу фи увыкIэр
Хъэдрыхэ гъуэгу тет выгу зэужьхэу пфIощI.

А псор уигу илзу,
 Уи нэгу щІэту, плъэкІмэ,
 Уэ ІэгуфитІкІэ кыуумыгъазэ щІыр,
 Льэтэж къудейкъым кърухэр нобэ сэркІэ —
 Ахэм зэдахь си гъащІэ Іыхьэм щыщ...
 СыфкІэлъокІуатэ сэ мы гъэми псэкІэ,
 Псэр зыгъэгуІэу гуІэурэ тцхьэщыкІ
 Кърухэ,
 Фи гъыбзэр сытым хуэдэ бзэкІэ
 Къифшми, —
 Гуауэбзэр сэ зэхызощІыкІ.

* * *

Псэхэхыр ныбжью сцІыгъуци скІэрымыкІыу:
 — Мыкуэду пІэрэ, — желэ, — къэбгъэщІар?
 Узгъэпсэунщ иджыри илвэс минкІи,
 Ло пыпцэжыну нобэ къэскІэ пцІам?

Емынэунэракъэ,
 Си псэм къещэм
 Схуемыгыж дахэ-дахэу жэуап ІупщІ.
 — ПфІэмыІэфІыжу ара, лэун, гъащІэр? —
 Псэхэхри, игъэщІагъуэу, кызоупщІ,

Ауэ аргуэру «Іым» жызмыІэ.
 Си псэр
 Къызэзытари сІызыхыжри Тхьэрщ.
 Іейуэ ущоуэ,
 «Ныбжъэгъу»,
 Сыбгъэубзэу,
 Пхуэзгъэлъэхьшэн уи гугъэу щытми щхьэр.

Ло, уи жыІауэ, апхуэдизу гъащІэр
 ІэфІ къыпщидІыну плъагъурэ езым куэд?
 Сэри уэстынур абы щхьэкІэ мащІэщ —
 Гум пыкІыгъуейуэ щІагъуэ сфІэмыкІуэд.

Уеблэм нэхьыбэ къэдгъэщІэхукІэ,
 ГъащІэм

Ем и Іэужь нэхьыби кьыдепэс,
Дыгьуасэ нэхьрэ пщэдей,
Псалъэм папцІэ,
НэхьыфІ тьагьуну хэт пхуихьэнур шэс?

АтІэми, хэкур зы гьэм нэхьрэ зы гьэм
Нэхьри йокІакІуэ,
Мэхьу цІыху бзаджэр куэд.
УкІыгэ,
Напэ зиІэм,
ЦІыху губзыгьэм
Хуэфацэ пщІэрэ гьуэгурэ ямыгьуэт.

А псом я ужькІэ сыноубзэу сыткІэ
ЗыпхуэзгьэцІыкІун атІэ сэ,
Псэхэх?
Соплээ уи нэгум сыкьыхэмыщтыкІыу,
Сыхьуу нэщхьей, си напІи езмышьэх.

СИГУ ЗЭРЫЗГЬЭФИР...

Сащыщкьым гьацІэм игьэудэфахэм —
Быдзышэм хэту исфац пщІэнтІэпс куэд.
Сехьуапсэу адэ-анэм ягьэфІахэм
Си сабиигьуэ льяпцІэрыщэр кІуэрт...

Сехьуапсэрт шыдыгу исхэм сыщыцІыкІум.
Си жьыщхьэм гьущІыш зиІэм сахуоплэакІ.
Арац уимыІэм, уещхьу жылэ цІыхум,
Е адэ кьулей, е бын хьэкІэпыч.

Иджы мис — сыщыцІыкІуи си жьы хьугьуи
Сыхьуапсэу сохь.
Пэжщ, зыкІэ сигу согьэфІ:
Зылымысахэм, сощІэ, дуней фІыгьуэр
ЖэнэткІэ кьытщыхуэнуц Тхьэм и нэфІ.

МАХУЭ НЫКЪУЭ УЭЛБАНЭ

УридэкІуей хьуным хуэдэу уафэм
Яжьафэ уэшхыр кьошкІурэх,

Я анэм — щIым кьыдэкIащ и бгъафэм
КъэкIыгъэр — уэшхыпс ирашэх.

Заудыгъуауэ бжьыхъэкIапэм
Къепээзэхыу джэдхэр щIэтщ.
Ауэ кьикIащ къазхэм я насыпыр —
Уэлбанэр я дуней жэнэтщ.

Губгъуэ уэшхыпс иным нытоужыгъэ.
Я пщэхухэм щыгъэу лэгъупыкъу
КъыщолыдыкIхэр. Къазшырыфэ дыгъэр
Данэпсу ятельщ — нэр ятхъэкъу.

Щопээзэх джэдхэр бжьыхъэкIапэм.
ПфIощI къазхэм ялыса дунейр.
А хабзэр гъащIэм и мыщыпэ —
Зыр матхъэ,
Зым дамэр дрешей.

ЕЛГЪЭР Кашиф

ПСЫ КЪИУА

Рассказ

А ильэсхэр лъэс зэфэзэщу екIуэкIырт. Ди анэ сымаджэм, зи щIэр щIэхуа матэу, ди унэр гьуанэ ныдэхьуат. ДыщригулIыпэкIэ депхьуэн хуэдэу дэдзыхыгьэ лъэпкьIи дбгьэдэлъыжтэкъыми, ныджэм кьытена бдзэжьейуэ, ди унагьуэр кьытридзат сэтейм. АтIэми, тхьэмыщкIэм Тхьэр хуэльэщ, жыхуаIэу, ди жэмыжь закьуэри псэхэлIэ хьури, бзу шырым хуэдэу, ди жьэр ущIауэ быныр дыкьэнащи, хэт матэ цIыкIуэ, хэт шынакькIэ, хэти банкIэ зыгуэрхэр яIыгьыу хьэблэм дэсыр пIэм хэль ди анэм щхьэкIэ гузавэу щIэупщIакIуэ хузэблэкI. ИкIи ущIэгузэвэнт ар.

Ди адэр зауэм щыIэти, сабиищыр, щынэ IэрыпIу, анэм дыкIэрыIуат. Ди адэр щыдэкIам ди унэри ныкьуэщIу кьэнат. А псом ищIыIужкIэ жэмыжь закьуэри псэхэлIэ щыпфIэхьукIэ... хьарзынэ дэнэ щыIэжт? Ди анэм зэрыжиIэмкIэ, гьащIэм и ней кьытщыхуэри, хуищIэуи кьыдэбгьунльэуэжат. Апхуэдэу щыхьум, быным я нэхьыжьыIуэр сэрати, еджэныр кьэзгьанэщ, си Iэщхьэр дэсхьейри адэкIи сыуэу, мыдэкIи зыздзу щIээдзащ. Пэжщ, еджэныр IэщIыб зэрысщIамкIэ ди анэр арэзытэкъым. Ауэ нэгьуэщI хэкIыпIэ щыIэтэкъым. ЦIыхум дакьуэлIыкIынкъым жыпIэ щхьэкIэ, кьыпхуащIэ защIэкIэ упсэу хьунт? Хьунутэ-къым.

Ди жэмыжьым и фэр гьунэгьу дадэ Исхьэкьрэ сэрэ тетхри, сом щиплI хуэдиз кьыдатыгьауэ сощIэж. А дадэм и жэрдэмкIи, хьэблэдэсым жэмыфэм кьытхухадзэу зы шыдыжь уасэ щрикьум, езы Исхьэкь шыдыгу хьарзыни тхузэригьэпэщащ. Мис а шыдыгуращ унагьуэр дызыкьуэсар, фашистхэр щыдэкIыжа гьэм ди анэшхэм кьыдатауэ щыта жэмыщIэр лъхуэхукIэ.

АтIэ, арати, школ партэр шыдыгумкIэ зэсхьуэкIащ. Хэль-хэсу кьызэфIэувэжа ди анэм и гугьу умыщIмэ, пхьэлэщэ дакьэм щIэмыкIыу бешор зи лъэнкIэпIауэр сэрат. А гьэхэм сэгьэныкьуа си жей IэфI кьомыр ди шыдыжьым и плIэ дэхуауэ ара хуэдэ, жьажьэ бзаджэт ар. Ауэ, жьажьэIуэми, и гуэныхь сыту сщIын, а шыдыжьым дэ кьытхуищIар хуэщIэжыгьуейщ. Гьэма-хуэм гум дэсIуми, щIымахуэм Iэжьэм щIэсIуми, а тхьэмыщкIэм и тхьэкIумэ зэхуакурт си гьуэгур зыдэкIыр. Хадэр кьызэрытхухь чы-бжэгури банэ IэплIэри зи плIэрыхьыр а шыдыжьымрэ сэрэт. Ауэ ди анэр сэ стегузэвыхьырти:

– Ахэр псори хьарзынэ мыгьуэт, Iуэхушхуэр нэгьуэщIщ ахьум: гьэм гьащIэр здихьурэ блокI, тIасэ. Еджэным укьыкIэроху. Фэ гьащIэм, еджэным фыкьыкIэрыхумэ, игьащIэ

псокІэ гуауэу си бгъэм фІэлъынщ. ЩІэтІысхъэж школым, си псэ тІэкІур зэзгъэшхын, – жиІэу лъаІуэ щхъэкІэ, тхыльылъэм и пІэкІэ шыд ІумпІэрт сІыгъыр. Арыншэуи хъунутэкъым. Шэми шхуми ис ди анэм и ныби, и фи игъэныкъуэрэбжъым жэндауру щІэувэжынут. Иджы сэ ди анэм и бжъыкІапэ лъэныкъуэм сыпэщІэтт: и узри, и гугъуехъым и ныкъуэри шыдыгумкІэ ди пщІантІэм дэсшырт. Е апхуэдэу къысщыхъужырт. ИкІи пэж хэлът абы.

А лъэхъанэм сэ сызеич лантІэти, си гъуэгур зы чыбжъэ закъуэу шыхъат: чы лъэдакъэр мэзым щІэтт, чы щхъэкІэр бэзэрым теуэрт. А зеичыр щаІуантІэкІэ зэпымыщІыкІын щхъэкІэ, ди анэм лъэкІ къимыгъанэу бгъафэкІи ІэгуфэкІи игъэхуабэрт. Сэ зыхызощІэ: псоми псэ къыхэзыгъахъуэр ди анэрщ. Хъужыпауэ жиІэри къытфІэтэджыжыпати, ар колхоз лэжыгъэми нэсырт. «ЦІыхуу дыкъэзылбытэу къыткІэлъыІэбэхэм, яхузэфІэкІымкІи зи нэІэ ттезымыгъэкІхэм гъуамэу дауэ дахущытын? ТлъэкІыр яхуэтщІэнщ», – жиІэрти, пщэдджыжъкІэ губгъуэм дэкІырт. Абы ипэкІэ сабиитІыр дигъашхэрт. Си гъуэмылэ тІэкІур схузэрилъхъэрт. Абыхэм елІалІэурэ, езым Іэрэ жьэрэ зэхуимыху щыдэкІри нэхъыбэжт.

– УкІэлъыджэмэ, фІыкъым жаІэрти сыкъэжащ, – жиІэри зы пщэдджыжъ гуэрым бауэбапщэу гъуэгубгым къыщытлъэщІыхъэгъащ ар. – Хьэдрэт ухъу... сыпІащІурэ... дыщхъэдыкъмыгъуэщи... къысщыгъупщэри... джэдыкІэ зырызымрэ бжъын цІынэмрэ шыгъуншэу... мышыуэ яхуэшхынкъым жысІэри... – бауэкІэщІ хъуащи, псалъитІ хузэпыщэжкъым абы.

Шыгъу тІэкІур пщІантІэри, Іуданэ зэшэкІа тхылъымпІэр зришхылІауэ Іэгум псыфу илъщ. Ар фІыцІафэ хъуащ. Абы анэ пщІэнтІэпсыр ирифаш. Сэ а шыгъу тІэкІум сеплъурэ сыщомэхъашэ. Ар си уІэгъэм къытрагъэщхъэну къахъа хуэдэу къысфІощІ. А Іэпэтезым щхъэкІэ ди анэ тхъэмыщкІэр хьэчэхьэпсэу къэжащ.

– Уа, нынэ, мыбы щхъэкІэ апхуэдэу зыбукІыж хъун-тІэ? – ерагъыу къыдызошей сэ.

– Сыт зыукІыж, н-на? ДжэдыкІэ мышыу нэхъ ІэфІыншэ щыІэ? – шыгъу тІэкІур и бэльтокум кІуэцІипхауэ ди хъуржыным кърельхъэ. – ФыкІуэ иджы – гъуэгу махуэ. Зывмыгъэгувэ, тІасэ, – ди анэм егъээж.

Ар гъэмахуэ махуэт. Си къуэш нэхъыщІэ цІыкІури школым къаутІыпщэуэ и зыгъэпсэхугъуэ зэмант. Сыти и зыгъэпсэхут абы? Лагертэкъым, нэгужыужытэкъым. Ди анэшым зы тхъэмахуэ щыІэри къэкІуэжауэ си мэзакІуэгъут. ЩІэтІысхъэжыгъуэр къэсмэ, ещанэ классым кІуэну арт. Андрей нэхъыщІэ цІыкІур ди анэ шыпхъум я дей щыІэт. Ар иджыри еджэртэкъым.

Махуэ къэси хуэдэу, нышэдиби жьыуэ дыкъыгъэушат ди анэм. Дыгъэр пасэу къызэрыплъым щхъэкIэ депIэщIэкIыу зыхуэдужьу арт мэзым. Сэ псынщIэу сыкъыщылъэтри, шыдыр щIэсщIащ. АпщIондэху Сэлими хъэзыр хъуащ. Ди Iэнэр зэтетыххэти дышхаш, ди анэми гъуэмылэр ирильхъащ, ауэ Тхъэм ещIэ, шыгъу тIэкIур къызэрыщыгъупщар.

Арати, дыкъыдэкIащ. Шыдыжъым дэнэ уишэнт – мээ гъуэгум теуащ. Сэлим гублащхъэм дэсу, сэ гум и ужъым ситиу докIуэ. Дыгъэри къыдэкIуэтейрт. Пщэдджыжьыр уэмщ, зыужьыгъуейщи, махуэр хуабэ зэрыхъунум и нэцэнэщ. Дыгъэм и набжъэми уэлбанэ щIэлъщ. Нышэдибэ шыдыр щыщIэсщIэм, ари зэбэдзэуэрей хъуауэ гу лъыстащ. АрщхъэкIэ къэхъунур сыткIэ пщIэн? ДокIуэ ауэрэ. Псым дынос. Ар мывэ хужьхэм яхожэбзыкI. Шыдыгур щыхыхъэкIэ, псыр гъуабжэ мэхъу. Ар шыгъум къыщIэжауэ ди анэм и Iэгум ислъэгъуа пщIэнтIэпсым ещхъу къысфIощI. ДызэпрыкIа нэужь, сыкъеплъэкIыжмэ – псыр къабзэщ, нэхутхъэхуш, нэщхъыфIэщ: жэбзэжащ. Иджы ар ди анэм изогъэщхъ. Зээмызэ зыгуэрым игъэутхъуэми, аргуэру къыпхуэгуфIэж зэпытщ, емышыжщ, псэм еIэфIэкIщ. Пэжщ, ди анэр сытым щыгъуи гуапэщ, хуабэ зэпытщ икIи зэи зыми пэрыуэркъым. Абы и анэгур сабийм хуэдэу хъэрэмыгъэншэщ, IэфIщ. А ди анэ дыщэр гугъу езыгъэхъа шыгъужь тIэкIур псым хэздзэу «езгъэтхъэлэну» сыхуожьэ сэ. «Хуэтхъэлэну» пIэрэ? НтIэ, ди анэм и Iэгум иригъэпщIэнтIыхъыфати. Ди анэмрэ псымрэ хэт нэхъ къарууну пIэрэ? А сэ жысIэрель! Дауи, ди анэр нэхъ къаруш. Уэи, нэхъ индыдэу къыщиуам дежи лIыгъэ иIэмэ, а псыр ди анэм преуэфи. И фIэщ мыхъуми... Сыт мы жысIэхэр? Сыт дунейм псымрэ ди анэмрэ зэхуаIуэхур? – сигукIэ ауан сощI а гупсысэхэр.

Ауэрэ, дыгъэр къэмыплъыщэу, мэзым дынэсащ. Махуэр, и нэгу зыгуэр зэрыщIэлгыр IупщIу, кIэлъэфт иджыри.

– Шыдыр щIэтIыкIи нэхъ удз Iув зэрыт жыг жъауэ гуэр деж кIапсэ кIыхъкIэ щепх. Сэ сыкъоджэху жэмыщIэм щхъэкIэ шыудз къэфыщIи къэным из щIы. Хъункъэ?

– Хъунщ, – жи Сэлим.

Сэ мэзым сыхохъэ. Дызыхуейр пхъэ щэнци, сыхэплъыхъурэ итырыгъу защIэу зызогъэпэщ. Сэлим, седжэным пэмыплъэу, шына хъунщ, сэ пхъэ щызгъэхъэзырымкIэ ныхохъэ.

– ЛIо?.. КъэпфыщIа шыудз?

– Ы-ы.

– НтIэ, мобдей IэплIитI, адэкIи зы IэплIэфIрэ ныкъуэрэ хъун хэлъщи, зэкIэрумыгъэщэщурэ хэх. Хуэсакъ. ЗумыфыщIыж.

Сэлим хуэм цIыкIуурэ IуегъэзыкI. Сэри итырыгъу къэслыхъуэу сожъэж. Аргуэру Сэлим къегъэзэж:

– Куэдщ, тхьэ, Шариф, ар. А диIэр шыдым хуэшэфарэт. Мыбдей кьысхуэсу папцIэу зэтелъщ, – жиIэу и натIэм Iэдакьэжьауэ трещIэ. Абы и нэкIущхьэ цIыкIу кьуэлэнпщIэлэну зэпехулэкIам пщIэнтIэпсыр кьэжэшт, и нэ цIыкIуитIри иуэжат, и гьуэншэдж лъапэ лъэныкьуэри зэIытхьати, лъэгуажьэтесыр кьипллырт. Ауэ абы щхьэкIи сешхыдакьым.

– Уеша?

– Хьэуэ.

– УмэжэлIа-тIэ?

– СымэжэлIаIым икIи. А диIэр куэдщ жызори аращ. Уэшх кьешхмэ... Еплъыт мо пшэжь кьытрихуэхэм. Псыр кьиумэ... ДимыкIыжыфу... Нанэ кьытпежьэнци... – Сэлим тхьэусыхуэрэ, гьумэтIымэурэ пхьэ IэплIэ ищтэри хэкIыжащ.

Мэз щIагьым сыщIэту гу лъызмыта щхьэкIэ, пшэ кьытрихуэр пэжт. Гьудэбадзэ дзэкьэрей хьуами, кьуалэбзу зэрызехьэми кьыбжаIэрт уэшх кьызэрыкIуэр. Абдей пхьэ IэплIэ ныкьуэ згьэхьэзырар кьэспхьуатэри сыкьыхэжыжащ.

Сэлим жыхуиIам хуэмыдиз дыдэми, пхьэр шыдыгуфI цIыкIу хьуну хуэзгьэфэщащ. TIури дызэдэIэпыкьуурэ, дыпIащIэ-дытхьытхьыу пхьэр шыдыгум иуфэн щыдух дыдэм, мэзыр нэхьри щIыIэтыIэ, кIыфI кьэхьуащ. Жыгышхуэхэм хабзэ яхэлъу, хуэмурэ зым зым щхьэщэ хуащIырт, кьуацэ-чыцэхэр зэрызехьэу псоми зы лъэныкьуэкIэ зрагьэщIырт.

ЗэкьуэшитIым сыт жедгьэлэнт – а напIэзыпIэм шыдыгур зэщIэткьузэжащ. Пхьэр бэзэрыгуфI цIыкIут. Шыдыр щIэтщIэжыну дыхуежьэмэ, мо дыпIащIэу здитлхьам, гуплIащэ хьуауэ кьыщIэкIащ. Сытми, гуфэ зырызыр ерагьыу кьэтIэтри, шыдыр щIэтщIащ. Ауэ ди гьуэгум и нэхьыбапIэр кьегьэзыхыгьуэт. Ар гуплIэм и псэхэхт: шыдыр хигуэрти щIихуэрт. АрщхьэкIэ, их-ильхьэжым дыхэмыту, дыкьежьэжащ – уэшхыр кьыткIэщIэзэрыхьыпат. Дэгьэзеигьуэр гуплIэмкIэ нэхь тыншти, Сэлим IумпIэр иIыгьыу, сэ гупкIэм сыкьыщIэрыIэурэ бгым дыкьыдэкIыжащ. Иджы кьэнэжа гьуэгур, Щхьэлыкьуэшхуэ удэлъэдэжыхункIэ, егьэзыхыгьуэ зэфэзэщт. Ди псэм лъэдакьэпэкIэ дытету, япэ бгым дыкьехаш. ЕтIуанэм и зэхуэдитI кьыщытщI дыдэм – дампI, шыдуанэтепхэр зэпычащ. Шыдым хуэдэщ жыхуаIэрати, шыдыжь мыгьуэр фэ Iувт, бэшэчти, пэнцIыкIэ щIихуакьым, ауэ пхьэр нэхьри кьегуплIэхри, гуфэ лъэныкьуэр кьутащ. Мис арат гуплIэм дыщIыщышынари. Сыт тщIэнт? ЗэкьуэшитIым ди нэ кьыщыхужауэ зыпэщIэтсэри, гур зэтетIыгьащ. Шэрхьэхэми псынщIэу гульэф ярыддзащ. А напIэзыпIэм зы тхуей бжэгьу цIынэфI гуфэ кьутам вожэмкIэ тетпхэри дыкьежьэжащ. АпщIондэху дэ кьыдэжьэнт – уэшхыр

къркIутащ. Ди щIыфэ пщIэнтIахэр кытхурилъэсэхынтэкъэ абы? Псыхъэлыгъуэр лъэдакъэпэмкIэ пыжыжу хуежыащ. Мэз гъуэгум сыт ятIэ ихъу? Асыхъэту шэдыр гупхъэтIэкIухэм къэсащ. Ди вакъээщIэдэхэр пхъэм хэтIужагъэххэти, гъуэншэдж лъапэхэр лъэгуажыапщэм нэс дэдгъэджэрэзеящ.

Псыхъэлыгъуэм гъуэгур ирелъэсэхри, бгым дыкъощэтэх, дяпэми дяужьми итши, дэри абы дрихъэх хуэдэщ. ШэдыпскIэ гъэнщIа мащэм шэрхъитIыр икIуадэу щыкIуэцIрыхукIэ, Сэлим IумпIэр изогъэубыд, сэ гупкIэм зыпэщIызосэри идолъэфэжьэж. ДыщIихуауэ дыкъыздыхым, зэзэмызэ соплъэкIри, Сэлим си нэгум кыщIохуэ. Ар дыкъри зэфIапкIэжащи, хуэтхышэ цIыкIуш. И ИтIыр гъэшауэ и джабэм кIэрылыщ, езым зызэригъапщхъэурэ, и щхъэр дамэпкъитIым нэсыжащ. Уэшх удэфар щIалэ цIыкIум зэрегуакIуэу тоджэгухь. Гуэгушыхъум хуэдэт а уэшх гъуабжэр – зигъэцыджу сабий дияр и дамэмкIэ игъэпщкIурт. КIуэаракъэ, слъэгъуами сщыгъупщэжат апхуэдэ уэшх. Зэрыкъудамэншэрт, ахъум уафэм уридэкIуей хъунут. Абы и налъэ жанхэм бадзэуэгъуэ выкIэм хуэдэу узэпрахулэкIт. А удыным ди шыдри кызэщIигъэувыIыкI хъуат. АпщIондэху сэри шыдым бзаджэр тестхъуэрт. Сэ шэч кытесхъэжыртэкъым псыр кызээринуами, ди анэм къижыхъ-нижыхъу бжьэпэм зэрытетми.

Сытми, дызэрызехъэурэ бгым дыкъох. Мэзым дыкъыщIэкIыжыным зыкъом иIэу, Щхъэлыкъуэшхуэ и хъущIэ макъыр зэхызох.

– ДаIуэт, Шариф, – ерагъыу кыжьээдэIукIащ Сэлим. Ар щхъэкIэ жэуап естакъым: а псы къиуам хуэдиз гузэвэгъуэрэ уэшхыпсрэ си тэмакъым телът. Дэ бгым дыкъох. Щхъэлыкъуэшхуэ, ди лъабжьэмкIи щIэж фIэкIа умыщIэну, мывэжххэр ди лъэгум щызэрегъажэ, ди щхъэм щызэреудэкI. Уз фэстын жыхуиIэу, дынэмыс щIыкIэ кытхуодальэ.

– А псым дитхъэлэмэ, сыт тщIэжыну, Шариф? Нанэ диукIынкъэ итIанэ? – гынанэу кызогуо Сэлим... – УэI, нанэ къэкIуауэ абдей щыт хъунщ тхъэ. ПэжIэ, Шариф?

– Пэж хъунщ, – жызоIэ сэ, ар зэрыпэжым шэч кытесзыхъэ пэтми. Ауэ сигукIэ Сэлим ауан сощI, «Псым дитхъэлэмэ, нанэ диукIынкъэ? ХъэлIамэ уиукIыжын?.. Е нанэ къэкIуауэ псы Iуфэм щыткIэ, сыт дунейм абы кытхуищIэфыну? Сыту уделэ мыгъуэ, Сэлим, уэ. А-а, нанэ, псы къиуам пэльэщыну жысIати нышэдибэ. Хъуащ ар! Щхъэ пумыгъэлъэщрэ иджы? Апхуэдэу жыпIэу Алыхъыр щхъэ кыумыгъэгубжьэрэ иджыри? Мес, иджы псыр къригъэуащ. Абы сыхуэмеямэ, гуэныхъ къэсхынтэкъым... Емынэм ихъ а шыгъужь тIэкIур? Аращ псори зи ягъэр», – си щхъэ сыхуэшхыдэжу си гур къогъыкI. Аргуэру Сэлим кызоджэ:

– Шариф, ей, Шариф! Нанэ къэкІуауэ щытмэ, дитхьэлэфын а псым?

– Хьэуэ... СыщІумыгъэпсэур сыт уэри?! – сыхуогубжь абы.

Ауэрэ мэзым дыкбыщІокІыж. ЗэкъуэшитІми ди нэхэр зылыхъуэр зыт: ди анэрт. ИкІи кыдолъагъу ар. Дэ псым дыщышынэжтэкъым иджы. Щхьэлыкъуэшхуэ дэнэ къэна, апхуэдэ мин зэхыхьами, дамытхьэлэфыну кытфІэщІт ди анэр абдей щыту. Лъэбакъуэ щитІ хьункІэ тпэжыжьэ пэтми, ди анэ ІэплІэм ди хуэжауэ кытщыхъужти, дызыщышынэжын мы дунейм тетыжтэкъым. Ди анэ гужьеями, псым дыыхьэн и гугъэу гузавэу и Іэ-и лъэр къещІ, зокуэфэуэж. Ар ищхьэрэкІи йожэх, ипщэкІи дожеиж. АрщхьэкІэ дэнэкІи псы кыиуащ. Уеблэмэ дуней псор псы кыиуам зэщІицта хуэдэ, хъуцІэ макърэ мывэ зэрышхрэ фІэкІа зэхэпхыжкъым. Аслъэн абрагъуэжь хуэдэ, и пщэцыр гъэкІарэ и тхыр уфафэу, Щхьэлыкъуэшхуэ йогъуэхуэх. Дауи, къаруц ар. Кытхуэпабгъэу мобдей тет ди анэр кыщыдимыгъэкІуалІэкІэ, къару дыдэщ ар. Псы ар сытми – аслъэныхъуц. Хьэуэ, псыщ. Аслъэну щытамэ, ичэтхьами, кыфІэкІуэнт абы ди анэр. Ауэ мыбы утегушхуэ хьунукъым – урихьэжьэнуц. И бынищми, и щхьэми, ди адэми хуихъумэ анэпсэ закъуэр занщІэу хиудынурэ ежьэжынуц. Сэлими сэри ди анэм дытегужьейкІаши, псы Іуфэ дыдэм дыІухъауэ, «умыгузавэу ІукІ, ІукІ!» – жытІэу докІий. Модрейм нэхъ чэнжыпІэ кыигъуэтын и гугъэу, псы Іуфэр кыызэхежыхь. Баш гуэри иІыгъци, псым и кууагъыр кыищІэну хоІэбэ. АрщхьэкІэ дунейр зыкбутэ псы Іэлым: «Си кууагъыр си теплъэмрэ си макъымкІэ щхьэ умыщІэрэ?» – жыхуиІэу, мэпэбжьауэри, ди анэм и башыпэр щІеуд. ИтІанэ ди анэм и бостейкІэр дрехьейри кыыхьэну хуожьэ.

Апхуэдэу куэдрэ зэрызекъуащ ди анэмрэ псы кыиуамрэ. Ауэрэ пшапэр зэхэуэу хуежьащ. Иджыт псыр тепщэ дыдэ щыхъуар: абы и макъым дуней псор ицтат. Сэлими сэри хьэкъыу ди фІэщ хъуащ нобэрей ІуэхукІэ ди анэм дызэрыпыкІар. Шыдыр щІэттІыкІауэ щыдутІыпщым, арэзыуэ и Іэри и щхьэри кыищІащ ди анэм. Дэри, «кІуэж, кІуэж!» жытІэу, дыкІийуэ сыт хуэдиз Іэпэтэрмэш дымышІами, е гурыІуакъым, е, гурыІуэпами, кыдэдэІуакъым: псы Іуфэм ІукІтэкъым ар. Зы цІыху закъуи гъуэцауэ е щыуауэ псым кыІухьэркъым. Ди анэми кІуэжын дзыхь кыттрищІэркъым.

Зэманыр ауэрэ дэ кыдэжьэнт? Дыгъэри, – а махуэм гущІэгъуншэу кыщІэкІынти, – ди гузэвэгъуэм и нэр кыиуиуфІыцІри, къухьэжащ. Ауэ Сэлим сэрэ иджыри тлъагъурт псы Іуфэм кыІут ди анэр. ИкІи жэщ псом тхурикъун гушхуэныгъэ абы кытхильхьэрт.

– КIуэ, шыдыр кьепхыж. Сэ шыудзыр кьесхьэхынщи, ди тIысыпIэ згьэхьэзырынщ, – щыжысIэм, Сэлим сабырыбзэу Iукиащ.

Ди насыпыр псыпэм ихьыпауэ кьыщIэкIынтэкьыми, кьэным игуауэ иль шыудзыр пхьэм зэрытелъа лъэныкьуэмкIэ гьущэт, уеблэмэ тIэкIуи кьэплъауэ хуабэт, кьэпми и джабэр гьущэу кьэнат. Псыф хьуар шыдым хуэзгьэтIыльщ, гьущэр щIым изудэри, гьущапIэр ищIыIуу кьэпыр тезубгьуэжащ. Ди гьуэмылэ тIэкIуми, кьэп щIагьым щIэлъати, зэран екIатэкьым. Нышэдибэ ди анэм и Iэгум ипщIэнтIыхьауэ щыта шыгьум апхуэдиз уэшхыпсым щыщ лъэIэсу псыф хуэщIатэкьым. Ари гьущабзэт, уеблэмэ зэкIэрыгьуэжри упIэщIыжауэ бэлытокум кIуэцIыльт. Зыри жызмыIэу кьасщтэри, псы кьиуам хэздзащ ар. СигукIэ «уитхьэлэнкьэ иджыри?» – щIызгьужу. Ауэ, гьэщIэгьуэныра-кьэ, Сэлими сигу ильыр кьищIауэ:

– Нанэ кьигьэжэн иджыри? Хуэфашэщ, – жиIэри зиущэхужащ.

Адрей гьуэмылэхэри ди анэм зэрызэкIуэцIилъхьам хуэдабзэти, дытIысри джэдыкIэ зырызыр, шыгьуншэу, тфIэлэфIыбзэу тшхаш, бжбын цIынэри тетшыхьыжащ. Мо тIэкIуи дызэIу-рыуам, шыудз кьэплъами дыкьызэригьэхуэбэжар тхузэхыхьэж-ри, дызэгьэкьуауэ дыщысурэ дыIурихаш.

Куэд дэкIа, мащIэ дэкIа, тIэкIу сыкьэпIыщIауэ икIи сыкьэ-шынауэ сыкьызэщыумэ, слъэгьуар зэрысIуэтэжыфын мы дунейм теткьым: «Анэ!» – жысIэрэ сухмэ, сщIэркьым ахьум. Жьыр кьыздеуэ лъэныкьуэмкIэ и IэлъэщIыр кьыIуипхьуауэ, ди анэр щыст. Си нэм сыщIэIуэтыхьаш. АрщхьэкIэ пэжт: пщIыхьэпIэтэкьым – щыст ди анэр. ХьэмбыIуу щыст, щыст IэлъэщIыр кьытщхьэщIыгьэу. Сэ зыри схужыIэжыртэкьым, ауэ щтэлэщтаблэ сыхьуат. Си пIейтеиныгьэм Сэлими кьы-дэушаш. Абыи зыри жимыIэу, мыдэ пIэ хуабэм хэль и гугьэжу, жейбашхьуэу ди анэм и IэплIэм зригьэщIэжащ. Псыр кьиуауи ищIэжтэкьым абы. Сэри арат. Ди анэр тIуми дяку кьыдэтIысхьауэ дызрикьузылIэрт. Зэ и нэгум, зэ и бгьафэм, аргуэру и нэгум дыхуихьт. Сэлим занщIэу жеижа щхьэкIэ, сэ иджыри IэплIэ хуэсщIт, зескьузылIэрт ди анэм. Ар сабырыбзэт, и нэм кьыщIэжурэ нэкIум кьытелъадэ нэпсри сабырт, хуабэт, кьарут. Иджыпсту дунейр зыкьутэу еутхьуэх Щхьэлыкьуэшхуэ нэхьрэ нэхь кьарут а нэпсыр. Ар кьызыхьэжыр анэгурт, анэпсэрт, анэ лъагьуныгьэрт.

– Жей, тIасэ, жей. Уеша мыгьуэщ, – жи ди анэм. Ауэ сэ жеин си Iуэхуж? Анэбгьэм и IэфIагьыр жейм схуемыгьэт-хьэлэу сыщысщ. Ди анэр псым дауэрэ кьикIами сеупщIыну сигу кьэкIкьым, хьэлэмэти сщыхьуххэркьым. Ар псы кьи-

уам зэрытекIуэнур зэрыщIэрэ куэд щIакIэт. Иджып-сту сэ сызыхуейр анэбгъэрти, ар къэзгъуэтыжауэ хуиту гу шысхуэрт. Сэлими сэри кыдэшэкIа анэ лъагъуныгъэр кыдэхуэбэкIт икIи кыдэшэбэкIт. ДэркIэ дунейм теттэкъым абы нэхъ IэфIи нэхъ къаруи.

Ауэрэ нэху щаш.

– ФынакIуэ, тIасэ, иджы. КъежьэгъуафIэ кIуэдыжыгъуафIэщ жыхуаIэрати, дунейжыыр зыкбутэну зи гугъа псыри жэпхъыжащ. Ифх пхъэри. Теурэз ухъу – дыхуейкъым. Пхъэщэн щхъэкIэ мэз фыкызыэрэкIуэнур фухащ. Дгъэсын тIэкIу дыщымыщIэмэ, куэдыщэщ. Мыр зи псы къиуагъащIэ бэв нэщэнэщ. Гугъу дехъами, тIуэтэжынущи, хъарзынэщ, – жи ди анэм, пхъэр иридзурэ.

– Мы тIэкIур кыдгъанэ, – жысIа щхъэкIэ:

– AIэ, аIэ. Зыри идмышу дикIыжыфащэрэт мы псы джаурым, – жи ди анэм.

– НтIэ, ныжэбэ дауэ укыикIат? – си пащIэкIэ сыщIогуфIыкI.

– Сэ сщIэ мыгъуэрэ. Алыхъым ещIэ ар. СыкыыхэкIэри... – нэщхъыфIэу тIуми кыдоплъ ди анэр.

Арати, дыгъуэпшыхъ зызыгъэпщкIуэжауэ щыта дыгъэр дунейм кыщытехъэм, дэри ди пщIантIэ дыкыдыхъэжащ.

– А ныжэбэрэи Iуэхум и гугъу зыми хуэвмыщIыж, тIасэ. БлэкIам цIыхур щIытебгъэгугъуэзыхъыжын щыIэкъым. Дыкбелаци, хъарзынэщ. Зывгъэхуэбэж иджы. Быдэу фыжей, – диггъэгъуэлъыжати, шхыIэн кIапэр тхущIиупщIэри, езыми и щыгъыныр зэрихъуэкIыну адрей пэшымкIэ щIыхъащ ди анэр.

Абы лъандэрэ куэд щIащ. АрщхъэкIэ нобэр кыздэсым кыыхуэщIэжкъым ди анэм а жэщым Щхъэлыкъуэшхуэ нызэрикIауэ щыта щIыкIэр. ПщыхъэщхъэкIэрэ дызэхуэсыжанэужь, ди адэр дыхъэшхыурэ зэзэмызэ щеупщIыж щыIэщ иджы:

– Дауэт жышIа, фызыжь, а псы къиуам узэрикIар? Ы?

– Сэ сщIэ мыгъуэрэ? СыхэкIэри сикIат, – жери и бынхэм кыдоплъ ди анэр. Ауэ Сэлим сэрэ дощIэ ди анэр Щхъэлыкъуэшхуэ нызэрикIыгъар: анэ лъагъуныгъэрт псы къиуам и къарум текIуэу ар низыхар.

Псы къиуа Iэджэ нэхърэ нэхъ лъэщц а анэ лъагъуныгъэр иджыри.

Пэжкъэ, ди анэ?

МЫКЪУЭЖЬ Анатоля

ГУМ ТЕЛЪ ДЫРКЪУЭ

Поэмэ

I

Си поэмэр стхыну къыщыизодзэ,
Гухэль мафлэ усэхэм щыизодзэ.

Зэрылгагъухэр фыуэ фыкъедалуэ,
Гум цыызгъэвыр схуэхъыжкъым си закъуэ.

Псэ зылутхэм сэрклэ я нэхъ лъаплэр
Хъуащ спэлэщыи, сехъыжыр и бамплэм.

Цыыху сурэтым ситыжкъым куэд щлауэ,
Сопсэу лъагъуныгъэм гъэр сицлауэ.

«Щыдигъащлэр псоми сыт и щэхур?» —
Схужыфлэну зэми сэ къысцохъур.

Ныщыфхуэсщыр и хъыбар си мыгъуэм
Къывгурылуэну итлани согугъэ:

БампIэм — тыншу зи закъуэр хегъащIэ,
Зэдэбгуэשמэ, гуауэр мэхъу нэхъ мащIэ.

II

Ихужынкъым зэи сигу а махуэр,
Япэ дьдэу щыслъэгъуар си дахэр,

Гъатхэт, дэнкIи хужъу зэщIэгъагъэрт,
Бзум уэрэдкIэ жыг щхъэкIэм щагъахъэрт.

ЗызылуантIэу бгым къех лъагъуэ псыгъуэм
Тету пщацэ гуэр къыдыхъэрт псыхъуэм.

ЕуэкIыпIэ задэхэм, мыпIащIэу,
Щызэблихырт лъэр, темьгушхуащэу.

Нур къысхуэкIуэм жыжьэ къыщезъауэ
Сеплъырт, сщIауэ сэ Iэдакъэжьауэ.

Хуэму ар нэхъ благъэ сэ къысхуэхъурт,
АпщIондэхукIи и дахагъэм хэхъуэрт.

Зи къэхъугъуэу и Iэпкълъэпкъ щIалашцэр
Къызэпхыщырт данэ бостей пIащIэм.

И щхъэщышхуэр щедзыхат и гупэм,
ИриIам ярейт балийм и Iупэр.

ЩIэгъэпщкIуат и нитIым гухэль мафIэ,
Нэхъ дахэж щIэхъукIт зэрызигъафIэм.

Тхьэлухудхэм хуэуса усакIуэм
ЖаIа псор кIэрылт абы и закъуэ.

Дзэл къегъыххэм я зым сыкъыкъуэплъу,
СыкIэлъыплът абы сэ щэхурыплъэу.

КъысщыщIар езым къызгурымылуэт,
Зэм сыкъэплъырт, зэм схудихурт щIыIэ.

Сепльми и дахагъэм сыхигъащӀэу,
Къыслъимыгъэт гу а къупщхьэ гуащэм.

* * *

КъыщӀэкӀуар и закъуэ сыт мы псыхъуэм,
ЗыфӀэсщынур иужькӀэ «си мыгъуэ»?

Щритауэ мы псынащхьэм пӀалъэ,
Ара и гъэфӀэн-и щӀалэм пӀэплъэу?

Хуейуэ щыгъмэ псынэм щыщ ихьыну,
Дэнэ щыӀэ абы и пӀэгуныр?

Хьэмэ и пкъы пщтырыр псынӀэпс щӀыӀэм
Ара фӀэфӀу мащӀэу хигъэупщӀыӀуэм?

И хьыджэбз хъуэпсапӀэхэм щӀэху дыдӀэу
КъэкӀуат бгъэдэсыныр и мураду?

Хэт ищӀэн щӀыхубзым и гум илъыр,
ЩӀэхуу и псэр зыхуелӀэ-зыхуэплъэр.

Псынэ къабзэм и сурӀэт дахащӀэр
КъыщыхӀэщӀкӀэ, пыгуфӀыкӀыу мащӀэу,

Щысри, хъухукӀэ мазэ къыщӀэкӀыгъуэ,
ЗимыӀэжьэу тӀджыжащ си дыгъэр.

Техъэжащ лъэс лъагъуэм ар мыпӀащӀэу,
ЗӀрыздыхьыр мы си гур имыщӀэу.

III

ПсыпӀэр здӀэкӀуэм псыкӀӀери ирожэ,
Зы жаӀамэ, адӀэки кӀӀэлыобжэ.

ИлъэсипщӀкӀэ сызӀӀӀэбӀэкӀыжри,
Зиукъуэдиيجاщ си гукъӀэкӀыжми,

Псалъэм псалъэр екӀуу кӀэлъыхъауэ,
Си гукъеуэр жысӀэжынщ гъэхуауэ.

... ЦӀауэ куэд сыщеджэ пэтми кӀалэм,
ГукӀи псэкӀи сэ сыкъуажэ цӀалэщ.

Къэблэгъам щэбэтыр, зызмыӀэжьэу,
СыкъокӀуэж, сыпӀащӀэу, ди унэжьым.

Сыкъыхуоджэ си анэм усэщӀэ,
Къысхуеший езыми зы джанэщӀэ.

ПщӀантӀэм, хадэм сыщолӀэуэлъауэ,
(Мыр жэнэти, кӀалэм елъытауэ).

Зэзэмызэ гуахъуэ-шэмэдж тӀыгъыу,
ДокӀуэ губгъуэм, си адэм сыдэщӀыгъуу.

Доуэ мэкъу, аргъынэхэр етхъэкӀыу,
ПщӀэнтӀэпс шыугъэр лэщӀкӀэ етлъэщӀэкӀыу.

Хъуам шэджагъуэ, дытохъэжыр пщыӀэм,
Губгъуэм щыпшхым нэхъ лӀэфӀу сыт щыӀэ.

Инэхъыбэм псыхъуэрщ си хэщӀаплӀэр, —
БлэкӀа сабиигъуэм и гущӀаплӀэр.

ЯпӀэу слъагъум хуэдӀэу, сыгумащӀэу,
Къызопльыхъыр ди ауз дахащӀэр.

Мэз гуэрэнхэр зи ӀуфитӀ ди псышхуэм,
Ди кӀурш щхъэхухэм сеплӀурэ согушхуэ.

Толькъун лӀэлхэр сфӀэфӀици къэзгъӀэсэм,
Нэхъ уэрыпӀэ дыдэхэм сыщосыр.

Мывэ я нэхъ инхэм зызопщытыр,
Зыхуэдизыр си кӀарур къэсхутӀэу.

АпхуэдэххӀэу си махуэр согъакӀуэ...
Ауэ мо дыгъуасэ слъэгъуа закъуэр,

МафIэ щэхур си бгъэм кыщIэзыдзэу,
Ежьэжар бэлыхь сэ сыхэзыдзэу,

КъэмыкIуэну пIэрэ псынэм нобэ?
Сэ аращ иджы сIэжыр пIаплэу.

* * *

Махуэ щIагъуэ дэзмыгъэкIыу психъуэм
Зыщысплыхьт сэ а пIащэр къэслыхъуэу.

Псынэгъуагъуэм хуэму сетIысылIэрт,
Си гукъеуэр абы есIуэтылIэрт.

Таурыхъ гуэрхэм зэрыхэтым хуэдэу,
Зыхуэзгъазэрт къэхъугъэм мыпхуэдэу:

Психъуэ, дэнэ уэ здэпхъар си пIащэ
Апхуэдизу сызыщIар гумащIэ?

Псынэ, дэнэ здэкIуэжар си дахэ
ГуфIэгъуэншэ сщызыщIар си махуэр?

Лъагъуэ, уэри зыри хыумыщIыкIыу
Ара, зи гухэлъым срищIыкIым?

Жьыбгъэ, жыIэт, сытхэр уиIэ лыгъэу
КъысхуэбгъуэтыжынымкIэ си мыгъуэр?

ЩIэту щытмэ ар уи щIагъым, мазэ,
СыщIэ здэщыIэм зыгуэру щыгъуазэ.

Уэгу лъащIэншэ, уэри зы жумыIэу,
Щхъэ укъысхуеплыхрэ щIыIэ-щIыIэу?!

IV

Япэу псэр щигъэпIейтейм гухэлъым,
ЩIэ щIэмыт IэфIагъыу абы хэлъым.

ПщIыхъ дахащэу щIэкIт дунейр си нэгум,
ЩхъуэкIэплыхкIэт дэнкIи — щIылыи уэгуи.

Дыгъэ бзийхэр кыстепсэрт нэхъ гуапэу,
Іэ кыздильэрт жьыбгъэми нэхъ щабэу.

Жыги удзи сэ кысхуэгумащІэт,
СфІэщІт злэкІ псори лъагъугъуафІэ защІэу.

Дунеишхуэм сист и куэщІ, сигъафІэу.
Дыгъэмыхъуэри кысфІэщІт дыгъафІэу.

Си гуи хэщІт — езым кыызгурымыІуэу,
А гухэщІри ІэфІт кыызэрымыкІуэу.

ЗыхэсщІати зы къару телъыджэ,
Сыпэувыфыну сфІэщІт чынтыдзэм.

Насып-альпым сфІэщІт сышэсыфыну,
СфІэщІт, дамэншэу, пшэм сыщесыфыну.

Япэ къэсым, субыду и Іэблэр,
Сыхъэзырт сэ ещэкІыну Іэплэ.

Къуршыпс уэрым хуэдэт си гурыщІэр,
КъысфІельэну хэтт ар и псыІущІэм.

ГурыфІыгъуэр ильти бжьэпэтехуэу,
КъысфІикІыну си гум — сызэрихуэрт.

Ебгъэцырхъ къудеймэ шыкІэ налъэ,
КъыІукІынут си гущІэм пшыналъэ.

* * *

Зэ Іуплъэгъуэм кыдэуш гухэльым
ЗыхэсщІащ сэ къаруушхуэу хэльыр.

Зи фІэщІ мыхъухэм а гурыщІэ къабзэр
ЯжесІэнт мыпхуэдэу, захуэзгъазэу:

Ар — езыр уэ къэбгупсысыжауэ,
Узыхуей хъэл-щэн кІэрыплъхъэжауэ,

Гушлэм щэхуу кыщепхьэкI сурэтым
Ухуэээжу арщ, уэрамым дэту.

V

Цыджан пощтыр — хыбарыщIээхьэщ.
ШэщIэху пощтыр Iуэхум кыыхэмыхьэм,

Абы нэхрэ нэхь пощтыфI щымыIэ,
Зэбгрех хыбархэр темпыIэу.

СымыщIэххэу, икьукIэ сщыхьуу гуапэ,
Сэ кыисIэрыхьащ зы хыбар кIапэ.

Бжьэпэтесхэм ящыщ фызыжь гуэрым
И кьуэрылхут ар, кыкIауэ щыхьэрым.

ИIэжт мазэ школыр кыиухыным,
ЗрикIуэну гьуэгур кыыхихыным.

Жаннэт и цIэр, имыжагьуэт кьуажэр,
Льагьунльагьу анэшхуэм кыыхуэкIуэжырт.

Ди мээ лъапи псыхьуи фIэщIэщыгьуэт,
ФIэфIт щигьакIуэм и зыгьэпсэхугьуэр.

Ауэ щыIэт ежэлIа си гушлэм:
И анэдэльхубзэр зэримыщIэр.

Махуэ кыыхьым ськIэрыст псалъалъэм,
ЗэзгьэкIэст жесIэнухэр селIалэу.

Абы щыгьуэ тIури дыщIалащэт,
Нэхь щIалэжт дэр нэхрэ ди гуращэр.

Льагьуныгьэ тщIыну дыхуэпабгьэрт,
Дигу пIейтейхэр гухэлхэм я абгьуэт.

Сыпэплъами сэ абы си фIэщу,
Бзэхыжат ар, ещхьу гьуэбжэгьуэщым.

VI

Гухэль хадэм зэгуэр фитагъэххи,
Жьыбгъэ гуапэм Iэ къывдилъагъэххи,

Мазэ изым нур къыфхурикIыхыу,
Гухэль щэхухэр зэхуэфIуэтагъэххи...

Шэрэджыпсу Iэджэ ежэхауэ,
Дызэхуэзэжащ гъатхипI дэклауэ.

Нэхъ гъунэгъу кIуэ пэтми дызэхуэхъурт,
АпшондэхукIи зым адреЙр къыхъэхурт.

Жаннэ щеджэрт университетым
ИнджылызыбзэмкIэ и факультетым.

Сэ сылажьэрт, вузыр къэзухауэ,
Журналист IэщIагъэр къыхэсхауэ.

ДэмыкIт махуэ дызэрымылъагъуу.
Гухэль хадэм дитт дэ, зыдгъэщIагъуэу.

Махуэм тIэу дыщызэхуэзи щыIэт,
Ди гурыщIэм мардэ лъэпкъ имыIэт.

Гухэль жыгым пызми мыIэрысэр,
КъыпэткIухьырт абы, демыIусэу.

Зэнзэныпсу къабзэт ди гурыщIэр,
Хуэгъэпсат дахагъэм ди гуращэр.

Мы дунейр къытфIэщIт дэр щхъэкIэ щыIэу,
ИIэ щхъэкIэ пэ, кIэух имыIэу.

* * *

Гухэль хадэр — Тхъэ лъапIэм и тыгъэщ,
Япэ къэсым ирамыпэс фIыгъуэщ.

А хэгъэгум уафэр щынэхъ къащхъуэщ,
А хэгъэгум щыльэр щынэхъ щхъуантIэщ.

Удз гъэгъахэр щынэхъ щхъуэкIэплъыкIэщ,
Къуалэбзур шоушэ нэхъ телъыджэу.

Къыщыптопсэ дыгъэ бзийр нэхъ гуапэу,
КъыщыпщIехур жьыбгъэри нэхъ шабэу.

Гухэль хадэм зэгуэр уимытамэ,
Захыумыбжэ мы дунейм теттахэм.

Дыщыпсэу дунейр абы хуэдамэ,
Темытынут щы хъурейм зэдауэ.

Гухэль хадэр псысэхэм я лъахэщ,
ЗэгуэкIуахэм щагъахъэ пщIыхъ дахэщ.

Гухэль хадэм, хэмытыххэу упщIэ,
Нагуэ щохъур мы дунейм и купщIэр.

Жаннэ сэрэ, насыпкIэ дыгугъэу,
Дитщ а хадэм, IэпэзэрыIыгъыу.

VII

Си хъыбарым къыпысщэным ипэ,
НыфхуэсщIынут сэ и гугъу си гуапэу,

Гъусэ адкIэ щытхуэхъуну щIалэм,
(Дыкъыщыздэхъуащ дэ тIур зы хъэблэ).

Ныбжьэгъу пэжу тIощI уимыIэфыну,
Зы къыуитамэ а тIощIым пэхъуну,

Бжы уи кIэн мы гъащIэм къыщикIауэ,
Зылытэж дамитI уэ къыптекIауэ.

Адрей псоми япэ изгъэщауэ,
Си ныбжьэгъуц Ахъмэд сэ Iэджэ щIауэ.

Ди унитЫр зэпэщытц, зэхуэплъэу,
Зым и щлэнтлэм адрейр удэплъэу.

Дызэрыщлэу сыткИ дохь ди гъащлэр,
Зэлурьлэщ ди ерыскъы игъащлэм.

ДыкьоклуэкЫр псэклэ къысхуэпэжу.
Сэри ар пездзыхыркъым си къуэшым.

Махуэ дэклмэ дызэрымылбагъуу,
Дыгъэпс махуэри къытфлэщлэу пшагъуэу.

Зы хьэнтхъупс шынакьклэ ар нэхъыжыщи,
Сыхуэныкьуэ мэхъу и чэнджэщ лущхэм.

Фымыгъэгъуэщэнклэ сыфщыгугъыу,
Къыыхызошэ ди луэхум сфлэигъуэу:

Щлалэ есщ, щхьэщ флэщлэщ, къарууфлэщ,
Зэээмызэщ зэрыпльагъур гуфлэу.

Ущлэплъамэ абы и нитл плэщэм,
Къощлэ куууэ зэрыхэплъэр гъащлэм.

Тэмакькыхьми, пцлы зэрызэхихыу
КъызоклуэкЫр — игу а зырщ темыхуэр.

Лъагъуныгъэр, пэжыгъэр и плъаплэщ,
И луэхуцлэфэщ цлыху зэригъэлъаплэр.

Тепсэлъыхькъым езыр и зэфлэклхэм,
Лэдэбагъыр, гуапагъэр къобэкЫр.

Пщлэ нэхъыжъым, цлыхубзым хуицлыныр
Хэлыщ и хьэлым, къыпхухэмыхыну.

Зым и пшыни пхудемыжъууну,
Напэм щхьэклэ зыкьыуигъэуклэнууц.

Флэфлш макъамэ, усэ щлэдэлуну,
Дахагъ нэсыр псэклэ зыхищлэну.

Къахэмыщу адреихэм зыкли
Еклуш, гурыхыщ абы и зыхуэпэкли.

Зыхуэслуатэу си гурыль-гупсысэ
Сэ а зырш мы щлым щызиелэр гъусэу.

Куэд хэмыль ди хэлым зэщхэщыклыу.
Жалэ, уеблэм, фэкли дызэщхыщэу.

Дызэхагъэгъуащэу абы сэрэ,
Къыдоупщл: физэмыкъуэшу плэрэ?

VIII

146

Уклуэтэхуклэ — бгыжхэри йоклуэтыр,
Сэ къысфлощлыр насыпри апхуэдэу.

Ди насыпыр дыщэм ефлэкл флыгъуэт,
Зытрамыгъаплэм ещхыт нэ фыгъуэ.

Сыхуэсакъми сэ, хэкъущыкыу къутэну,
Схульэклакъым ем ар щысхъумэну.

Жаннэ сэрэ ди зэхушытыклэр
Махуэ къэсыхунклэ хьурт нэхыклэ.

Куэдрэ къэхьурт жеслэр зэхимыхыу,
Сыпсэляклэ, трубкэр къытримыхыу.

Хъуат нэгъуэщл абы и зылыгъыклэр,
Япэрейм ещхыжтэкъым и плэклэр.

Къыхыхыат хэал гуэр сыщымыгъуазэу,
Къомыплыщэу и бгъур къыпхуигъазэу.

Хамэ нальэ ислъагъуэрт и нэгум,
А зытлэклури къытехьэлъэрт си гум.

Псынэ кѳабзэм хэзэрыхѳа пшахѳуэу,
Си гуфлэгѳуэм гухэщл кѳыхэпшахѳуэрт.

Клуэтэхунклэ си гуфлэгѳуэм хэщлѳырт,
Апщлондэху кѳыхэхѳуэрт си гухэщлѳым.

Ищлт гурыщхѳуэм тлѳысплэ си гущлѳэр,
Сфлѳызэлѳищлѳэрт, лэншэу, си гурыщлѳэр.

Псэм кѳыщлѳэфт, псыдыуэ флэкл умыщлѳэу,
Дзыгѳуэм хуэдэу, кѳришхыклт си гущлѳэр.

Кѳэхѳуа псор кѳызгурымылуэт щлѳагѳуэу,
Зихѳуэжт Жаннэ, си нитлѳымклэ слѳагѳуу.

IX

Тельщ си стлѳлым и письмор си дахэм,
Сыту плѳэрэ кѳытхыр си псэ махэм,

Зи луплѳэгѳуэ закѳуэ сыхуэзэшу,
Зи хѳыбар сыпѳэплѳэм семызэшу?

Сыхуэныкѳуэу псалѳэ лѳфл-гуапащѳэ
Зѳтызочыр сѳ письмор сыплѳащлѳэу.

Япѳэ псалѳэм си гущлѳэр кѳеулѳэ,
Хѳэуэ, мыр си пѳащѳэркѳым жызылѳэр,

Ауэ, зызошылѳэри итлѳани,
Нызоджысыр мы тхыгѳэ-гукѳанэр:

«Сыпхуеижкѳым. Псори лѳэлѳѳѳаклѳэщ,
Сѳ иджы тѳмѳму кѳызгурылуаклѳэщ —

Гѳащлѳэр зѳ флэкла кѳыщыдимытклѳэ,
Кѳылыумыхыу, абы псори ептклѳэ

Щлѳым псѳуа узѳрыщымыхѳунур,
Дыхѳэшхѳэни узѳрыщыхѳунур.

Гухэль гуэрхэр цытами пхуэсцлауэ,
Бжьыхъэ пщлацэу бжы пыщэщыжауэ,

Уи гур сытым цхъэкIи пеггъэсыкIыу
Упсэуным сфлощIыр зы кIимыкIыу.

Льагъуныггэм сэ насып хэслъагъуэрт,
Ауэ сыт? – Ар кыщIэкIац цыуаггъэу.

Хуэмеиххэу икIи кIамылъыхъуэу,
Абы цхъэкIи зикI нэхъыкIи мыхъуу,

Дапцэ псэурэ гухэлъым пэлэщIэу?
Ауэ цыхъукIэ, яхъ абыхэм гъащIэр

Зэрыхуейуэ, зыми хуэмыныкъуэу,
Жьыр ямышIэу кыщепцэ лъэныкъуэр.

Ди мурадхэр зыкIи зэтемыхуэ, –
Уи цхъэ Iуэху мы щIым уэ цызумыхуэ –

ГъащIэу уиIэр цIыхум уахуэлажьэу
ЕпхъэкIынуц бгъуэтыхункIэ лажьэ.

Сэ сыхуейкъым апхуэдэу гугъусыгъуу
Сытетыну мы дуней щтырыггум,

Сыхуейц нэгъуэщI гуэрхэм семыхъуапсэу,
Си жьэгу хуабэу, зэрыфIэфIу си псэм

ЕсхъэкIыну гъащIэр нэгъузыужьу –
Сэ арац бжесIэжыр уэ яужьу.

Арщи, уэрэ сэрэ дызэпокIыр,
Зы мафIэгум дисми, сэ сыкъокIыр.

СыногуэуэкIамэ, кысхуэггэгъуи,
Къэгъуэтыж нэгъуэщI зыгуэр Iэпэгъуу».

Х

БампIэдэхыу фадэбжьэ сефауэ
СыкIуэжт унэм, тIэкIуи сыгувауэ.

Къыщысхуозэ ныбжьыщIиплI си гъуэгум,
Я мурадыр иплъагъуэрт я нэгум.

Зым къыхедзэ: «Зы тутын дегъафэ»,
Адрейм желэ: «КъытхущIэдзэ мафIэ».

«Къытхуэгъуэт сахуалъэ», — жи, ещанэм,
СыкъокIуэт, сыкIэроувэ блыным.

ГурыIуэгъуэт Iуэхур зыхуэкIуэнур,
КIэхуыфI абы зэрымIэнур.

ЗыкъыщысщIэжар сэ сымаджэщырт,
Махуищ кIуауэ, епланэм и жэщырт.

Си тхэкIумэм макъ гуэрхэр къиIуэжырт,
Си нэгу щIэкI пычыгъуэхэм захъуэжырт.

Зым и теплър хъарпшэру къэсщIэжырт,
НаIуэу зэм си нэгу къыщIэлыдэжырт.

... Силь зэрытщIэжам и гугъу фхуэсщIынкъым,
Ар нэгъуэщI хъыбарщ — зезгъэшэщIынкъым.

* * *

Сыхъужыну си гугъами щIэхыу,
Си гугъам къыщыщIидзакъым Iуэхур.

Хъуащ кIыхь дьдэ си сымаджэныгъэр,
Пшэ къытрихуащ си уафэ бзыгъэм.

Махуэ къэскIэ Жаннэ сэ къысхуэкIуэрт,
ЗригъащIэрт си гур нэхъ зыхуэкIуэр.

Сигу ихужкъым иужьрей зэлущIэр,
(Абы щыгъуэ иужьу сымыщIэт).

Си плэ лъапэм Жаннэ тест нэщхъейуэ,
Къыстегузэвыхьырт ямылейуэ.

Иджы, мисыр, мазэм нэблэгъауэ
КъыкъуэкIыжкъым. Сыт къэхъуар? Ар дауэ?

Ди цIыхугъэхэм зэпхыжаIыкIыу,
КъыслъоIэс хъыбархэм я нэхъыкIэр.

ЖаIэ ар нэгъуэщIым дихъэхауэ,
А дэзыхъэхам Iэпэгъу хуэхъуауэ.

Пэж хэмылэмэ, дэнэ ар здэщыIэр?
Къэслъыхъуэнут — Iэмал лъэпкъ симыIэ.

XI

Жаннэ и гур зыкIэрыпщIа щIалэм
И адэ-анэр къыщацIыхут ди къалэм.

И адэр лыщхъэт, иIыгът къулыкъушхуэ,
Хуэкъулейхэт — арат зэрыгушхуэр.

«Фу, цIыхумэ!» — жаIэу дэтт уэрамым,
Ябжт езым фIамыгъэжар хъэрэму.

Эдик хъужыр ахэм я къуэ кIасэт,
ИмыщIэххэт ишхым иIэу уасэ.

КъыжьэдэкIыр и жьэм — хуагъэзащIэрт,
Псори ибжт езым и IуэхутхъэбзащIэу.

ЩагъэкIати щIалэр ямылейуэ,
КъыпхуимыIэтынут зы баш лейуэ.

Къахуеплът зыхэтхэм, зигъэпагэу,
Дэтт ди къалэм ар уэрамгъэдахэу.

Ди зэманым и лыхъужыщ жыхуаIэм
Ебгъэщхъыну хэмылът зы хъэл закъуэ.

Сынилъадэу япэ, сымыубэу,
И сурэтыр фхуэсщIынщ сегугъупэу.

Зэ кьэфцIыхумэ пэцIэщIэгъу тхуэхьунур,
Сэ кьысфIощIыр си тельхьэ фыхьуну.

Щхьэпэлягэщ, езыр сырыхуфэщ,
Къэзыльхуам емьщхьу, щхьэц хьурыфэщ.

ПашIэ тIэкIуи тетщ, фызабэ бжыхьу,
ПцIы щиупскIэ, IэщIкIэ тельэщIыхьу.

ЗэщыхуэпыкIаш ар зэщIэлыдэу,
Дыдей лъэпкъ хэмыту, импорт дыдэу.

А зэманхэм джинсыр кьежагъащIэт,
Щальэгъуатэкъым ди деж игъащIэм.

Щыкьузащ и джинсыр ямылейуэ,
Лъыгъщ абы вакъитIи, лъапэ тIейуэ.

И щхьэ тIэкIур фIыуэ елъагъужыр,
Дагъуэ лъэпкъ имыIэу кьыщохъужыр.

Адрейхэм захегъэлягыкIыр,
Къыщопсальэм деж щхьэпропльыкIыр.

Гуп хыхьамэ, яфIыдохьэ жьантIэм,
Къыдехыж дапцэщи и бзэ лантIэм.

Къоубзэрабзэу псафэ уишэфынущ,
Псы уемыфэу укъишэжыфынущ.

Удихьэхьу жьэрыIэзэ дыдэщ,
ЖьэрыIэзэ щхьэкIэ, Iэпэ задэщ.

Зы лэжьыгъи тынщу хэмызагъэ,
Зы IэнатIи, уеблэм, Iумызагъэ.

Махуэ кIыхьым и зэш тригъэууэ,
Дэльщ ар псыхьуэм, дыгъэм зригъэууэ.

Хьуам пщыхьэщхьэ, макIуэ рестораным,
Нэгъузыжью щегъакIуэ зэманыр.

И кьэхьпагьклэ кьалэм щьщлэрылуэщ,
Нэгьуэщл «щьтхьуи» мызэклэ имьлэ.

Хьыджэбз щлалэу кьалэм дэсу хьугьэр,
Ифлэщыпэу, езым ей и гугьэщ.

Емыса ар «хьэуэ» кьыжралэу,
Ахьшэм бгы екьутэ, зэрыжалэу.

Куэзыр джэгур зыхильхьэ щымылэ,
Кьыщихьэхуи ахьшэ хьушэ щьлэщ.

Иригьэкьыу щьтми ахьшэр уэру,
Хуэдизыбзэ кьыхохьуэж аргуэру.

Щлэп щлэшынми хуэмыхей а щлалэр,
Фщлы фи флэщ, мэскьалкьи тезмыгьалэ.

Ищыху псоми зы дзы гуэр яфлэщыр,
Дзы флэщынклэ дзыбэхэрщ ерыщыр.

«Хьэ хуэпащ» ныбжьэгьухэр кьызэреджэр,
Арэзыщ езыри а цлэ леймклэ.

Уеблэм, ар кьыфлэщыр гьэфлэгьыбзэу,
Кьызоплэкьл, уеджамэ, ифлэфьыбзэу.

Ар хьэ дьдэщ, яхуэпащ армыхьумэ,
Фьщлэупщлэ, жыслэр фи флэщ мыхьумэ.

Ауэ Жаннэ а псом щымыгьуазэт,
И гурыщлэ тлэкьухэрт зэрыгьуазэр.

XII

Гур зэрыгьум ирижаклэщ дьгьур,
Кьыщлэкьлащ нахуаплэу си флэщ мыхьухэр.

Есат Эдик, бэлыхь льэпкь хэмыту,
Нэ зрищыр и плэм кьыхэхутэу.

ИщIэрт цIыхубз куэдым я тIасхьапIэр,
Зэращэжыр ахьшэкIэ я напэр.

Иээу идзырт абы и аркъэныр,
ФIэкIыфакъым Жанни а къапхъэным.

ЙокIуэкI иджы ахэр зэлэпэгъуу,
ЖыпIэпэнурамэ, зэщIасэгъуу.

Ресторанхэм махуэ къэс щегъафIэ,
Хэплыхъауэ шагъыр щрегъафэ.

ДыщэхэкI, налкъуткIэ кыыхуоупсэ,
Тхьэ щелуэжыр Жаннэр и нэ-и псэу.

«Волгэ» фIыщIэм ису кърешэкIыр,
Гуп здыхэтым, IэплIэ кърешэкIыр.

КъыфIэнамэ хьэпшып гуэрхэр и нэм,
КъыкIэлъыкIуэ махуэм щIэлъщ и унэм.

Зэм щыгъар етIуанэу щитIэгъэжкъым,
Тхьэгъу-Iэлъынхэр щIэх-щIэхыу ехъуэжыр.

Бостей лъапIэм нэхъ дахэж щIохъукIыр,
Адрей псоми ар къахолыдыкIыр.

Гухэль пудым и нэр къыщипхъуауэ,
НэкъыфIэщIхэр насып къыщыхъуауэ,

Жаннэ гъащIэр ирехьэкI, лъэтауэ,
НэгъуэщI дуней гуэр къыщыхутауэ.

А дунейр ухуащ, дыдейм емьщхьу,
Нэгузыхъыр, ахьшэр щынэхъыщхьэу.

Псэ Iуэху лъэпкъ абы щызэрамыхуэ,
Щапшыныжыр Iэпкълъэпкъым и щIыхуэр.

«ЩIэщыгъуэщIу ужэгъухщ» жыхуаIэр,
Фэ фымышIэм, сэ фыкъыздедаIуэ:

Ар — хуэпабгъэу кылъыхъуа щлэщыгъуэр
Нэхъ псынщлэжу къызылэщлэужагъуэрщ.

Клэщлу жыплэм, а псалъитлым кыклым
Хуоклуэ Эдик и дуней тетклар.

Дунейм тетктым клэух гуэр зимылэ,
Имыкыжуи щлалэгъуэ щымылэ.

Зэрыхуээу нэгъуэщл хъыджэбз щлалэ,
Эдик деж щиклынщ Жаннэ и палъэр.

Зыщ мы псом си жагъуэ хъууэ хэлъыр:
Зэрыхуарщ зеиншэ ди гухэлъыр.

XIII

Зы луэху гуэрым уи псэр щыхуэплэщлэм,
Сыт апхуэдэу зэманыр щлэжьажьэр?

Жаннэ епсэлъэну клуат Ахьмэди,
Къыгъэээжктым, хуежьами хэклуатэу.

Къыстегуплэпауэ сэ гухэщлыр,
Къызэхызоклухь мы си пэш нэщлыр,

Зы дакъыкыи псэхуплэ симылэ —
Дэнэ клуа си лыгъэр, си зышылэр?

АфлэкI луэхум зыри кыммыкыну,
Къэгъэзэншэу дызэлэпыкыну

Сигу кыщыккIлэ, мафлэ щэхум сису,
ХощэлукI, сымаджэ хьэлъэу, си псэр.

Гугъэ щэхухэм я клапэ нэху гуэрхэм
Сыщагъэгугъыж зэм нэхъыфI гуэрхэм.

Ауэ псори пшагъуэм хоклуэдэжри,
Насып гъуэгур сэ сфлызэхуоклуэжыр.

* * *

КъыщIохъэжыр Ахъмэд жэщ ныкъуэм,
Ауэ зэуэ сигу имыгъэныкъуэм,

Нэхъ къищтащи, хэтщ пыгуфIыкIыну,
Хэтщ и нитIыр сэ къысщигъэпщкIуну.

Желэ Жаннэ къыхуэмыгъуэтауэ,
Я уэзджынэр ятрикъутауэ.

«Си ныбжьэгъу фэрыщIхэр мэхъур Iэджэ,
Ахэм ещхь уэ зыпхуэщIакъым фэклэ.

ЕтIысэхь, зыри думыгъэхуу,
Плъэгъуа псор къысхуэлэуэтэж гупсэхуу».

Арыншауэ Ахъмэд щыхуэзмьдэм,
Кърегъажьэ, еплъыхьу, мыпхуэдэу:

«Гу лыптащ уэ сызэрыгуитIщхьитIым,
Я щыхьэтщ жыслэжхэм мы си нитIыр.

ХъыджэбзиплIрэ щIалищу зэгъусэу,
Сахуэзахэщ я фэтэрым щIэсу.

Бжэм сеуIури, Жаннэ къыщыIуихым,
И фэр пыкIри, сэлам къызимыхьу,

ТIэкIу пыгуфIыкIыну яужь иту,
Ауэ къемыхьулэу а зыхэтыр,

Пшейтеигъэр зыщIыпIи хуэмыхьу,
КъызжиIащ фIэмыфIурэ: «КъыщIыхьэ».

Я бжэщхьэлум сызэребэкъуэххэу,
Сыхэхуащ гупышхуэ, сымыщIэххэу.

Ефэ-ешхэм и гуащIэгъуэ дьдэт.
Iэнэ кIыхьыр ерыскъым кыкъутэрт.

Сыхэтат сэ сыкыкIуэтыжыну,
Гуп мыщIыхум сыкыыхэкIыжыну.

Я нэхъыжьым ар сэ къысхуимыдэ,
«Гуп махуэбжьэ зэ къытхуефэт, мыдэ», —

Жери фадэр къысІэщІегъэувэ,
СыхоІубри, изотыж семыфэу.

СагъэтІысри, пащэ я хьэкъувэкъум,
Къызэрошэ хуэмурэ утыкум.

Ахьшэ гугъут щызекІуэр я Іэнэгум,
Зы гурыщІи къыщтэкъым я нэгум.

Я уэршэрым хуабжьу утезашэрт,
Я хьуэхьу тІэкІухэри купщІэншэ защІэт.

Збгъэдэс пщащэр, и нэр игъэджэгуу,
И фІэщ дьдэу «гухэль къыздоджэгур».

Зэтридзэу зэми и лъакъуитІыр,
КъыщІегъэщыр и куафэ хужьитІыр.

«Дыкъэгъафэ», — жери сыкъыдешыр,
ШейтІан уджым, арти, сыныхешэ.

АдкІэ Жанни къызэрогъуэтыжри,
ЖиІэ хуэдэ «СщІэнум сыхуитыжкъэ»,

ЗыІурегъэтІысхьэ тутын псыгъуэр,
(Сигу щыхэщІыпар сэ абы щыгъуэт).

А щытыкІэр абы зэремыкІур,
ИщІэжатэм, зэбгъэжынти и гур.

КІуэтэхункІэ гупыр къызэщІоплэ,
Сэри адкІэ къэхъунум сыпоплэ.

Къофэ псори, зыр зым иужь иту,
ЗыІэщІэти фадэбжьэ яхэту.

И уэрэд щІэдэІуу «Бони-М»-м,
ЗызытІэщІи къахокІыр, ухуеймэ.

Шэнтжъей къяупэм Жаннэ тегъэщлауэ,
Мэдыхъэшхыр, фадэм жан кьищлауэ.

Тутын Іугъуэм блынхэр игъэмэхыу,
Я макъамэм зы зыхыуимыгъэхыу

Щыхъум, гурыІуэгъуэу псори слъытэу,
СыкбыщІэкІыжащ. Арщ зэрыщытыр».

«Сыту гуауэ, сыту хъыбар жагъуэ,
Си ныбжьэгъу, хэмылбу Іуэхум уи ягъэ,

Бгъэм щызэтепкътэри си гугъэр,
Шыгъу тепкІутэжаи сигу уІэгъэм».

XIV

Си ныбжьэгъум иІэщ шыпхъу нэхъыщІэ,
Си гум щыщІэр псэкІэ зыхэзыщІэ.

И дэльху еІуанэу сыкбылбытэу,
Къыстогузэвыхъ ар и фІэщ дыдэу.

Си Ахъмэдри акъылэгъу кьищлауэ,
Сауций а тІум сэ Іэджэ щлауэ.

ЗэрыгъэІуща фІэкІ умышІэну
Хэтщ нэгъуэщІ зыгуэрым сыпащІэну.

Чэнджэщ тынкІэ къатемынэ щІыхуэ,
(СифІщ армышъумэ, си Іей зэрамышуэ).

Ноби, мисыр, ди деж къекІуэкІауэ,
Топсэльыхъхэр Іуэхум щхъэтечауэ.

Псалъэмактыр Ахъмэд ирегъажъэ,
Зилъэфыхъыр и жагъуэщ игъащІэм:

«Си ныбжьэгъуу, уей, си ныбжьэгъу хъыжъэ,
Сэ бжесІэну аракъым умышІэ.

Лъагъуныгъэр — гущІэм хидзэ мафІэщ,
ЗэрызекІуэр псэм ищІа унафэщ.

Гугьуц гухэлъым уи гур кьыщиуІэр,
КъызыгурыІуэнуи куэд щымыІэ.

Мы ди Іуэхур здынэсам тетщІыхьу,
Хьунукъым акъыл къыхэдмыгъэхьэу.

Сыхуэмей сыноплъу уунэхьуну,
Махуэ бзыгъэр жэщу къыпщыхьуну.

УощІэ, Жаннэ хьыбарыфІ имыІэ,
Ахьшэ щхьэкІэ имыщІэн щымыІэ.

Игъэпудыжащ абы и щІыхьыр,
ЕпщІыжащ иІахэм хьыджэбз пщІыхьу.

«Мэл Іэхьушэми къыхокІыр щІакъуэ,
Щхьэ зыкІэрыпщІа мы мыхьун закъуэм?!» —

БжесІэу щытмэ, умыщІ щхьэрыгъажэ,
Къыумылбытэ сыпсэлъауэ пхъашэу.

Льагъуныгъэм зы хьэл мыгъуэ иІэщ:
Уигъэхьужыркъым укъэзыуІэм.

Ауэ щыхьукІэ, уи псэм къедэхащІэу,
Зыгъэхьужыфынур нэгъуэщІ пщащэщ».

«Ахьмэд зи гугъу ищІыр си лэжьэгъурщ,
Си лэжьэгъум нэмыщІ, си ныбжьэгъурщ.

Сымаджэщым дохутыру цолажьэ,
Ящхьэщех сымаджэхэм я лажьэр», —

АдкІэ Динэ псалъэр ирешажьэ,
И ныбжьэгъум топсэлъыхь гумащІэу:

«Линэщ и цІэр, нэ къуэлэнщ, щхьэцыгъуэщ,
И ныбжьэгъухэм йольэгэкІ, бгы псыгъуэщ.

Удехьэх и теплэм, льагъугъуафІэщ,
ДэщІыгъуж абы зэрыщІыкІафІэр.

Къэунэху модэм имыхьэл кӀэлъыжэу,
Ялъэгъуакъым зэи ар хьэлыншэу.

БлоплъыкӀыфыр зыхуэмей илъэпкъым,
Къыщэху псори йокӀуж и Ӏэпкълъэпкъым.

ПщэфӀэн Ӏуэхум фӀы дьдэу хозагъэ,
Дэрбзэр Ӏуэхури пфӀэщӀынщ и ӀэщӀагъэу.

Ящымыщ хьийм икӀыу къызэӀыхьэм,
Мылъкур ебж дахагъэм и зы Ӏыхьэу.

Ар щыгъуазэщ дунейпсо усыгъэм,
ПищӀ щымыӀэ псэм и къулеигъэм.

ЩыщӀэдэлукӀэ гум хыхьэ макъамэ,
КъыфӀыщӀоткӀур щэхуу нэпскъудамэ.

Ину псалъэу зыми зэхихакъым,
Хьэулеиным зэи дихьэхакъым.

Ирихужьэу и гум къыпылъадэм,
Ар ящыщкъым мылым нытелъадэм.

Псалъэ лей уелъэлукӀи жимыӀэну,
ЕщӀэж фӀыуэ езым щыжиӀэнур.

Зиыгъщ уардэу, къыпфӀэщӀынущ пагэу,
Къыпщыхьунущ тӀэкӀуи зигъэщӀагъэу.

Ар къокӀуэкӀ зэманым хуэмыхьуэжу,
И нэмысыр, щӀыхьыр ихьумэжу.

ГъащӀэм и фӀыр кӀэншэу егъэлъапӀэ,
Анэ хьунырщ абы и хьуэпсапӀэр.

А насыпырщ гурыфӀыгъуэу иӀэр,
Зэрыпхуихьуэжынуи зы щымыӀэ.

Псэгъу къыпхуэхьумэ, Тхьэм къыбгъащ уи унэр,
Фызыращ унагъуэр зьдэунэр».

* * *

Си ныбжьэггүхэ, тлүри фысфлэлъаплэщ,
Ауэ, фоцлэ, силэр сэ зы пльаплэщ.

Ар гухэль зыхуэсцлыгъа бзыльхуггэрщ,
А гухэльым пэлъэщкыым си лыггэр.

Фо шыуггэ плухуамэ сыт хуэдэ? —
Си гурыщлэр зэхэтхьуащ апхуэдэу.

Сыволълу, бэлыхьхэм сыхэвмыдзэ,
Сызыс мафлэм пхэа кыпэрывмыдзэ.

... Ахьмэд, зы гуггэпни щымылэжу,
Ара Жаннэ сыпыкыпэу пэжу?!

XV

160

Къэсщтэжауэ, мисыр, нобэ гуэрым
Сыкьоджэжыр сэ письмом аргуэру.

Сызэсауэ флыщэу сэ сцлыху хэтлырщ
Бэлыхьщэ си псэр хэзыггэтыр.

Псалъэ къэс бдзацлэшэм хуэдэу хэльэщ,
Къыщыспсэлкылэ си гум кытоггуалъхьэ.

Си пэш зэвым сэ сыщлэзэггэжкыым,
Сыкыщлэкыли си луэхум зихуэжкыым.

Сытехуэжкыым сэ мы дуней иным,
Хэзэггэжкыым зыри сигу кыиным.

Апхуэдэххэу си махуэр соггаклуэ,
Махуэм жэщри сэ кылызоггаклуэ.

Къемыхауэ ауи си нэбдзыпэ,
Сыхьэт бжыггэр нэхущым носыпэ.

Пщэдджыжь пшэплъыр кыщыщлым, си мыггуэм,
Сотлысэхри, хузотхыж мы тхыггэр:

«Хэт и жыIэ уедэIуа, си пщашэ,
Сэ кыызгурымыIуэ, кыисхуэмышIэ,

Апхуэдизу уамыщIыхужыну
Зэман кIэщIым зэрызыпхъуэжынур.

Ущымыуэ, фIыуэ слъагъу си пщашэ,
Лъагъуныгъэр ар мыбжыыхъэ пщIашэ,

Ущыхуейм и деж пыщэщыжыну,
Е мыхъэпшып гуэр — хыфIэбдзэжыну.

Лъагъуныгъэм уи есэп имыщIэ,
Лъагъуныгъэм кымылбыхъуэ фIыщIэ,

Уи гум жиIэр уи щхъэм и унафэу
УещIыр псэм пхухэмыхын а мафIэм.

Ущымыуэ, фIыуэ слъагъу си пщашэ,
ГъащIэ гъуэгухэм уэ ущымыгъуашэ.

Зы гъуэгу закъуэщ гъащIэм иIэр пэжу,
Адрейхэр мэхъур Iэджэ — пхэнжу.

ЗэрыгъафIэу пситI щызэдэхащIэрщ
НаIуэ щыхъур и купщIэр мы гъащIэм.

Гухэль мафIэм зи псэр игъэхуабэрщ
И IэфI псомкIэ насыпри зэгуапэр.

Лъагъуныгъэм гу дэмыубзэрабзэр
Жьэгу мафIэншэм сыткIи ещхьыркъабзэщ.

Гухэль пудым нэр кыщхъэребгъапхъуэу,
Уемыжажъэ, уи щхъэщ тIэкIур бапхъэу.

УнэльащIэ лъапIэхэр я плъапIэу,
Мылъку фIэкIа ямыIэу нэкуи напIи,

Лъагъуныгъи дахагъи хуэмейуэ,
А псалытIым къарыкIми хуэхейуэ,

Зэ Iуплээгъуэм насыпыфIэ пфIэщIу,
УакIэлыпльыжамэ, я псэр нэщIрэ,

НэгъуэщIыпсэм и хуабагъ хуэныкъуэу,
Дыщэм хэми, яхудихуу щIыIэ

ЩыIэщ Iэджэ — ахэм уемыхъуапсэ,
ГъащIэ нэсым мылькур хуащIкъым гъуазэ.

КъытхуищIахэм дэ мы гъащIэм тыгъэ
Я нэхъ лъапIэ дыдэр — лъагъуныгъэр —

Хыумыгъэээрыхъ уэ нэгъузыужьым,
ФыщIэ фIэпщкIэ фыщIэ хъункъым хужьыр.

Ди махуэфIхэр си нэгъу къыщIыхъэжу,
Сэ сызоупщIыж къытезгъэээжу:

Мы дунейм темыт зи закъуэу къуаншэ,
Хэт лъэкIа утришэн гъуэгу къуаншэ?

Сыгубжьауэ пхуэсщIыркъым гукъанэ,
Сынольэлуу арщ: си гъусэу къанэ...

УсIэщIэкIыу уежъэжми, си дахэ,
Умыбгынэ гухэльым и лъахэр».

XVI

Гухэльыншэу и дунейр ихьыну
Ухуэупсэ жагъуэгъуми мыхъуну.

Лъагъуныгъэр — щIыхупсэм и дамэщ,
Насып жыгым и дыщэ къудамэщ.

ЛъагъуныгъэрщI дыгъэр къыщIыкъуэкIыр,
Пшэплъ къыщIищIыр, мазэр къыщIыщIэкIыр.

Вагъуэ лыдхэр уэгум къыщIиувэр,
Нэхуцвагъуэм тIэкIу зыщIигъэгувэр.

Гуль кыщлыщлыр, жыгхэр кыщлыгъагъэр,
Къуалэбзухэм уэрэдкӀэ щлагъахъэр.

Жыгей мэзыр щэхуу щӀэлушашӀэр,
Жыыбгъэр гуапэу тхьэмпэм щӀедэхашӀэр.

Удз гъэгъам мэ гуакӀуэ къащлыпыхыр,
Бжъэхэм фо удзыпэм кыщлыпахыр.

Псынэ къабзэр шкӀурэу кыщлыщӀэжыр,
Ажэгъуэмэр пӀашӀэу кыщлыхэжыр.

Псыежэхым щӀыщлыр лэуэлъауэ,
Гуэдз щхьэмыж нэгъунэ щӀэшӀэнауэр.

Лъагъуныгъэр щӀэнэклалъэ зыщӀхэм
Нэхъ тхьэмыщкӀэ щыӀэу сэ сымьщӀэ.

Лъагъуныгъэр — щыху гъащӀэм и дыгъэщ,
Мы дунейр аращ зэтезыыгъэр.

... Мы жыслахэр уэри сэри дощӀэ,
Дэ тщӀэ щхьэкӀэ, щыӀэщ ар зымыщӀэ.

Хэзылхьами куэд дьдэ щӀэшчыгъуэу,
Сэ кысфӀощӀ жыслауэ ахэр игъуэу.

XVII

Си поэмэм «хуэзда» усэ фащэм
Имызагъэу, кыщхьэщыкӀыу мащӀэу,

СиӀэщ сэ зы усэ. лэджэ щӀауэ
ФӀыуэ слъагъу си пшащэм хуэзгъэпсауэ.

Зэрыстхам хуэдабзэу фыкъеджамэ,
Сщыхъунт гуапэ, лыхьэлэйм икӀауэ:

«Гъусэ пэж мы щӀым кыщчызгъуэтыну
Сымыгугъэжыххэу афӀэкла,

ГухэщI кIыхькIэ си дунейр уэлбанэу,
Сыпхуэзащ уэ, дэнэ укъикIа?

Дыгъэ нэкIуу, нурыр къыпщхьэщыхуу,
СымыщIэххэу укъысхукъуэкIащ.

Си уафэгур, пшэр щызэбгрыпхури,
ЛэгъупыкъукIэ уэ схухэбдыкIащ.

Зи макъ гуапэм псэр игъэгумащIэу,
Зи нэ бзийхэр мафIэу къыщIэкIа,

Си щхьэц тхьуахэр бгъэфIэну упIащIэу,
УщIалащэу, дэнэ укъикIа?

ЖыIэт, сэщхьу, уэри ущыщ гъащIэм,
Хьэмэ псысэ гуэр укъыхэкIа?

Тхьэ Iэмыр хэмыльмэ, удахащэу
Апхуэдизу, дэнэ укъикIа?

Къысхэплъхьэжу уэру къаруущIэ,
Зезбгъэпщыту схузэфIэмыкIам,

Сабиигъуэу си дунейр IэфIьщэ
КъысщыпщIыжу, дэнэ укъикIа?

ЩыIэмэ гухэль къыщIихуу нэпсыр,
УэркIэ нобэ ар си нэгу щIэкIащ.

Си насып гува, си гъащIэ, си псэ,
Си гуфIэгъуэ, дэнэ укъикIа?»

Гъатхэ пшыхьу, дызэхуэгумащIэу,
А сатырхэм щIэзгъэдэлут си пщащэр.

Гухэль IэфIу дэ тIум дяку дэлъахэм
Я фэеплъу сэ сохъумэ ахэр.

XVIII

ГъащIэ-хышхуэ, хэт хьэфэ гъэпщакIэ,
Хэт кхъуафэжьей цыкIукIэ, хэт кхъухь инкIэ —

Дытехьащи, щхьэж зэрыхуэщIакIэ —
Дэ дыщосыр псори уи толькъунхэм.

Демызэшу къунтххэр зэфIыдощIэ,
Идодзыхыр хьыхэр уэ уи лъащIэм.

Дожьэ махуэ ди кIэн къыщикIыным —
Ди насып-бдзэжьейр къыщыкъуэкIыным.

Ди мурадым дылъэIэс щытфIэщIым, —
Зэтрекътэж псори уи жьапщэм.

ДокI зэмани, ифI зыкъыбошэжри,
Гугъэ нэпцIхэм псэр зыцIогъэшэжыр.

Кхъухьым исым джейр хуощIыжыр плъапIэ,
Адрейхэм — щхьэж езым фIэлъапIэр.

Апхуэдэххэу дыбогъэхь ди гъащIэр
ДыщIэтIысыкIыхукIэ уи хы лъащIэм.

... ФIыуэ слъагъурат, насыпу слъытэу,
Си дыщэ бдзэжьейуэ си пщIыхь хэтыр.

Ауэ къунтхкIэ ар къысхуэубыдакъым,
Хъы зыIыгъхэм сэ сыхиубыдакъым.

XIX

Мы поэмэр стхат сэ Iэджэ щIауэ,
Iыхьэ гуэрхэм сетхъунщIэуэжауэ,

Сэ иджы фи пащхьэ ар нызолъхьэ,
Къызэрыфщыхъунуми сыпоплъэ.

ЗэманыфI алъандэм дэжIыжами,
Си уIэгъэр нобэми кIыжакъым.

Къэятэжу к'охъу сыщигъэгуIэ,
ФIарий тх'эмпэ теплъх'экIи мыувыIэ.

Узхуэлэзэм и деж сыщыIами,
Пэж мыхъуа абыи к'ыызжиIахэр.

И хуцхъуэгъуэ гухэлъым щымыIэ,
Гум тель дырк'уэм хэгъуэщэж имыIэ.

XX

ЩхъуэкIэплъыкIэщ дунейм и IуплъапIэр,
Ауэ, Iупхъуэр Iупхрэ уIуплъапэм,

ЩIэ щIэмыт икIагъэу щызэрахъэм,
Хылэшыхэм пцIыуэ щызэрахъэм.

Ди лъэхъэнэу ябгэр х'ийм икIауэ,
Уи емыкIуи екIуи зэхиджауэ,

Мажэ щх'эхъу, Iуэху пхэнжхэм тегушхуэу,
И «гъуцIыш» шхуэлуншэм иригушхуэу.

ЛъапIэныгъэу гъащIэм к'ыдекIуэкIхэр
ДадзэжакIэщ Iэджем х'эрэк'уакIэ.

Х'эл-щэныфIу псэм хуэхъужхэм купщIэ,
Япэм ецхъу, ямыIэж щIэупщIэ.

МылькукIэ фIэкI к'рапщыжк'ыым л'ым и л'ыгъэр,
К'радзэжк'ыым псэм и к'улеигъэр.

Инэхъыбэр, псэм теплъэк'укIауэ,
Пк'ыым хуолыщIэ, Iых'элейм икIауэ.

Хъуащ цIыхугур мывэм нэхъ нэхъ быдэ,
Зыхэлъыжыр гуцIэгъу мащIэ дьдэщ.

Допсэу, напэншагъэм десэжауэ,
Хабзэншагъэр хабзэ тхуэхъужауэ.

Ди зэманым щыгъуэ, я флэщ дыдэу,
Лъагъуныгъэ ящлт, иджы хуэмыдэу.

Иджы, нэгужыужьым халъытауэ,
А щэху лэфлым ироджэгу, етахэу.

Хуитыныгъэр — мыщхъэзылэфлымгъэ,
Пщлэну уи гум къыпылъадэу хъугъэр.

Хуитыныгъэр — хабзэм ухуэпэжу
Упсэунырщ, уи псэм ухуитыжу.

Зи гурыщлэр жьгъейуэ изыкъухьыр
Хуэдэщ зэсылэн зимылэ кхъухьым.

Кхъухь гъуазэншэм ещхьщ мы дунеижьыр,
Хузэхэмыхуж сэмэгуи ижьи.

Дахагъ нэпщлым итци и лумэтым,
Дахагъ нэсыр имыщлэж зыхуэдэр.

Дунеижьым псэклэ зиужьакъым,
И акъылкли жыжьэ ар нэсакъым.

Ахъшэм, мылькум псэр я клэрыдзэну
Щытыхунклэ флым ар хуэмызэну,

Лъаплэныгъэу ильытэжкъым напэр,
Мыльку флэкла илэжкъым нэгъуэщлэ плъаплэ.

Щыыхьым, напэм мылькур къыпэхъункъым,
Бгъэцлууаклэ гъуаплэр дыщэ хъункъым.

Уэмрэ щлымрэ тхузэтэзылымгъэ,
Пщлэ хуэтщлыфкъым къытхуэпщлахэм тыгъэ.

Зыхэмылэхэм ди луэху — дыхолэбэ,
Уэм идоку, щлы щлагъми дыщлэбэ.

Уафэм, щыльэм яку дэль хабзэ быдэр,
ЗэрытльэкIкIэ дэ зэтыдокъутэ.

А Iуэхугъуэм фIы къримыкIуэну,
Ар къэхъугъэм къытщIимыгъэкIуэну.

Жэнэт хадэу мы дуней дахашцэм
Щхъэ дымьпсэуфрэ дыхуэфащэу?!
...

ФитIнэ лъапсэу дунейжъ абрагъуэм
ЕгъэкIуэщI цIыхугъэр, ещхъу благъуэм.

Ныщхъэщыхъэпащи ар цыхупIэм,
Къымыгъазэм — унэхъуащ цIыхубэр.

... Ныкъусаныгъэу хэльа гуэрхэр гъащIэм
Ныфхуэслуэтэжащ сэ, тезмыльащIэу.

НывжесIами ахэр къытезгъазэу,
А вжесIахэм сэ къезмыгъэгъазэ.

* * *

ЛэщIыгъуитIыр щызэблэкIым щыгъуэ,
КъысщIихуащ сэ а тIуми я жъыбгъэр.

ЗэищIамэ зым си гущIэ тIэкIур,
КърихулэкIащ адрейм си нэкIур.

Лъэхъэнэжъым иIамэ дагъуищэ,
Иджырейм и дагъуэщ мелуанищэ.

Езгъэпщати нобэм и сурэтым,
Ди блэкIар къысщыхъужащ жэнэту.

1983, 2015

ЛЪЭПКЪ ЛЪАПНЭНЫГЪЭХЭМ БЭРБЭЧ ЗУБЕР И УСЭХЭМ ЩАУБЫД УВЫПЭР

Художественнэ тхыгъэм хэль гупсысэ нэхъыщхьэм сытым щыгъуи ар зи лэдакъэщлэклым и дуней еплъыклэм, и хьэл-щэным щыщ гуэрхэр (псалгъэм папщлэ, пхъашагъэ-щабагъэ, гу хуабагъэ-гу щлылагъэ, флэрафлагъэ, н.) хэпльагъуэу щытщ. Нэгъуэщлэу жыплэмэ, тхыгъэм и эстетикэр куэдклэ елытащ ар зейм и цыху щыклым, апхуэдэу и псэм кыпкырыкI дахагъэмрэ и гум кыщыуш гурыщлэмрэ щлэджыкIакIуэм зэрызыхригъэщлэфым. ИкIэм-икIэжым аращ зи пэжагъэр ягъэунэхуа шапхъэхэм флэкла кызымыдзэ щлэныгъэм гъуазджэр кыщхъэщызыгъэкIыр. Ауэ авторым и луэху еплъыкIэр, кьэкIуэнум, кьэхъункIэ хъунум ехьэлIа и гупсысэхэр япэ щыщ щылэщ щлэныгъэм и кьэхутэныгъэхэм. Гипотезэу дунейм кытехьэ апхуэдэ литературэ гупсысэщлэхэр, «художественнэ идеекIэ» псыхьэхэр, кыгъэщлурэ кьэкIуэнум ахэр гъащлэ гъуэмылэ хуищлэу псэуахэм ящыщ Бэрбэч Зубер лэуес и кьуэр (1949–2005). Лъэпкъым ущие псалгъэ хуэхъуауэ ноби кьэгъуэгурыкIуэ апхуэдэ гупсысэхэр тхакIуэм кызыэригъэщлэу щыта лэмалхэр кьэхутэнырщ, лущыгъэхэм я кыгъэхъуапIэу абы иIахэр убзыхунырщ мы лэжыгъэм и мурад нэхъыщхьэр. А мурадым улъэлэсын щхьэкIэ, гъэзэщлэн хуейуэ кьалэн зыбжанэ кьоув. Псом япэу щытри езы усакIуэм и цыху щыкIэр, цыхугъэу хэльар убзыхунырщ, сыт щхьэкIэ жыплэмэ ахэращ абы и художественнэ дунейм хэкIыплэ нэхъыщхьэ хуэхъуар.

Гъащлэ зыхэпсэукIым, кьэзыухъуреихь цыхухэм я зэхушытыкIэхэм кыыхуахь гупсысэхэр усакIуэм и псэм щыпхишырт, лъэпкъым кыдекIуэкI хабзэхэмрэ цыхухэм я зэхушытыкIэхэмрэ псалгъэкIэ ди пащхьэ кьрильхъэжырт. ФIымрэ леймрэ, екIумрэ емыкIумрэ кызыэригъэлыагъуэр езым и цыху щыкIэм зэрэзэгъым, фIэфIымрэ фIэмыфIымрэ ятешIыхъуаэт. Апхуэдэ и луэху еплъыкIэр ар иджыри ныбжыщлэ дыдэу зэфIэуат:

*Сопсэу сэ зы хъуэпсаплэ сиIэу:
Мис, уафэ, си гур уэркIэ зэIухащ,
Хурехъу ар зы дыгъэ бзий кьудамэ
Нэхущым IэплIэ уэ хузэIупхам.*

ИужькIэ гъащлэм зыжъэхигъауэ гугъуехьхэм, усакIуэм и гум дыркьуэ кыитезыдзэ мыхъумыщIагъэхэм Бэрбэчым и луэху еплъыкIэхэм зрагъэхъуэжынущ, зыми кыщыхуимыгъэдахэми, кьуаншагъэ зылэжыу кыильытэхэм усакIуэр япэщлэувэф ящIынущ, ар езы кьэрал дыдэрауэ щытми кымыгъазэу. Ауэ абыхэм япэмылэщ, и гуащлэр кьемэщлэкI щыхъукIэ, КьэгъэщIакIуэ Иным зыхуигъазэрт:

*Лъэпкъ зэгъэкIуэкI
Дэ кьыддокIуэкI.
ПхуэщIэнуи тIу,
Iулъэф мы тIур:
ШэкIуу-мэкIуур,
ХамэкIутIур.*

ЦІыхугъэу дэтхэнэми иІэр и напэм тригъахуэм хуэдизщ. ЦІыхум и инагъыр зэлъытари и Іапкълъэпкълъырым, атІэ щысабийм щегъэ-жъауэ зыхилъхъа цІыхугъэрщ. «Ажалу и жагъуэт» абы щхъэхуещэхэр, къулыкълъуцІэкълъхэр, нэпсейхэр. Социализм псэукІэр къутэжа нэужь абы и пІэ къиува бэзэр зэхэтыкІэр, мыльку зэдэгъажэр игу къеуэрт Зубер. ЦІыхур зыгъэикІэ, зыгъэпуд сыт хуэдэ зэхъуэкІыныгъэми и бийт ар:

*Бэзэр псэукІэ,
Кълъыж-нълъыж,
ЦІыху зыгъэикІэ,
ИрекІуэдъыж!*

Ауэ Зубер псэуху и сабиипсэм зихъуэжакълъырым – ар къабзэу, нэхуу, М. Горькэм и Данко хуэдэу, и гур цІыхубэм гъуэгугъэлыагъуэ яхуищІу псэуащ. «ПсалъэкІэ, тхыгъэкІэ, ІэцэкІэ – кълъэрыхъэмкІэ ем пэувырт Зубер, – етх тхакІуэ цІэрыІуэ Хъэх Сэфарбий. – Кълъыщыхъу щыІэт ар пхъашэ къудейм кълъыщымынэу, щыгуащІи. АрщхъэкІэ узэримы-гугъэнуй гу пцІанэт. Абы и мафІэм гу щІыІэ-псэ щІыІэр, лейзехъэр игъэткІурт. Ауэ игъэхуабэрт дэхуэхар, дэлэпыкъуэгъу хуэныкъуэр».

И гъащІэр клэщІми, ар щызу зыгъэщІа усакІуэр, журналист, цІыхубэ лэжъакІуэ цІэрыІуэр Кълъэбэрдей-Балъкъэр Республикэм хы-хъэ Аушъиджэр къуажэм 1949 гъэм дыгъэгъазэм (декабрым) и 21-м кълъыщальхуащ. Абы курыт еджапІэр кълъыщиухри ар щІэтІысхъащ Кълъэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым и тхыдэ-филологие факультетым. 1972 гъэм еджапІэ нэхъыщхъэр фІы дыдэу кълъэзыриухамкІэ тхыль иІыгъыу, ар «Ленин гъуэгугу» газетым (иужькІэ и цІэр «Адыгэ псалъэу» зэрахъуэкІащ) лэжъакІуэу уври, дунейм ехыжыху а ІэнатІэм хуэпэжу пэрытащ. Ар лэжъащ корреспонденту, корреспондент нэхъы-жъу, редакцэм дыкъэзыухъурехъ дунеймрэ щІыуэпсымрэ хъумэнымкІэ и къудамэм и унафэщІу. Зыпэрыт ІэнатІэм щіІэ ехъулІэныгъэхэм, апхуэдэу цІыхубэм яхуэгъэзауэ иригъэкІуэкІ лэжъыгъэшхуэхэм къапэкІуэу Бэрбэч Зубер кълъыхуагъэфэщащ «Адыгей Республикэм щІыхъ зиІэ и журналист» цІэ лъапІэр, Абхъаз Республикэм и Леон орденыр, фІыщІэ, щытхъу тхыль куэд.

Мис а и гъащІэ гъуэгугуанэрщ усакІуэм и творчествэм лъабжъэ хуэхъужари. Тхыгъэм и пэщІэдзэм кълъэзырыщыдгъэлъэгъуащи, Бэрбэч З. пасэу литературэм гу хуищІат. Иджыри къуажэ еджапІэм щІэсу абы и усэхэр къытрадзэу щІадзат район газетым, ныбжыщІэхэм папщІэ республикэм кълъыщыдэкІ «Советская молодёжь» газетым. Ар хуэусэрт зыми пимыщІ и лъахэм, «зи псы Іубыгъуэр уз псоми хущхъуэ яхуэхъу» Шэрэдъ, «нартхэм быдапІэу тхузэтральхъа ди къуршыжъ-хэм»:

*Шыхульагъуэ къуршыжъырым
Сыкъоохъэ и щІыб.
ЩІихъащи, псы хъыжъэр
Махъсымэу мэбыб.*

А псори псэ пІейтеям кълъыпкълъыркІэ лъагъуныгъэшхуэкІэ гъэнщІат. Щалъхуа и хэкум хуиІэ апхуэдэ гурыщІэр зэрыгъунапкъэншэр къигъэлъэгъуат абы, иджыри илъэс 17 ныбжъым иту:

*... Псытыхухэу бгым кьехуэххэр,
Удз гъэгъа щыгъэу мывэм зэбгреху.
Гъагъэ, си лъагъуныгъэ, –
Уахътынишэу уэ пхузилэ фІыгъуэ!*

УсакІуэпсэм зэхихырт лъахэм и макъыр, зыхищІэрт абы и гурыгъу-гурыщІэхэр. И усыгъэхэм щигъафІэрт щІэблэр, абы къригъэчэнджэ-щырт Іуащхъэмахуэ-дадэ («Адыгэ лъэпкъым»), ныбжьыщІэхэр нарт Сосрыкъуэ, Ашэмэз, Батрээз сымэ я лІыгъэм щІигъэхуэпсырт («Хъу-ромэ», «Тенджыз Іуфэм», «Ашэмэз и бжьамийр», «Джэж» усэхэр, нэгъуэщІхэри).

ЦІыхугъэр щыкІуэд хъунукъым политикэми, жылагъуэ зэ-хэтыкІэми, лэжьыгъэ ІэнатІэми. Унагъуэми ар икІуэдыкІ хъунукъым, егъэджэныгъэ-гъэсэнныгъэри, динри абы хуэлажьэу щытын хуейщ. Ахэращ Бэрбэчым и тхыгъэхэр яІэту абыхэм къахэлукІ макъхэр. Ауэ псом хуэмыдэу усакІуэм и творчествэм тепщэ щыхъуат Куржы-Абхъаз зауэр. Абы идэнкІэ Іэмал иІэтэкъым зылъэкІыр зылъэмыкІым тегуш-хуэныр, лъэщым къарууншэр лъэгущІэтын ищІыныр. «Лъэщыр – дунейм екІуу тетырщ, зэхэтыкІэ дахэ зиІэрщ, дуней хъугъуэфІыгъуэхэр зыгъэбагъуэрщ», – щетх абы «Зым и зэран щэм йокІ» и статьям. Ауэ цІыху сэфэтым икІыу Іэщэм зэуэ епхъуэ къэрал унафэщІхэр зэи игъэ-захуэртэкъым. Ар цІыхугъэншагъэм и шапхъэ нэхъ икІэ дыдэхэм ящыщу кыллытэрт Бэрбэчым. Аращ куржыдзэр Абхъазым щытеуам щыгъуэ, Апсным и хэкур зыхъумэну кІуа адыгэ щІалэхэм я япэ саты-рым езы усакІуэр яхэувауэ щІыщытар.

Абы и Іэщэ мыубзэщхъу хъуат жану игъабзэ и псалъэр. Ауэ ар ещхътэкъым зауэр, революцэр романтизмэм и акъужьымэр кыкІэрихыу ХІХ лІэщІыгъуэм зыусу щыта европэ усакІуэхэм я ІэдакъэщІэкІхэм. УсакІуэм и тхыгъэхэр реализмэм и жыпхъэм итщ, икІи «зауэфІ зэрыщымыІэр, абы и кІэр сыт щыгъуи хъэдагъэкІэ зэри-ухыр» ибзыщІыркъым. Апхуэдэу щытми, щхъэхуитыныгъэр кызыэра-хьыр «лІыгъэрэ хахуагъуэ зэрыщытыр» щытепщэщ абы и тхыгъэхэм. Нобэ гугъу ехьми, пщэдей я «жъэгу мафІэр кызыэрызэщІэнэжынур» я фІэщ ещІ абы и ныбжьэгъу абхъазхэм. Я къэкІуэнур фІым, дахагъэм зэрыхуэгъэпсар ящигъэгъунщэркъым:

*Псэм и щІыналъэм, уэ-рирэ-уо,
Я жьэгужь мафІэр зэщІэгъэнэж.
Лей зытехъахэр, уэ-маржэ-уо,
Зэрыгъуэтыжсу гур кызыэррокІ,
Щхъэхуитыныгъэр, уэ-рирэ-уо,
ЗауэлІ гурыщІэ дыгъэу кыкыуокІ.*

Абхъазым и щхъэхуитыныгъэр хъумэным кыыхуриджэу, лъэп-къым шапэлудз яхуищІу иусащ абы «Джэж», «Генэ и уэрэд», «Къа-хуэмыгъэдзыха лъэпкъым теухуа балладэ», «Зыгъэбыдэ, Апсны!», «Амзарэ уэддыгъейхэ», нэгъуэщІхэри. Ахэр ихуащ «Джэж» усэ тхыль цІыкІум (Налшык, 1996).

«Джэж» сборникым нэмышІ Бэрбэчым иджыри тхыльитІ кыдыгъэкІаш: «Джатэпэрыжэ», «Ашэмэз и бжьамий» (Налшык, 2004). Абыхэм щызэхуэхъэсащ Зубер и очеркхэр, публицистикэ лэ-жьыгъэхэр, гъуэгуанэ тхыгъэхэр. Мыхэр езым зыхуигъэхъэзырыр

«Адыгэ псалъэ» газетым хэту кыдигъэкІыу шыта «Ашэмэз и бжъамий» напэкІуэцІырт, дыкъэзыухъуреихъ дунейр хъумэным хуэгъэпсарт. Ауэ Бэрбэчым и тхыгъэхэм кызыэщІригъэубыдэрт «экологием» и мыхъэнэ псори: «дунейр узыншэнри, лъапсэр тыншыпІэ щІынри, псэр къэбзэнри, шхыныгъуэхэр фІынри, зауэхэр кызыэрытпекІуэкІыжри, къэхъукъащІэ шынагъуэхэри, псэушхъэхэм я зэхушчытыкІэ нэгъунэ...». А псом щатетхыкІэ, Бэрбэчыр журналистикэм и жанрхэм икІырти, литературэ Іэмалхэм хуэкІуэрт, и тхыгъэхэр абыхэмкІэ еджэгъуафІи гукъинэжи ищІу. Абы и ІэдакъэщІэкІхэм художественнэ псалъэр тепщэ щыхъурт. Ахэр нэхъ ещхъщ прозэу тха басням, ауэ тхыгъэм кыхэхын хуей гупсысэмрэ ущиэмрэ езым зэхилъхъэжа усэ едзыгъуэкІэ Іэмал имыІэу иухыжырт. Мыпхуэдэ гъэщІэгъуэнагъэхэр зыдэпльагъуу лъэпкъ литературэм хэтыр Бэрбэчым и тхыгъэхэрщ. Тхылъым ихуа тхыгъэ псори зэрешалІэ абы и пэщІэдзэм усакІуэм хуищІа усэ едзыгъуэм кышчыхъа гупсысэм:

*Ди нарт Ашэмэз уэгу-щІыгур егъэз,
Игъаджэу бжъамийр дреджэ лъхудийр,
Хуэдгъазэу зыхуейр тхъумэну дунейр!*

Мыр усакІуэм къэкІуэну щІэблэм къахуигъэна уэсятщ: «Дунейр, Хэкур, Унэ-ПсэупІэр кызыхуэтыншэу хъумэжныр зи къалэн иныр – уэращ, сэращ, дэращ – ар гъээщІэнми напагъэкІэ тхъэм дыпэригъэт!» – етх усакІуэм. Ар пхузэфІэмыкІын гуэру зэрышчымытри къегъэлъагъуэ Бэрбэчым. Абы щхъэкІэ узыхуейри зы мащІэ дыдэщ – игъащІэ лъандэрэ лъэпкъым кыдекІуэкІ лъапІэныгъэ нэхъыщхъэр – цІыхугъэр – мыгъэкІуэдынырщ, зы лІакъуэм ар сакъыу ихъумэурэ кыкІэлъыкІуэм хэмыщІаІауэ иритыжнырщ.

Мы тхыгъэм дэ кышчыдгъэлъэгъуар Бэрбэч Зубер и творчествэм и зы Іыхъэщ – и усыгъэм нэхъыщхъэу кыххэлукІ «цІыхугъэ категорием» езы усакІуэр зэрыхушчытарщ. Ауэ и проза, публицистикэ тхыгъэхэр къапщтэми, абыхэми щытепщэр ар дыдэрщ. Къэрал, цІыхубэ мыхъэнэ яІэу кыІэт Іуэхугъуэшхуэхэр усэ жанрым кышчымытІасэм деж, абы журналист, литературэ Іэмалхэри кыигъэсэбэпырт, кыІуэтэну зыхуей гупсысэхэр абыхэмкІэ иригъэкъужу. Апхуэдэу сабиипсэрэ цІыху хъэлэлу дунейм тета усакІуэ, журналист, цІыхубэ лэжъакІуэшхуэ Бэрбэч Зубер Іэуес и къуэм кыхуиухар гъащІэ мащІэт – илгъэс 56-м иту 2005 гъэм гъатхэпэм (мартым) и 16-м зэуэзэпсэу ар дунейм ехыжащ.

ТЫМЫЖЪ Хъэмыщэ,
филологие щІэныгъэхэм я доктор

Адэм и уэсят

Нарт хъыбархэм щыщц

Зы нарт и ллэгъуэр кыщыблагъэм, и къуэр ириджері уэсят кыщыжашц:

– Сэ дунейм сохыж, – жиІаш нартым. – Уи гъашцлэ узрикъун мыІьку кыпхузогъанэ, ныбжьэгъу ириплыгъынуми цыхугъэ иризепхъэнуми узэрегуакІуэщ. Сыпхуэарэзыщ, сигу зэбгъэбгъакъым. Уэсят кыпхузогъанэри, укыызэдалуэмэ, ущлэгъуэжынкъым. Уэсят кыпхуэзгъанэр мыращ: япэрауэ, уипщ щыхуи иумыт, щыхуи кыІыу-мых; еІуанэрауэ, зыхуэмыфащэм – уи благъэуи ирехъу – хуумыщлэІа: псыхэкІуадэ хъунщи, ухущлэгъуэжынщ; ещанэращи, уи щэху умыІуатэ.

И къуэм апхуэдэ уэсят кыхуигъанэри, нартыр дунейм ехыжашц.

Щлалэр куэдрэ егупсысашц адэм кыхуигъэна псалъэм, гъэунэхуплэ имыхуэурэ зыбжанэрэ екІуэкІашц.

И адэр ллэри зы иІъэс хуэдэ дэклауэ, щлалэм зэхихашц пщыр щыхуэ къезытын зэрыІыхъуэр.

– Ди адэм и уэсытыр згъэунэхунщ, – жери щлалэр пщым деж кІуашц. – Узэрыгузавэр зэхэсхати, сыкъэкІуашц, – жриІашц пщым. – Ди адэм кысхуигъэнауэ мыІьку сиІэщ, щыхуэ ухуейуэ зэхэсхати, щыхуэ уэстыфынущ.

– Дэгъуэкъэ, – кыжриІашц пщым, – мыпхуэдэ плалъэм флэзгъэкІынкъым.

ПлалъэмкІэ зэгурыІуашц.

Плалъэр къэсри, щлалэр пщым деж кІуашц, арщхъэкІэ щыхуэр къритыжакъым, плалъэм плалъэ кыыхигъэкІыжашц. Аргуэрыр кыщысым, щлалэм тригъэзашц, щхъэусыгъуэ ищлри, абдежми къритыжакъым щыхуэр.

Пщым плалъэ кыыхигъэкІыурэ иІъэси иІъэситІи кІуашц, ар щхъэусыгъуэ яхуэхъури, пщымрэ щлалэмрэ зэщыІеящ.

Іуэхур абы нэсауэ, щлалэм и ныбжьэгъу кыхуепсыхашц.

И ныбжьэгъур игъэхъэщлашц щлалэм, хуэфашцэ нэмыс хуищлашц, иригъэжьэжын и пэ башцІыкыкІэ зызэщлїуэфэри, пщлантиэм шууэ дэклашц. Жылэ гупэм щыджэгу щлалэ цыкІухэм ябгъэдыхъэри щлалэм щлопщыр зыІэпигъэхуашц. Щлалэ цыкІу кыбгъэдэлъадэри, щлопщыр кыхуишиижащ, щлопщыр кыІыхыж зищлри, щлалэр епхъухашц, щлопщыр кыхуэзышиижа щлалэ цыкІур кыпхъуатэри, щлакІуэ щлагъым щлїдзашц. КІэлтыпхъэра щхъэкІэ щыхъалакъым, щлалэ цыкІур мэзым щлїхъэри, и хъэщлэр дригъэшыжашц щлалэм.

– Мыр анэмэт пхузощл, – жриІашц и хъэщлэм, щлалэ цыкІур иритри. – Къаным зэрыхуэфэщэнкІэ уи унэ игъэс, сыныщлэупщлэмэ, кысхуэшэж.

Щлалэ цыкІур ихъри, хъэщлэр кІуэжашц.

И къуэ кІуэдауэ пщым игу фІы щыщлэнт. Іэджем щыщлэупщлашц – дунейм хутехакъым. Щлалэм шэч кыхуашцІыххэнутэкъым.

И адэм и еІуанэ уэсытри игъэунэхун мурад ищлашц щлалэм. Благъэ иІэт, и адэм мыІькуфл кыхуигъэнауэ. Кыхуигъэна щхъэкІэ,

Іэщлэшхыхыжри, пщлантлэ нэщлым кыдэнащ. «Мыр си благъэщ, сэ кызыдалъагъу, сьдэлэпыкъун хуейуэ кыстохуэ», – жери, щлалэм и благъэм Іэщи гъави иритащ.

Пщым и кьуэр зэрыкьуэдрэ зыбжанэ щлауэ, пщыхъэщхъэ гуэрым, жьэгум здыдэсым, щлалэр «хы!» жери пыдыхъэшхыкьлащ. «Сыт ущлэдыхъэшхар?» – жери кыщыхъащ и фызыр.

– Сыщлэдыхъэшхар бжеслэнщ, уи бзэр пхуэлыгъынымэ, – жиладщ щлалэм. – Бжеслэр плуэтэжмэ, уэри сэри дытекьуэдэнущ.

– Сьуэтэжынкьым, – щыжилэм, щлалэм и щэхур фызым жриладщ.

– Ди пщым и кьуэр зылэщлэкьуэдар сэращ...

«Асымыгъуэт!» – жери, нэху щыху жейм езэгъакьым фызыр, нэхущым кыщыльэтри, я гъунэгъум мафлэхъэ ежэклащ. «Ди зэхуэдэ щэхущ, дыпьуатэ хъунукьым, унэм исым Іэщлэщлар мыращ», – жери ллым и щэхур гъунэгъу фызым хуилуэтащ. Аргуэрыр я гъунэгъум ежэкри, пщым и кьуэр зыдыгъуам и цлэр ирилуащ. Зым адреим хуилуатэурэ, щлалэм и щэхур жылэм хэз хъуащ.

Щлалэр яубыдри, пщым деж яшащ.

– Укьын хуейщ! – жаладщ пщым и пщлантлэм щызэхэтхэм. Псом нэхрэнэ нэхъ ихъу-илъыр щлалэм Іэщрэнэ гъавэрэнэ зрита и благъэрт.

– Ямыгъэпсалъэ яукьыркьым, – жиладщ нэхъыжхэм ящыщ зым. – Пщым и кьуэр здэпхъар кыджелэ.

– Пщым и кьуэр зыдыгъуар сэращ, – жиладщ щлалэм. – Здыгъуа щхъэклэ, згъэкьуэдакьым, си ныбжьэгъум и къанщ, хъыбар щезгъащлэ къаным зэрыхуэфащэклэ кьишэжынущ.

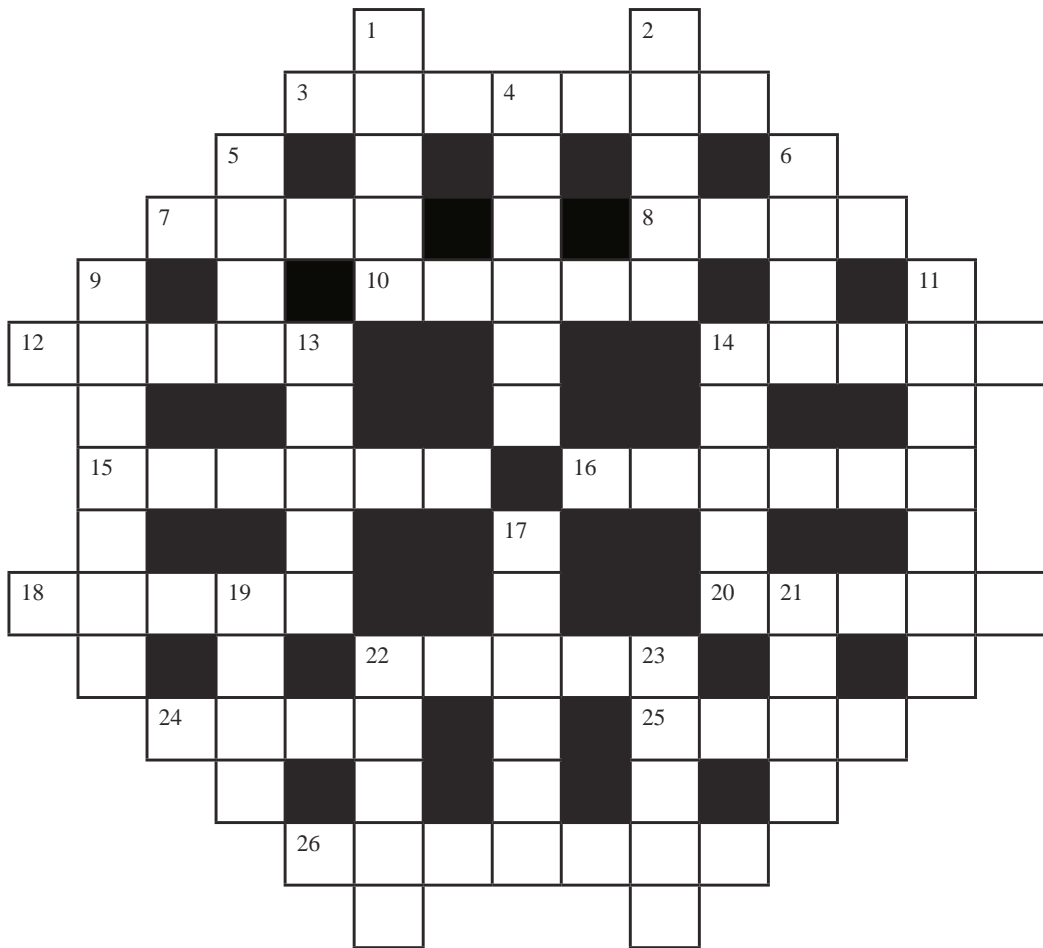
Хъыбар щригъащлэм, щлалэм и ныбжьэгъум пщым и кьуэр кьишэжащ, къаным хуэфащэ хабзэ кыкьлэлъызэрихъэри...

Жьы хъууэ дунейм ехыжыху, адэм кыыхуигъэна псалъэм теташщ щлалэр, абы и ужьклэ щыщлэгъуэжаи кьэхъуакьым.

ПСАЛЪЭЖЬУ ЗЭХЭЛЪ ПСАЛЪЭЗЭБЛЭДЗ

ЕкIуэклIу: **3.** ... щхъэцыкIэкIэ епхъэнкI. **7.** Зи вакъэ зэврэ зи ... мащIэрэ. **8.** ... хуэфащэ и щауэгъуш. **10.** ФызыфIыр ..., фыз Iейр щIыунэщ. **12.** Уи делэ бгъакIуэмэ, уи Iуэху ... . **14.** ... зи гъуазэм насыпыр и гъуэгущ. **15.** ... и анэр гупсысэщ. **16.** Набдзэ ищI ..., нэр ирищIащ. **18.** ... нэхъ лъэщ щымыIэу дзыгъуэм и гугъэщ. **20.** Зи деур ... и духъэр кIэщIщ. **22.** Ахъмэт и фо изщ, улъэмыIэсмэ, сьт и ... . **24.** ... гъунэгъу нэхърэ ... жыжъэ нэхъ лъапIэщ. **25.** ... зэманым и зы махуэм гъэ псор егъашхэ. **26.** ... зэгуэр нысащIэу щытащ.

Къехы: **1.** Зыр ... зыр тхъэркъым. **2.** ЗэдэпщIэ ..., зэдэпщIх IэфIщ. **4.** Ахъшэ зи куэдыр ... нэпсейщ. **5.** Уи ... нэхърэ си Iей. **6.** Зы ... хъарбызитI пхуэубыдыркъым. **9.** ... умыгъэтIыIа щIымахуэм къэпщтэжыркъым. **11.** Iуэху зи куэд ... ещI. **13.** ... уэ фIэкI, губзыгъэр езыр

кыпфлэкынщ. **14.** ... кымыхыыр жьаклэм кыхыжккым. **17.** Я щлалэ ..., я кхуей цы защлэ. **19.** Паштыхым и псэуклэр щилъагъум, езым и ... тлэкур игъэсыжащ. **21.** Бзурэ пэт ... ещл. **22.** ... лей хъурккым. **23.** Нэри хъэхуци, ... хъэхуц.

Етхуанэ кыдэклыгъуэм тета псалъэээблэдзым и жэуапхэр

Еклуэклыу: **8.** «Тыргъэтауэ». **9.** Саур. **10.** Анэм. **11.** Токъуй. **12.** Щылэу. **14.** Нэмыс. **17.** Дыгъэ. **18.** Щласэ. **21.** Уардэ. **23.** Пашлэм. **24.** Ауану. **26.** Дэсщ. **28.** Гухэль. **29.** «Луашхэмахуэ».

Къехыу: **1.** Щэтир. **2.** Блэкла. **3.** Хъыбарыжъ. **4.** Лурылт. **5.** Мэшыкхуэ. **6.** Сабий. **7.** Жьаклэмыху. **13.** Увылэ. **14.** Насып. **15.** Хэт. **16.** Пщлэ. **19.** «Дамэлей» **20.** Зэрэгъыж. **22.** Къаздэху. **24.** Араци. **25.** Уэрац. **27.** Щелуэж. **28.** Гуцлэгъур.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ
№6
(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков,
Борис Бижоев, Адам Гутов, Хамид Кармоков,
Астемир Татроков, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Залина Истепанова (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.

Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 27.11.20. Выход в свет 30.12.20
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 15,4. Уч-изд. л. 12,3. Тираж 2.004 экз. Заказ №2618
Подписная цена на 2 месяца 34р. 73к.
Подписная цена на 6 месяцев 104р. 19к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхъэмахуэм» кызыэрырахыжар кыагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кыалэнкыым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ кыевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кыалэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ кыат, «Іуащхъэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Ставрополь щІыналъэ, ЕсэнтІыгу кыалэ, Никольскэм и уэрам, 5а, ООО «Издательство «Южный регион».

БИЦУ Анатола

(1946)

* * *

Къосыр уэс...
Къос, жьыбгъэм кърихъэкӀыу,
Пщэу, щабэу...
Щылыэ псор еуфэбгъу.
Сэ уэрац,
Уэ зырщ сигу нобэ къэкӀыр –
Уэ къыщесыр уэсыр
Фыуэ плъагъут.

Къосыр уэс...
Къыстосэ ар си закъуэу,
Уэ нэгъуэщӀым
Иджы удэщӀыгъуц.
Фыхэт хъунщ мы уэсым
Фи щӀэщыгъуэу...
Уэ къыщесыр уэсыр
Фыуэ плъагъут.

Къосыр уэс...
Уэ си гум укъэкӀауэ,
Гурыгъу мафӀэ щэхум
Си бгъэр ес.
Сэ уизгъэхужынут сигу
Куэд щӀауэ,
Сэ уизгъэхужынут си гум,
Ауэ,
Къосыр уэс...
Къос пщэу, щабэу уэс...

1967